

Zgodovinsko društvo Ormož

**ZGODOVINSKI ZAPISI
XVII/2020**

ZGODOVINSKI ZAPISI XVII/2020

Izdalo: *Zgodovinsko društvo Ormož*

Zanj: *Predsednik Anton Luskovič*

Glavna in odgovorna urednica: *Manica Hartman*

Lektoriranje: *Nada Granduč, Nina Rajh*

Grafična priprava in tisk: *Crea design, Damijan Tišljarič s.p.*

Naklada: *200 izvodov*

Ormož, 2020

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.
Stališča avtorjev niso vedno tudi stališča uredništva Zgodovinskih zapisov.

Kazalo

Nagovor, Manica Hartman	7
Življenje v Ormožu med leti 1900 in 1914 v luči Štajerca in Slovenskega gospodarja	9
Ana Kaučič	
Ormož 1941-1945	27
Vladimir Trop	
Zgodovina babištva in zdravstvene nege na ormoškem območju do sredine 60. let 20. stoletja	59
Nevenka Korpič	
Nagrobna plošča rodbine Pethe de Hetes iz nekdanjega observantskega/frančiškanskega samostana v Ormožu	73
Brane Lamut	
Pisalo se je 1860, 1890, 1907, 1924, 1926 - leta, ko so bile zgrajene železnice v Prlekiji in Prekmurju	79
Franc Zemljič, Zdravko Munda	
Dr. Jakob Ploj, rodoljub iz Prlekije	85
Zala Fras, Špela Rožman	
Znani obrazi, ki so prispevali h kulturi Sv. Bolfenka na Kogu	97
Rajko Topolovec	

Spoštovana bralec, bralka.

Leto 2019 je minilo v znamenju naše jubilejne 20-letnice delovanja, ki smo jo izpeljali s slavnostno akademijo, 15. oktobra 2019, v Grajski pristavi v Ormožu. Našemu praznovanju so se pridružili mnogi člani društva, predstavniki različnih zavodov in institucij, državni svetnik Branko Šumenjak, predstavnika Občine Ormož; župan Danijel Vrbnjak in podžupanja Irma Murad ter drugi gostje. Dogodek je povezovala novinarka Urška Maučič, za glasbene užitke pa so poskrbeli učenci glasbenega zbora Ormož, pod vodstvom zborovodkinje Darje Žganec Horvat.

Če bi bila obletnica v letu 2020, bi jo žal morali obeležiti precej drugače, skromneje, predvsem pa brez kulturnega programa, obiskovalcev, brez stiska rok zahvale in srčnih nasmehov, saj bi te zakrivala maske ... Iskreno hvaležni smo, da je

slovesnost minila, tako kot je, saj bomo predstavitev pričujoče nove številke strokovne publikacije Zgodovinski zapisi, zaradi covid ukrepov, morali uresničiti šele v letu 2021. Publikacija je dostopna, tako kot do sedaj, v prostorih muzejske enote Ormož v Grajski pristavi.

Kljub vsemu je življenje treba resnično živeti, izkusiti, doživeti in posrkati vsako sekundo. Nihče od nas ne ve, kdaj bo zadnja. Kar pa vemo, je to, da enkrat bo ... korona, druga bolezen, nesreča, starost, karkoli ... iz tega sveta se bomo enkrat poslovili ...

Manica Hartman,
urednica

Ana Kaučič¹

Življenje v Ormožu med leti 1900 in 1914 v luči Štajerca in Slovenskega gospodarja

V članku je predstavljen življenjski utrip v mestu Ormož, med leti 1900 in 1914, na podlagi prebranih in analiziranih člankov terotic iz časopisov Štajerc in Slovenski gospodar. Pri tem niso zajeti vsi aspekti življenja v mestu Ormož (npr. lokalne volitve, ki so potekale v tem času). Članek na kratko prikaže razdor med delovanjem slovenske in nemške šole, oriše zanimive in nekatere družabne dogodke, ki so se odvijali v Ormožu, ter se dotakne črne kronike. Detajlni in sistematični opis razmer v mestu Ormož na prelomu 20. stoletja je velik manko, ki ga je treba zapolniti in s tem dopolniti nov delček ormoške zgodovine.

Ključne besede: Slovenski gospodar, Štajerc, mesto Ormož, slovenska/nemška šola, društva, črna kronika

Uvod

Preselimo se v leto 1900, v mestece Ormož. Dobrih šestdeset hiš se je gnetlo okoli današnjega Kerenčičevega trga, glavno vlogo pa je zagotovo imela graščina, ki se je bohotila ob koncu glavne ulice. Reka Drava se je lenobno valila proti Varaždinu, pritegnila mnoge k igri, marsikoga pa ni izpustila iz svojega pogubnega objema. Ob reki so sopihale parne lokomotive na svoji poti proti Budimpešti, Trstu ali Dunaju. Glavno prevozno sredstvo je bila konjska vprega z vozem, s katerim so vozili pridelke na sejem, domov špecerijo ali sorodnike na železniško postajo, ko so se odpravljali v širni svet s trebuhom za kruhom. Mesto je vrvelo od različnih obrti, otroci so obiskovali šolo, v prostem času pa so preganjali dolgčas po mestnih ulicah. Urejene mestne gospe so v svojih modnih oblačilih pohajkovale po trgu in razglabljale o tem in onem, gospodje so jih pozdravljali z dotikom klobuka in se zatekali k svojim moškim pogovorom. V mestu je prevladoval nemški jezik, a tudi slovenščina se ni dala izriniti. Za to so, z ustanavljanjem društev, skrbeli zavedni Slovenci, ki so ponosno stali za svojo slovensko besedo. A nenazadnje so morali

vsi sobivati, saj so bili odvisni drug od drugega. Eni so imeli trgovine in obrti, drugi so pridelovali hrano in dobro kapljico na okoliških vinorodnih gričih. Tako prebivalci Ormoža kot tudi okoliških krajev so prebivali časopise, ki so bili takrat na voljo. Dva časopisa za ormoško območje, vsak s svojo politično, versko ali narodnozavedno noto, sta prepričevala ljudstvo v svoj prav. To sta bila štajercijansko² usmerjeni Štajerc in narodnozavedno ter klerikalno usmerjeni Slovenski gospodar. Oba sta nagovarjala podeželsko prebivalstvo v slovenskem jeziku in oba sta hotela očrnuti drugega in tiste, ki so razmišljali drugače.

Časopisi za ormoško področje

»Vsem Slovencom...« so bile Trubarjeve besede v Katekizmu, prvi knjigi v slovenskem jeziku, izdani leta 1550.³ Prvi časnik v slovenskem jeziku so bile dobro znane Vodnikove Lublanske Novize,⁴ medtem ko je bil Wochentliche Ordinari-Laybacher Zeitungen⁵ prvi časnik v nemškem jeziku.⁶

Na Ptuju je prvi nemški tiskar Wilhelm Blanke začel delovati leta 1852,⁷ a prvi časopis je natisnil tiskar Jakob Schön, ki je kratko obdobje deloval v tem mestu.⁸ Časopis se je imenoval Pettauer

¹ Ana Kaučič, prof. ang. in zgo., Ljudska univerza Ormož.

² Štajercijanci so nastopali proti programu Zedinjene Slovenije, proti enakopravnejšemu položaju slovenskega jezika ter proti panslavistični in jugoslovanski politiki slovenskih meščanskih strank. Doberšek, Zmazek, str. 43.

*Wochenblatt*⁹ in je poročal predvsem o lokalnem družbenem, kulturnem in gospodarskem dogajanju.¹⁰ Dobrih deset let kasneje je začel Blanke izdajati časopis *Pettauer Lokalanzeiger*,¹¹ ki se je od 1. aprila 1890 imenoval *Pettauer Zeitung*.¹² Nekaj let po ustanovitvi, leta 1894,¹³ se je spremenil v politični časnik in postal glasilo ptujskega nemštva. Zavzel je stališče proti slovenskim narodnim interesom in se zavzemal za nemško enotnost.¹⁴

Na Ptuju je izhajal tudi časopis *Štajerc*,¹⁵ glasilo štajerske stranke Štajerc-Partai, v okviru katere so spodnještajerski Nemci želeli zaustaviti slovensko narodno gibanje, ki se je širilo med kmečkim prebivalstvom. *Štajerc* je imel veliko zvestih bralcev, saj je bila njegova naklada 15.000 izvodov.¹⁶

*Slovenski gospodar*¹⁷ je bil namenjen kmečkemu prebivalstvu, usmerjen pa je bil katoliško in konservativno. Zagovarjal je slovenske šole ter

3 Prvo časopisje na slovenskem ozemlju se je pojavilo v nemškem jeziku, saj je bila nemščina ob koncu 17. stoletja uradni, izobraževalni in pogovorni jezik na Slovenskem. Tuje knjige in časopisi, večinoma v nemškem jeziku, so začeli spodbujati kulturno življenje, ustanavljale so se posebne družbe in akademije, ki so bile nosilke znanstvene in kulturne dejavnosti. Slovenščina je s tem postala manjvredna, saj so se izobraženci slovenskega rodu pogovarjali, pisali in brali v nemškem, italijanskem in latinskem jeziku. Ljubljanci so brali nemške časopise, predvsem dunajski *Wiener Zeitung*, v začetku 18. stoletja pa se je pojavila ideja po tiskanju časopisov v Ljubljani v nemškem jeziku. Časopisi so bili raznovrstni, saj so zajemali področja zgodovine, etnografije, literature, vendar so praviloma izhajali le kratek čas. Časopisje se je pojavilo in širilo v večjih slovenskih mestih, kjer je bilo dovolj nemško izobraženih meščanov. Časopisi v nemščini so tako ugledali luč sveta v Ljubljani, Mariboru, Celju, Celovcu, Kočevju, Ptuju, Gradcu in drugod. Amon, Erjavec, str. 19–23.

4 *Lublanske novice* so izhajale od 4. januarja 1797 do 27. decembra 1800. V treh letih je izšlo 12.000 izvodov. Objavljale so zabavne in poučne vsebine ter novice iz politike, gospodarstva in kulture. Urednik, pisec, prevajalec in tehnični urednik je bil Valentin Vodnik. https://sl.wikipedia.org/wiki/Lublanske_novice, pridobljeno 24. 9. 2020. Amon, str. 47–55.

5 Časopis je izhajal med leti 1707–1709 in je prinašal novice iz različnih krajev (iz Italije in Dunaja). Beseda »ordinari« v naslovu je izdajala, da so novice prispale do tiskarjev po redni poštni zvezi. Kadar se je v naslovu pojavila beseda »extra-ordinari« je to pomenilo, da so novice prispale z izredno pošto. Vse novice so bile povzete po tujih časnikih. Žigon, str. 13, 14.

6 Žigon, str. 13.

7 Najprej se je ukvarjal s knjigotrštvo in trgovino s papirjem, šele kasneje je ustanovil družinsko tiskarno Blanke, ki je s tiskom časopisov pričela leta 1889. Tiskarna je delovala vse do konca 2. svetovne vojne, ko jim je bilo imetje odvzeto. Doberšek, Zmazek, str. 27.

8 Doberšek, Zmazek, str. 27.

9 Časopis je izhajal ob sobotah, prva številka pa je bila izdana 10. februarja 1878. V tem letu je izšlo 47 števil, zadnja je bila izdana 29. decembra 1878. Časopis je izhajal v nemškem jeziku, pisan je bil v gotici. Vseboval je prilogo *Beilage zum Pettauer Wochenblatt*, kateri je bilo na voljo predvsem poljudno beletristično branje. Časopis je bil liberalen in nepolitičen ter s skromno in nezanimivo vsebino, zaradi česar je bilo število naročnikov premajhno, da bi lahko obstal. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:spr-FPWL00DV>, pridobljeno 23. 9. 2020. Doberšek, Zmazek, str. 27.

10 Žigon, str. 68.

11 Prva številka je izšla 21. decembra 1889, skupaj je izšlo le 10 števil.

12 Časnik je bil namenjen spodnještajerskemu nemštvu in je bil eden najbolj branih časopisov na tem območju. V njem so sporočali novice iz lokalnega, društvenega, kulturnega in gospodarskega življenja. Zraven tega so objavljali različne literarne prispevke, novosti iz domovine in sveta, kmetijske nasvete in drugo. Časnik je izhajal od leta 1890 do decembra 1904, v tem času je izšlo 670 števil. Pisan je bil v gotici. Žigon, str. 68; Doberšek, Zmazek, str. 34.

13 Doberšek, Zmazek, str. 36.

14 Spodnještajerski Nemci so se počutili vedno bolj ogrožene zaradi uspehov slovenske politike, zato so zahtevali nemško prevlado in zaščito interesov nemštva. Na svojo stran so želeli pridobiti kmete, ki so bili odvisni od gospodarske moči nemških obrtnikov in trgovcev. V svojem stališču je časopis nasprotoval politiki slovenskih (klerikalnih) voditeljev, ki so postajali vedno bolj priljubljeni na slovenskem podeželju. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:spr-FD1KSI6N>, pridobljeno 24. 9. 2020. Doberšek, Zmazek, str. 36.

15 *Štajerc* je izhajal od 1. julija 1900 do 3. novembra 1918.

rabo slovenščine v uradih. Urejali so ga katoliški duhovniki, tiskali pa so ga v katoliških tiskarnah.¹⁶ *Štajerc* in *Slovenski gospodar* sta oba poročala o razmerah na ormoškem med leti 1900 in 1914. Glede na to, da je *Štajerc* izhajal na Ptuj, je vseboval več novic o Ormožu kot *Slovenski gospodar*. Prinašala sta veliko novic s področja političnih razmer, ustanovitve in delovanja društev, s področja kulturnega dogajanja in črne kronike. Vsak po svoje sta nagovarjala bralce o perečih vprašanjih, kot je bila raba slovenščine/nemščine v uradih, spodbujala sta starše naj otroke vpisujejo v slovensko/nemško šolo in hujskala proti nasprotno mislečim. Ob prebiranju člankov je bilo smiselno upoštevati današnjo objektivnost in vodilo, da iz zapisov izluščimo pomembnejše novice, ki so pričevale o razmerah na ormoškem področju med leti 1900 in 1914.

Upravna ureditev na ormoškem

»...se slovenski jezik bolj in bolj spodriva iz vseh javnih uradov...«¹⁹

Ormož je na prelomu stoletja upravno spadal pod Spodnjo Štajersko, s sedežem v Gradcu v Avstro-Ogrski monarhiji, ki ji je vladal cesar Franc Jožef I. Habsburško-Lotarinški.²⁰

Čeprav politično delovanje in občinske volitve niso opisane, je v nadaljevanju vendarle prikazan oris političnega delovanja na ormoškem področju. V ormoškem okraju je bilo 33 občin npr.: Ormož, Hum, Frankovci, Litmerk, Obrež, Pušenci, Hardek, Trnovci, Savci, Bratonečice, Brebrovnik, Sodinci, Vičanci, Trgovišče, Velika Nedelja, Šardinje, Podgorci, Litmerk, Veličane, Runeč in druge. Vsaka občina je imela svojega izvoljenega župana. Leta 1902 je bil izvoljen za župana mesta Ormož Johann Kautzhammer,²¹ ormoški trgovec in veleposestnik.²² Svojo župansko funkcijo je

¹⁶ Večina prebivalcev na Spodnjem Štajerskem je bila slovensko govoreča, zato so snovalci izdajali *Štajerca* v slovenskem jeziku, da so njihovi interesi bili razumljivi in dosegljivi večjemu številu kmečkega prebivalstva. Kljub temu je nasprotoval rabi slovenskega jezika v javnem življenju, ampak se je zavzemal za rabo nemščine na sodiščih, državnih uradih in poštah, posebej pa je zagovarjal učenje nemščine v šolah. Spodbujal je bralce naj svoje otroke vpišejo v nemške šole, saj bodo le z znanjem nemškega jezika bolj uspešni. Nastopal pa je tudi proti slovenski duhovščini, ki je imela pomembno vlogo pri prebujanju slovenske narodne zavesti in preprečevanju načrtnega ponemčevanja. Doberšek, Zmazek, str. 42–52; Kramberger, str. 433.

¹⁷ *Slovenski gospodar* je tedensko izhajal v Mariboru, med leti 1867 in 1941. Priloge, ki jih je izdajal, so bile: *Gospodarstvena priloga* (1879–1891), *Cerkvena priloga* (1879–91), *Naš dom* (1901–1907, 1932–1933), *Gospodarske novice* (1908–1914, 1926), *Novice v slikah* (1926–1928), *Naše slike* (1930–1931, 1936), *Za gospodarje* (od 1933), *Naše veselje* (od 1934). https://sl.wikipedia.org/wiki/Slovenski_gospodar, pridobljeno 8. 10. 2020.

¹⁸ Poročal je o delovanju (klerikalno usmerjenih) društev in je nasploh spodbujal narodnozavedno držo kmečkega prebivalstva. V začetku je imel podnaslov *Podučiven list za slovensko ljudstvo*, kasneje *List ljudstvu v poduk*, od leta 1892 *List ljudstvu v pouk in zabavo*. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:spr-8UUUQBXC>, pridobljeno 8. 10. 2020, https://sl.wikipedia.org/wiki/Slovenski_gospodar, pridobljeno 8. 10. 2020.

¹⁹ *Slovenski gospodar*, letnik 37, številka 22, 28. maj 1903, str. 1, 2.

²⁰ Upravno strukturo so sestavljali deželni redi in deželnozborski volilni redi. Na ta način se je videl razkorak med dunajskimi ministrstvi in njihovimi deželnimi izpostavami, na eni strani, ter avtonomnimi deželnimi organi, na drugi strani. Na Štajerskem je bil najvišji predstavnik deželske uprave *Statthalter*, nosilec deželne avtonomije pa je bil deželni zbor. Izvršilni organ deželnega zbora je bil deželni odbor, ki ga je vodil deželni glavar. Delovala so tudi okrajna glavarstva. Nadrobneje se je potem uprava delila na občinske rede in občinske volilne rede. Državni in občinski zakoni so ločili delovna področja občin na lastno/domače (občinsko premoženje, skrb za poti in ceste, skrb nad merami in utežmi, skrb za zdravstvo) in na preneseno/izročeno (razglašanje zakonov, vojaški nabor, nastanitev prebivalstva, domovnice) področje. Ormož je spadal pod cesarsko-kraljevo okrajno glavarstvo, ki je imelo sedež na Ptuj. Mesarič, str. 10, 18.

²¹ *Johann in Anna Kautzhammer* sta hišo na današnjem Kerenčičevem trgu 1 kupila leta 1832 in jo naslednje leta obnovila, kar dokazuje letnica na hiši. Uradni vestnik Občine Ormož, letnik 21, številka 3, 1. marec 2017, str. 28.

²² *Slovenski gospodar*, letnik 36, številka 7, 13. februar 1902, str. 3.

opravljaj dobro desetletje, ko je zaradi bolezni odstopil, njegove posle pa je prevzel doktor Delpin.²³ Občinski zastop²⁴ je Kautzhammerja

enoglasno imenoval za častnega občana Ormoža, saj »je bil vedno izboren in pravičen zastopnik javnih interesov in je svoje najboljše moči v prid prebivalstva žrtvoval.«²⁵

Hišo sta zakonca Kautzhammer kupila in obnovila leta 1833.

Zraven župana določenega kraja, je pomembno vlogo imel okrajni zastop.²⁶ Cesar je leta 1903 za načelnika ormoškega okrajnega zastopa potrdil dr. Omuleca²⁷ in Ivana Kočevarja²⁸ za podnačelnika.²⁹ 17. maja 1903 je bil v Ormožu velik shod županov; na pobudo pripravljalnega in izvrševalnega odbora shoda v prostorih okrajnega zastopa se je prvič sestalo 50 slovenskih županov, občinskih svetovalcev in odbornikov ormoškega

okraja. Za predsednika shoda so izvolili starosto med župani, Franca Zabavnika.³⁰

Pomembna naloga lokalnih odločevalcev je bila tudi skrb za ceste. Okrajni proračun za leto 1906 je namenil največji delež prav za vzdrževanje cest. Na prvem mestu so bile cestne povezave Ormož–Ljutomer, Ormož–Središče in Ormož–Sv. Miklavž.³¹

23 Dr. Gustav Delpin (1866–1941), pravnik. Bil je prvi načelnik Volksrata (narodni svet), ki je kot nadstrankarska organizacija usklajeval politično dejavnost Nemcev na Spodnjem Štajerskem. Delpin je svojo funkcijo načelnika opravljal do leta 1913, ko je zaradi zdravstvenih razlogov odstopil ter se preselil v Leoben. Cvirn, str. 301, 302, 309.

24 Zastop – skupina ljudi, ki na podlagi samouprave vodi določeno skupnost.

25 Štajerc, letnik 15, številka 5, 15. marec 1914, str. 3.

26 Okrajni zastopi so v Avstro-ogrski monarhiji bili uvedeni samo na področju Spodnje Štajerske in so predstavljali vmesni člen med občinami in deželnim zborom v Gradcu. Bili so samoupravni organi, pod njihovo pristojnost pa so spadale vse občine okraja, razen tistih, ki so imele svoj statut (Maribor, Celje in Ptuj). Zastopi so predstavljali prestiž na lokalnem okolju, vendar večjega pomena niso imeli. Špelec, str. 54–68.

27 Johann Omulec, (1848–1909), župan v Ormožu. Bil je tudi odvetnik in prvi načelnik okrajne posojilnice v Ormožu, ustanovljene 28. maja 1899. Ogrizek, str. 387; Štajerc, letnik 10, številka 47, 21. november 1909, str. 4.

28 Ivan Kočevar (1858–1913), politik. Več let je bil središki župan, načelnik okrajnega zastopa ormoškega in med leti 1902–1908 zastopnik kmečkih občin Ljutomer, Ormož, Radgona v deželnem zboru, kjer je stavil razne predloge in interpelacije v rečnih regulacijskih zadevah, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi283268/>, pridobljeno 27.10.2020.

29 Ormoški okrajni zastop, letnik 37, številka 9, 26. februar 1903, str. 4.

30 Vzrok za ta shod je bil izpodrivanje slovenskega jezika v uradih z nemščino, zaradi česar so župani, ki niso znali brati nemško, imeli težave z ustreznim in pravočasnim odzivanjem na uradne dokumente, dobljene s strani okrajnega glavarstva na Ptuj in od cesarsko-kraljevega namestništva v Gradcu. Pripravili so pet zahtev, preko katerih so zahtevali uvedbo dvojezičnih napisov, tiskovin in pečatov na pošti v Ormožu, na finančnem stražnem oddelku v Ormožu, na davkarji v Ormožu, pri ormoški, središki in velikonedeljski postaji in katastrskem uradu v Ormožu. Slovenski gospodar, letnik 37, številka 22, 28. maj 1903, str. 1, 2.

SLOVENSKI

GOSPODAR.

List ljudstvu v pouk in zabavo.

Štev. 22. V Mariboru, dne 28. maja 1903. Tečaj XXXVII.

Nemiri na Jugoslovanskem.

Avstro-ogrška država nikdar ni lepo ravnila z nami Jugoslovani. Ogrška vlada je tlačila Hrvate, avstrijska vlada pa prezira nas Slovence in primorske ter dalmatinske Hrvate. Kupa krivic, ki so jo nudili Ogri Hrvatom, pa je pripela v zadnjem času do vrhunca in ves narod na Hrvatskem je vstal, da se otrese ogrske nadvlade. Hrvati nočejo več velike večine davkov posiljati na Ogrsko, doma pa stradati, oni si nočejo več dati vsiljevati nerazumljivega madjarskega jezika ter odrivati hrvatskega. A ker izražajo tudi javno to svoje prepričanje, godi se jim jako slabo. Zavedni Hrvati se zapirajo v ječe, voditelji stavijo pred preki sod in obešajo na vislice.

državnem zboru že začeli delovati. V zbornici so z najnim predlogom in z vprašanji obrabali pozornost na hrvatsko dogodke. Star sovršnik Jugoslovanskih ministrski predsednik jih je sicer zaradi tega že parkrat na jako nevljuden način zavratal ter neresnično poročal o hrvatskih nemirih, vendar javnost verjame poslanecem in ne predsedniku dr. Körberju, ker vsakemu je očitno, da iz njega govori le sovršstvo do jugoslovanskega plemena.

Hrvatski poslanci iz Dalmacije in Istre so zaprosili, da smejo stopiti pred prestol cesarjev in mu razjasniti položaj na Hrvatskem. Toda ministrski predsednik dr. Körber tudi sedaj ni mogel potlačiti svoje strasti, postavil se je med cesarja in ljudske zastopnike ter dosegel, da hrvatski poslanci

Trstu, kranjski Slovenci v Ljubljani, stajarski Slovenci pa se bodo zbrali dne 1. junija na ljudskem shodu pri Celju.

Jugoslovani, Slovenci in Hrvati, šutimo vedno bolj tuji jarem in za to kličemo skupno po svobodi in neodvisnosti!

Štev. 22.

V Mariboru, dne 28. maja 1903.

Tečaj XXXVII.

Nemiri na Jugoslovanskem.

Shod županov v Ormožu.

Pomanjšan listi dobé
se v tiskarici in pri
gospodu Norak-u na
velikem trgu po 10 h.

Recepjal se ne vsta,
neplačani listi
se ne sprejemajo.

Za oznanila se plačbe
od navadne vrstice,
če se nadine enkrat,
po 15 h, dvakrat 25 h,
trikrat 35 h.

Inseriti se sprejemajo
do srede opoldne.

Druga pomembna prometna povezava, ki se je v tem obdobju širila, je bila poštna povezava po ormoškem okraju. V začetku marca 1907 se je vzpostavila peš pošta med Ormožem in Svetim Tomažem. Povezava je potekala šest dni v tednu, razen ob nedeljah. Odhod iz Sv. Tomaža je bil ob 12.45, prihod v Ormož pa tri ure kasneje. Ob pol petih se je poštar vračal nazaj proti Sv. Tomažu, kamor je prispel ob pol osmih.³² S prvim septembrom 1908 je ormoški poštni urad začel dostavljati pošto v Dobravo, Litmerk, Libanjo in Pavlovce.³³

Napetosti med nemškimi in slovenskimi prebivalci Ormoža ter okolice so bile venomer prisotne in vidne tudi na različnih področjih upravnega delovanja. Eden izmed takih primerov

je bil napad »nemškutarskih časopisov« proti ormoškemu stražmojstru Ivanu Rojsu. Zaradi tega so se zbrali vsi župani, ki so spadali pod okrožje ormoške orožniške postaje. Resolucijo o vrniti Rojsa na njegovo delovno mesto so podpisali župani občin Frankovci, Hardek, Hum, Pušenci, Litmerk, Šardinje, Veličane in Runeč.³⁴ Težava z rabo nemščine v javnih uradih se je pokazala, ko je v Ormož prispel mlad železniški poduradnik – aspirant.³⁵ Slovenski gospodar je zapisal, da ta uradnik na blagajni na železniški postaji ne želi govoriti/razumeti slovenskega jezika. »Ormožancem 'prusovskega' pokolenja pa gotovo srce bije radosti, kadar stopi mož-aspirant pred vlak in pogledava na uro, okrašeno s frankfurtarskimi traki ter s tem javno kaže, da je v vrsti ormožkih 'heilbratcev' eden brambovec več.«³⁶

³¹ Zraven teh pa so imeli v planu še več pomembnih cest na relacijah Središče–Ljutomer, Ormož–Koračice, Velika Nedelja–Savci, Središče–Čakovec, Središče–Štrigova, Vitan–Sv. Bolfenk (danes Kog) in ptujka cesta skozi Savce v Lukavce. S tem je bila povezana obnova kar nekaj mostov na relaciji Velika Nedelja–Savci. Na cesti Središče–Čakovec pa so nameravali zasaditi drevesa, saj je bila vijugasta cesta pozimi zaradi snega nerazločna. Razmišljali so še o novih cestnih povezavah Sodinci–Sv. Lenart (danes Podgorci), Obrež–Šalovci in Ivanjkovci–Veličane. Različni lokalni posestniki so imeli priložnost s svojimi konji voziti prod za izgradnjo cest in si tako zaslužiti dodaten denar. Del proračuna pa je bil namenjen regulaciji Pesnice in Drave, poljedelstvu in živinoreji, zdravstvu in oskrbi ubogih ter šolskim zadevam. Sveti Tomaž je prvič pridobil distriktnega zdravnika. Slovenski gospodar, letnik 39, številka 51, 21. december 1905, str. 2.

³² Štajerc, letnik 8, številka 10, 10. marec 1907, str. 4.

³³ Slovenski gospodar, letnik 42, številka 36, 3. september 1908, str. 4; Štajerc, letnik 9, številka 36, 6. september 1908, str. 4.

³⁴ Slovenski gospodar, letnik 46, številka 32, 8. avgust 1912, str. 3.

³⁵ Aspirant – kandidat.

³⁶ Slovenski gospodar, letnik 47, številka 46, 13. november 1913, str. 4.

Nemška in slovenska šola

»...privoščimo jim, da imajo sami zase nemško šolo...«³⁷
Na začetku 20. stoletja je v Ormožu po skoraj sto letih prenehala delovati štirirazredna šola pri župnijski cerkvi, ki so jo obiskovali tako slovenski kot nemški otroci. Leta 1900 je to šolo nadomestila najprej nemška trirazredna šola za ormoško mesto in leto kasneje slovenska trirazredna šola za ormoško okolico.³⁸ O ustanovitvi obeh šol sta časnika *Slovenski gospodar* in *Štajerc* poročala vsak s svojega stališča. Pri tem je treba upoštevati, da je prvi zagovarjal slovensko, drugi pa nemško šolo.

Že marca 1900 lahko v *Slovenskem gospodarju* zasledimo dolg članek, da so »rodoljubi čitali žalostno novico, da je v Ormožu dovoljena nemška šola.« Nadalje se je avtor besedila spraševal »ali bodo mestjani res zadovoljni z dvorazrednico, bodo res privolili svojim nemškim otrokom slabejši pouk nego ga imajo njih viničarski...«³⁹ V oktobru se je v *Slovenskem gospodarju* pojavil članek, da je »poslopje nemške šole sedaj gotovo ... naj bi le okoličanom s tem ne napravili toliko stroškov, da si moramo sedaj staviti svoje poslopje.« Glede učencev pa je bilo zapisano, da »še potrebujejo šolarjev in ker imajo nemških premalo, lovijo tuje in to iz okolice in tujih far, obetajoč jim vse forme.«⁴⁰

V *Štajercu* lahko preberemo, da se je ob blagoslovu nemške ljudske šole, 7. novembra 1900, slovesnosti udeležila »velika svota ljudstva ... ter se veselila, da je enkrat vendar po dolgem boju odprta nemška šola, in da je mogoče z malimi stroški dati otroke

v nemščini podučevati.« Istočasno je članek odkrito napadel nasprotnike ustanovitve nemške šole z besedami »Ti privandrani gospodje ne morejo trpeti, da bi se kaj v nemškem jeziku predlagalo, in celo ne, da bi se otroci v nemščini podučevali; oni bi radi vidili, da bi mi bedasti ostali in bi nas tedaj tem lahkejše za nos vodili.«⁴¹ Po drugi strani je *Štajerc* ostro nastopil proti gospodom v Ormožu, krčmarjem, trgovcem, advokatom, ki so živeli od kmeta, da so se vtikali v kmečke stvari, češ da »hočejo očetom prepovedati svoje sinove kaj učiti pustiti, da bi v svojem življenju do boljšega kruha priti zmogli. Kmečki sin potrebuje nemščino pri nakupovanju in prodaji, na sejnih, pri vojaki, ako hoče višjo šolo obiskovati, ako mora potovati ali če gre v službo ... Vsi naši učitelji, duhovščina in advokati so se nemščine učili, a so vseeno Slovenci ostali; je-li tedaj kmet slabši kot ostali stanovi?«⁴²

Slabo leto kasneje je *Štajerc* poročal o svečanosti, ki jo je priredila nemška šola. Na razstavi šolskih del iz različnih predmetov so se obiskovalci čudili »čez zmožnosti, katere so si pridobili naši otroci v tem kratkem času ... še bolje nas je iznenadila ustmena izurjenost v nemškem jeziku.« Učenci so pripravili igro in »marsikatera mater je s solznimi očmi gledala svojo hčerko...in marsikateremu očetu je srce veselo tolklo, ko je slišal svojega sina...«⁴³

Učitelji pa so pripravili zanimiv izlet na Hajndl, ki so se ga udeležili učenci skupaj s starši. Avtor članka je ob tej priložnosti ponovno grajal nasprotnike nemške šole predvsem »...slavnega

37 *Slovenski gospodar*, letnik 34, številka 43, 25. oktober 1900, str. 4.

38 Obilčnik, str. 25. Nemška šola je delovala v zgradbi današnje Občine Ormož, slovensko šolo pa so zgradili na Hardeku, kjer se še danes nahaja ormoška osnovna šola.

39 *Slovenski gospodar*, letnik 34, številka 11, 15. marec 1900, str. 2.

40 *Slovenski gospodar*, letnik 34, številka 43, 25. oktober 1900, str. 4.

41 *Štajerc*, letnik 1, številka 11, 18. november 1900, str. 6.

42 *Štajerc*, letnik 1, številka 12, 2. december 1900, str. 1, 2.

43 Ti otroci so bili: »Hržič Franc, Hiki August in Kuharič Tereza iz Hardeka; Terstenjak Janez, Masten Liza in Masten Roza iz Pušinec; Alt Anton, Cvetko Franc, Veselko Martin, Škvorc Cecilija, Cajnko Marija in Masten Barbara iz Velike Nedelje; Perc Maks iz Pavlovec; Kuharič Matilda iz Lešnice; Vtičar Johan iz Huma, Žalar Jakob iz Brebrovnika; Zorjan Anton iz Loperšic; Zorjan Jakob iz Krčovin in Kos Marija iz Križovljan.« *Štajerc*, letnik 2, številka 18, 8. september 1901, str. 4.

Ivana Veseliča,⁴⁴ tako imenovanega Žalostiča...« in »...nepremišljenega gospoda doktor Omuleca...«⁴⁵ Slovenski gospodar je na ta dopis odgovarjal: »Neko bedasto dopisunče ... nagromadilo je v lažnjivem Štajercu ... toliko lažij, da se njih mora nemška stranka v dna svoje duše sramovati.« Avtor besedila je bil prepričan, da je bila to samo vaba za slovenske starše, da bi vpisali svoje otroke v nemško šolo. Starši so zatrjevali, da se njihovi otroci niso v nemški šoli ničesar naučili oz. da so celo pozabili tisto, kar so prej vedeli. Kljub temu pa ni krivil nemških učiteljev, ampak samo nemške šole za slovenske otroke, ki so želela otroke germanizirati.⁴⁶

Slovenski gospodar je leta 1903 pisal o »zanimivem dogodku«, ki je bil posledica »boja za šolo.« Po zapisanem so se 18. avgusta, na rojstni dan »Njegovega veličanstva«, otroci v nemški šoli »branili v cerkvi peti cesarsko pesem in zvečer so uprizorili hude izgrede proti Slovencem in to pred očmi njegovega šolskega vodje.« Ormožana Gomzi⁴⁷ in dr. Geršak⁴⁸ sta se pritožila na šolsko ministrstvo, vendar pa se je taisti šolski vodja na to pritožil zaradi razžalitve časti. Gomzi in dr. Geršak sta bila obsojena na 100 K⁴⁹ kazni.⁵⁰

Tega leta so na slovenski šoli ustanovili šolsko

kuhinja in z denarnimi darovi omogočili topli obrok osemdesetim revnim in oddaljenim otrokom.⁵¹ V tem času so bralci sledili razvoju nemške šole, ki je iz dvorazrednice najprej postala štirirazrednica,⁵² dve leti kasneje je dogradila peti razred⁵³ in imela 1906. leta kar 224 vpisanih otrok.⁵⁴

Po teh časopisnih bojih, ob prvih letih ustanovitve obeh šol, kasneje ni bilo veliko člankov na to temo. Čeprav so se občasno pojavljala kakšna poročila o dogodkih in zahvalah ob koncu leta, se je šele leta 1912 v Štajercu ponovno pojavilo par člankov, ki so bili politično in jezikovno obarvani.

Družabno življenje

»...natlačeno poln domačega ljudstva, kakor tudi gostov od vseh strani...«⁵⁵

V nadaljevanju članka so na kratko predstavljeni različni vidiki družabnega življenja v mestu Ormož. To je bil čas, ko so se ljudje srečevali in družili na sejmih ali na plesih. Društveno življenje je cvetelo in vsako društvo je pripravljalo različne dogodke, od rednih mesečnih zborovanj do raznoraznih predavanj, predstav in proslav. Družabni dogodki so bili pomemben del vsakdana, saj so omogočili prebivalcem sprostitev po

44 Ivan Veselič (1869–1948), vinogradnik, trgovec in posestnik. Leta 1923 je prevzel županske posle kot prvi občinski svetovalec. Plejnjšek, str. 12.

45 Štajerc, letnik 2, številka 17, 25. avgust 1901, str. 7.

46 Slovenski gospodar, letnik 35, številka 35, 29. avgust 1901, str. 3.

47 Franc Gomzi (1864–1906), gostilničar, veleposestnik, okrajni odbornik. Korpič, str. 27.

48 Dr. Ivan Geršak (1838–1911), pravnik, nacionalni ekonom in politik. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi199513/>, pridobljeno 17. 10. 2020.

49 K – oznaka za krono, avstro-ogrsko denarno enoto.

50 Slovenski gospodar, letnik 36, številka 18, 1. maj 1902, str. 2.

51 Navedba darovalcev nam daje vpogled v imena in poklice ljudi tedanjega časa; dr. Omulec, odvetnik v Ormožu; č. g. Kubinek, kaplan v Ormožu; dr. Kristan, zdravnik v Ormožu; dr. Presker, sodnik v Ormožu; Gomzi, gostilničar v Ormožu; dr. Geršak, bilježnik (notar) v Ormožu; č. g. Štiberc, župnik v pokoju v Pušencih; Šepec, trgovec v Ormožu; č. g. Gliebe, duhovnik v Ormožu; Pernat, koncipijent (odvetniški pripravnik) v Ormožu; Jerše, davkarski pristav v Ormožu; Gera Magdič, mlinarica v Pavlovcih; Kandrič, gostilničar v Ormožu; Horvat, mlinar v Pušencih; Topolovšek, klepar v Ormožu; Kovačič, posestnik v Ormožu. Zahvalo sta zapisala Martin Stanič, načelnik in Josip Rajšp, šolski vodja. Slovenski gospodar, letnik 36, številka 18, 1. maj 1902, str. 4.

52 Štajerc, letnik 4, številka 24, 15. november 1903, str. 5.

53 Slovenski gospodar, letnik 39, številka 26, 29. junij 1905, str. 4.

54 Štajerc, letnik 7, številka 22, 28. oktober 1906, str. 3.

55 Slovenski gospodar, letnik 37, številka 20, 14. maj 1903, str. 5.

napornem delu na njivi ali v vinogradu in srečanje s prijatelji, znanci ter sorodniki po eni strani. Po drugi strani pa so bili politično, versko ali narodnostno naravnani, odvisno od tega, kdo jih je organiziral. Teh dogodkov je seveda veliko, omenjenih je samo nekaj primerov. Zajeti vse dogajanje v obravnavanih štirinajstih letih bi bilo preobsežno za članek.

V ormoški čitalnici so 6. januarja 1903 pripravili gledališki večer, uprizorili so predstavi *Gospod Kodelja* in *Bucek v strahu*.⁵⁶ Maja tega leta so ponovno pripravili gledališki večer v ormoški slovenski šoli, tokrat so uprizorili veseloigro *Mutec*, burko *Bratranec* in veseloigro *Popolna žena*. Vstopnina je bila 20 vinarjev⁵⁷ za stojišča in 40 vinarjev za sedišča. Udeležba na tem gledališkem večeru je bila dobra, saj je bil »veliki prostor v slovenski šoli natlačeno poln domačega ljudstva, kakor tudi gostov od vseh strani.«⁵⁸

V gostilniških prostorih »*Bierquelle*« so 24. januarja 1911 priredili lovski venček. Za ta dogodek, pod protektoratom grofa Wurmbranda-Stuppacha in nadoficijala Grossa, je godbo priskrbela kapela cesarsko-kraljevskega infanterijskega polka št. 17 iz Celovca. Vstopnina je bila 2 kroni, ves dobiček pa je bil namenjen v dobrodelne namene. Zaželeno je bila enostavna toaleta ali lovski kostum.⁵⁹ Že v začetku februarja istega leta so priredili obrtniški ples, katerega čisti

dobiček in druga prostovoljna darila so darovali obrtniku, ki ga je pred tem prizadel požar.⁶⁰

Tudi poroke so polnile časopisne članke. Poročila sta se dr. Milan Geršak, sodni pristav⁶¹ iz Ljubljane in učiteljica Melita Preskar, hči deželnosodnega svetnika dr. Ivana Preskara.⁶² Ormoški trgovec Ludvik Kuharič se je v Ljutomeru poročil z Mimico (Marijo) Stanjko.⁶³ Poročila sta se advokatorski kandidat Erwin Vennigerholz in Mitzi Bauer.⁶⁴ Zanimiva notica iz leta 1911 je zagotovo praznovanje zlate poroke zakoncev Munda, hišnih posestnikov.⁶⁵

V Ormožu je delovalo več društev, nekatera izmed teh so na kratko predstavljena v nadaljevanju. Čeprav je bilo v časopisih moč najti veliko člankov o rednih mesečnih srečanjih in raznih predstavah ali drugih dogodkih, ki so jih organizirali člani društev, je tukaj zapisan samo krajši prerez delovanja društev.

Prvi odbor **Kmetijskega društva za ormoški okraj** je bil 13. decembra 1903 v Ormožu. Namen društva je obsegal pospeševanje gospodarstva v vseh panogah (vinarstvo, sadjarstvo, konjereja, govedoreja, svinjereja, perutninarstvo, čebelarstvo, razumno gnojenje in pridelovanje klaje),⁶⁶ olajševal je nakup in prodajo poljskih in drugih pridelkov ter skrbel za izobraževanje svojih članov.⁶⁷ Na novoustanovljeno kmetijsko društvo je že takoj po novem letu organiziralo prvi sklop predavanj o gozdarstvu, umni živinoreji, o

⁵⁶ Slovenski gospodar, letnik 37, številka 2, 8. januar 1903, str. 5.

⁵⁷ Vinar je bila najmanjša denarna enota v stari Avstriji.

⁵⁸ Slovenski gospodar, letnik 37, številka 18, 30. april 1903, str. 5. V predstavi so igrali Micika, Štefanija in Pavla Pernat, Angelina Petovar, Idica Uršič, inženir Lupša, učitelj Serjanik, študent prava Pemat, uradnika Grivec in Blagovič. Učiteljica Milena Lazar je skrbelo za godbo. Zabava se je po predstavi nadaljevala še v Gomzejevi gostilni. Slovenski gospodar, letnik 37, številka 20, 14. maj 1903, str. 5.

⁵⁹ Štajerc, letnik 12, številka 5, 29. januar 1911, str. 5.

⁶⁰ Štajerc, letnik 12, številka 8, 19. februar 1911, str. 3.

⁶¹ Sodni pristav – pisarniški uslužbenec po končani pripravniški dobi in opravljenem strokovnem izpitu.

⁶² Slovenski gospodar, letnik 41, številka 53, 14. november 1907, str. 4.

⁶³ Slovenski gospodar, letnik 43, številka 7, 18. februar 1909, str. 4.

⁶⁴ Štajerc, letnik 13, številka 3, 21. januar 1912, str. 4.

⁶⁵ Štajerc, letnik 12, številka 26, 25. junij 1911, str. 5.

⁶⁶ Klaja – živinska krma.

hrani rastlin, glede na gnojenje. Pripravili so načrte za uvedbo lastne knjižnice, za nakup potrebnih gospodarskih strojev ter osnovali drevesnico v bližini Ormoža.⁶⁸ Knjige za svojo knjižnico so nabirali med ljudmi kot donacije. Svoje prostore pa so si uredili v prvem nadstropju posojilnice.⁶⁹

V vseh 33-ih občinah ormoškega zastopa so bila ustanovljena »sirotinska društva, ki pazijo na izrejo in odgojo takih otrok, ki nimajo očeta. ... Največ pozornosti se mora obračati seveda na zanemarjeno pokvarjeno deco, da se reši dušnega in telesnega pogina.« Ormoški okrajni sodnik jih je ustanovil

leta 1907, vsaka občina je zanje prispevala 10 K. Člani društva so plačevali članarino v vrednosti 1 K. S tem denarjem so kupovali obleko in knjige za šole, plačevali so zdravnika in zdravila in namenili denar za rejniške družine.⁷⁰ K društvu za oskrbovanje otrok in varstvo mladine je z začetkom leta 1909 pristopila ormoška posojilnica kot ustanoviteljica, z zneskom 100 K.⁷¹

Februar 1912 je prinesel ustanovitev novih društev, ko je bil organiziran ustanovni shod **Slovenskega katoliškega izobraževalnega društva, Mladeniške in Dekliške zveze**. Glavni govornik je bil mladinski organizator dr. J.

Hohnjec iz Maribora, ki je predstavil delovanje tega društva. Časopis je bralce pozval: »Pristopite v obilnem številu k zgoraj imenovanim društvom, da bodo naše organizirane čete nepremagljive in se trdno opirale napadom združene liberalno-slogaške-štajercijanske stranke, kateri bodo gotovo vso moč v to zastavili, da bi naše organizacije oškodovali.«⁷³

Sokolsko društvo so v Ormožu ustanovili 21. aprila 1912, notar dr. Franc Strelec⁷⁴ je postal predsednik

V zgradbi so med leti 1908 in 1921 delovali ormoška posojilnica, otroški vrtec in čitalnica.⁷²

⁶⁷ Zraven tega so se zavezali k pripravi člankov, poučnih predavanj, izposojanju gospodarskih in leposlovnih knjig in časopisov ter posredovali pri nakupu raznih semen, orodja, gnojil, strojev in drugega. V odbor so bili izvoljeni Alojz Mikl in inženir Ferdo Lupša za Ormož, Jurij Dogša za Središče in Grabe, Martin Ivanuša za Hum, Martin Stanič za Hardek, Anton Janežič za Brebrovnik, Franc Masten za Sv. Miklavž, Tomaž Korpar za Cvetkovce in Osluševce, Anton Meško za Lahonce in Sv. Tomaž, Franc Vraz za Žerovince in Svetinje, Anton Peitler za Jeruzalem in Veličane ter Ivan Trstenjak za Pušence. Slovenski gospodar, letnik 37, številka 52, 24. december 1903, str. 5.

⁶⁸ Slovenski gospodar, letnik 37, številka 53, 31. december 1903, str. 5.

⁶⁹ Slovenski gospodar, letnik 38, številka 1, 7. januar 1904, str. 6.

⁷⁰ Slovenski gospodar, letnik 42, številka 12, 19. marec 1908, str. 4.

⁷¹ Slovenski gospodar, letnik 43, številka 2, 14. januar 1909, str. 4.

⁷² Fournier, Hernja-Masten, str. 95.

⁷³ V odbor so bili izvoljeni: predsednik Ivanuša, podpredsednik Petek, tajnik Žaler, namestnik Masten, blagajnik Pollak, namestnik Hanželič in knjižničar Sever. Slovenski gospodar, letnik 46, številka 7, 15. februar 1912, str. 4.

⁷⁴ Dr. Franc Strelec (1873–1924) je leta 1911 prišel v Ormož kot javni notar. Na prvih občinskih volitvah leta 1921 je bil izvoljen za župana, vendar je že dve leti kasneje odstopil. Bil je dolgoletni načelnik Sokolskega društva v Ormožu. Plejňšek, str. 11, 12.

odbora.⁷⁵ Štajerc je poročal o ustanovitvi tega društva, ob tem pa je politično obarvano napisal, da se Strelec »preveč s politiko peča. S sladkimi besedami hodi tudi okrog nemških in naprednih obrtnikov in jih hoče na sokolske limanice spraviti.«⁷⁵ Slovenski gospodar je ob tem zapisal: »Liberalci... so ustanovili Sokola. Katoliška društva, pozor!«⁷⁶ Zraven sokolskega društva je v Ormožu delovalo še **Telovadno društvo Orel**, ki je bilo klerikalno usmerjeno. Društvo je bilo ustanovljeno konec leta 1913 in novi člani so kaj hitro lahko začeli s telovadbo. Ormoški kaplan je društvu podaril deset telovadnih oblek, drugi dobrotniki pa so društvo finančno podpirali.⁷⁸ Junija naslednje leto je Štajerc objavil piker članek o tem, kako »hladno in deževno vreme vpliva jako močno na ormoške slovensko-klerikalne nazadnjaške čuke.«⁷⁹ Članek je bil namenjen predvsem žalitvi ormoških Orlov, v besedilu je namreč zapisano, da »čukengeneral (Rois) še vedno spi z svojo armado spanje pravičnega« in da so si Orli naredili telovadnico iz nekega lokala, »kjer so prej nešteto let prebivali živinski ostanki.«⁸⁰ Dejansko so Orli uporabljali telovadno orodje Sokolov.⁸¹

V Ormožu sta delovali tudi moška in ženska **Podružnica Sv. Cirila in Metoda**,⁸² ki sta aprila 1902 imeli v Ormožu letni občni zbor. Za moško podružnico so bili izvoljeni dr. Oroslav Kristan za

predsednika, Ladislav Jerše za blagajnika in Anton Porekar za tajnika. Za žensko podružnico so bile izvoljene Roza Mikl za predsednico, Marija Gomzi za blagajničarko in Urška Kuharič za tajnico.⁸³

Kadar je napadel »rdeči petelin«, je bila nepogrešljiva pomoč gasilcev. (Slovensko) **gasilno društvo za ormoško okolico** je 16. oktobra 1906 praznovalo desetletnico svojega delovanja. Dopoldne so »vsi ognjegasci« prikorakali z godbo na čelu do cerkve, kjer so se udeležili svete maše. Po maši je 27 članov, ki so vseh deset let aktivno sodelovali v društvu, dobilo častne trakove na rokave.⁸⁴

(Nemška) **ormoška požarna bramba** je 23. julija 1911 praznovala 25. obletnico svojega obstoja. Slavnosti so se udeležili člani požarne brambe od drugod, in sicer so z vlakom prišli »požarniki« iz Ptuja, Bukovec, Dornave, Frankovec ter zastopstva od drugod, tudi iz Celja. Skupaj je prišlo okoli 300 »požarnikov«. Na železniški postaji jih je pričakal načelnik Bauer in člani ormoške požarne brambe. Ob spremstvu godbe so se odpravili proti občinski hiši, kjer jih je nagovoril župan Kautzhammer. Govor sta imela še načelnik Bauer ter načelnik okrajne zveze požarne brambe Johann Steudte. Slednji je podelil cesarske medalje enajstim članom požarne brambe, ki so bili njeni člani vseh 25 let. Po slovesnosti so imeli veliko taktično vajo, pri kateri pa jim je zmanjkalo

⁷⁵ Monografija ob 90. obletnici društva 1912–2002, Sokolsko društvo Ormož, 2002.

⁷⁶ Štajerc, letnik 13, številka 46, 17. november 1912, str. 5.

⁷⁷ Nadalje piše v drugem članku iste izdaje: »Tukajšnji liberalni ostanki so s poslednjimi močmi ustanovili Sokola. V odbor so si izvolili same 'pristine' kmečke fante, kako n. pr. dr. (Franc) Strelec, 'dragega' nam dr. (Gvidona) Semeca, dr. (Ivana) Zemljiča, trgovca (Ivana) Veseliča, ivanjkovskega (Lovra) Petovarja... « Slovenski gospodar, letnik 46, številka 19, 9. maj 1912, str. 3. Jurkovič, str. 171.

⁷⁸ Slovenski gospodar, letnik 47, številka 49, 4. december 1913, str. 3.

⁷⁹ Delovanje Orla se je razmahnilo po zaslugi jeseniškega kaplana Karla Čuka, zato so dobili zbadljiv vzdevek Čuki.

Monografija ob 90. obletnici društva, str. 28.

⁸⁰ Štajerc, letnik 15, številka 20, 28. junij 1914, str. 2.

⁸¹ Jurkovič, str. 172.

⁸² **Družba svetega Cirila in svetega Metoda**, leta 1885 v Ljubljani ustanovljena zasebna, narodnoobrambna, šolska organizacija, ki je ustanovljala vrtce in osnovne šole na področju Kranjske, Primorja, Koroške in Štajerske. https://sl.wikipedia.org/wiki/Dru%C5%BEba_svetega_Cirila_in_Metoda, pridobljeno 19. 2. 2020.

⁸³ Slovenski gospodar, letnik 36, številka 17, 24. april 1902, str. 5.

⁸⁴ Slovenski gospodar, letnik 40, številka 41, 11. oktober 1906, str. 3.

vode. Praznovanje so zaključili na vrtu Bauerove restavracije, kjer jih je nagovoril še deželni poslanec Ornič.⁸⁵

Dve leti kasneje so člani požarne brambe v Frankovcih pripravili okrožni sestanek, vendar so ga slovenski prvaki želeli onemogočiti. Ker jim to ni uspelo, so priredili veselico »v nekem grmovju ob cesti«, ki je vodila v Frankovce. Kmetje so se nevede udeležili veselice, saj niso bili seznanjeni, da bi naj to bilo hujskanje proti frankovskim gasilcem. Na veselico so prišli še člani veteranskih društev iz Središča in Huma.⁸⁶ Baje je prišlo na veselico 50 orožnikov, ki so v tesnem špalirju stali okoli travnika, kjer se je veselica odvijala. Med tem časom pa so frankovski gasilci izvajali svojo vajo, katere se je udeležilo 15 vozov s tujimi gasilci.⁸⁷

Zraven vseh delujočih društev, je omenjena še zadruga, ki je bila ustanovljena v tem času. Decembra 1910 so ustanovili **Konjerejsko zadrugo za noriško plemensko pasmo za Ormož in okolico**. Prvi načelnik je bil grof Wilhelm Wurmbrand. Namen zadruga je bil dvig konjereje, ureditev rodovniških knjig in pomoč pri nakupu plemenskih kobil. Sestanku je predsedoval predsednik cesarsko-kraljeve konjerejske družbe za Štajersko pl. Rossmanit, medtem ko je tajnik Schrott predstavil delovanje družbe. Takoj je pristopilo 22 konjerejcev, v odbor pa bi morali izvoliti devet odbornikov, »med njimi tudi v obče priljubljeni ormoški grajščak, grof Wurmbrand-Stuppach. ... Prvak Petovar ... začel je med volitvijo proti grofu Wurmbrandu agitirati, boječ se, da

bi ta postal načelnik novoustanovljene zadruga.« Petovar je, po zapisu v članku, sam želel postati »obman« in namesto grofa spraviti v odbor nekoga iz Središča. Na koncu je »za načelnika zadruga bil izvoljen v veselje in zadoščenje vseh navzočih grof Wurmbrand in mi beležimo, da si nova zadruga ne bi mogla izvoliti boljšega zastopnika, ki bo gotovo svoj ugled in vpliv uporabljal v korist zadruga ... a za politiko se ne bo brigal.«⁸⁸ To naj bi bil razlog, da sta se ustanovili dve zadrugi, in sicer ena za Središče in druga za Ormož. Leta 1925 so ormoški zadružniki sprejeli sklep o likvidaciji, iz registra pa je bila zadruga izbrisana leta 1929.⁸⁹

Zraven treh tradicionalnih,⁹⁰ so v Ormožu potekali še mesečni živinski sejmi. Datumi teh živinskih sejmov so bili natisnjeni v *Štajercu*, da so bili ljudje o tem seznanjeni. Zraven tega so objavljali obvestila o odpovedih ali preložitvi sejmov iz znanih ali nenavedenih razlogov. Tradicionalni Jakobov sejem, »kramarski kakor živinski«, je bil leta 1909 prestavljen iz 26. julija na 2. avgust.⁹¹ V letu 1911 je razhajala »kuga na parkljih in gobcih«, zaradi česar so bili živinski sejmi v Ormožu prepovedani. Novembra so spet dobili dovoljenje za izvedbo sejma in tako se je svinjski sejem vršil 7. novembra, sejem za govedo in letni sejem pa sta bila 11. novembra.⁹² Sredi leta 1912 je ministrstvo odločilo o ponovnem odprtju mej med Ogrsko in Hrvaško za promet za vso govedo, ovce in koze. Zaradi tega so prvega julija pričakovali močno povečan obisk živinskega sejma v Ormožu.⁹³

⁸⁵ Štajerc, letnik 12, številka 31, 30. julij 1911, str. 3.

⁸⁶ Avtor jih je v članku spraševal, ali se niso z udeležbo na taki veselici osramotili, še posebej, ker imajo za »protektorja nemškega (!) grofa Wurmbrandta. In prepričani smo, da je ta grof Wurmbrandt kot zvesti Avstrijan prevzel protektorat le s pogojem, da bodejo ti veteranci tudi res zasledovali avstrijsko-patriotična načela«

⁸⁷ Štajerc, letnik 14, številka 25, 22. junij 1913, str. 1, 2.

⁸⁸ Štajerc, letnik 11, številka 52, 25. december 1910, str. 1, 2.

⁸⁹ Ogrizek, str. 390.

⁹⁰ Jakobov, Martinov in cvetni sejem.

⁹¹ Štajerc, letnik 10, številka 29, 18. julij 1909, str. 4 in Štajerc, letnik 10, številka 30, 25. julij 1909, str. 3.

⁹² Štajerc, letnik 12, številka 46, 12. november 1911, str. 5.

⁹³ Štajerc, letnik 13, številka 26, 30. junij 1912, str. 1, 2.

Nanizajmo še nekaj zanimivih dejstev, ki jih je zapisalo življenje pred stotimi leti.

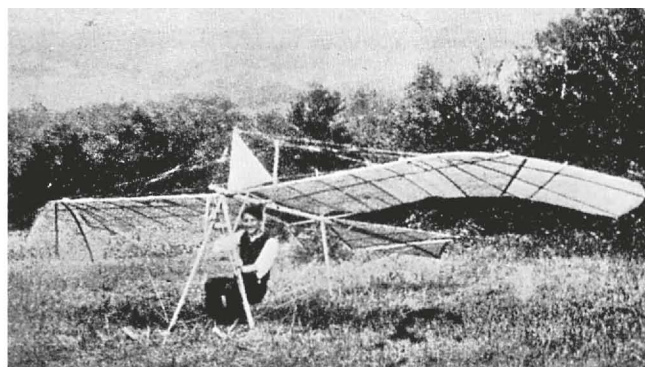
Dr. Ivan Geršak je leta 1902 izdal knjigo *Ormoški spomini ob 25-letnici ormoške posojilnice in 30-letnici njegovega beležništva (notariata) v Ormožu*. 185 strani dolga knjiga je bila na voljo brezplačno oz. za prostovoljne prispevke, saj jo je plačala posojilnica. Nabrani prispevki so bili namenjeni Družbi sv. Cirila in Metoda. V knjigi so bili opisi ormoških književnikov: Franca Ksavra Meška, Rudolfa Vrable, dr. Ivana Dečka in drugih.⁹⁴ Leopold Petovar, posestnik v Ivanjkojih, si je prislužil zlati zaslužni križec za vojaške zasluge. Petovar je bil odbornik mihalovske občine, občinski predstojnik in svetovalec, odbornik šolskega oglada, cesarsko kraljevi poštar in umni kmetovalec.⁹⁵

V začetku leta 1908 je ormoško graščino kupil »naprednjak g. Oskar pl. Pongratz. Prebivalstvo pozdravlja ta korak z veseljem.«⁹⁶

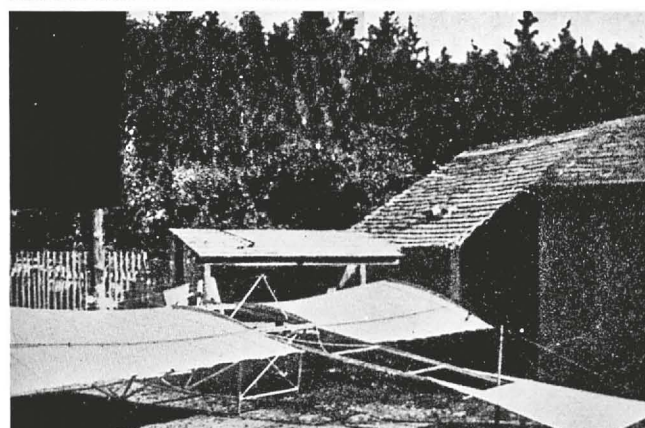
Konec leta 1908 je Gustav Trautvetter⁹⁷ iz Gradca dobil koncesijo za ustanovitev lekarne v Ormožu.⁹⁸ Prvega decembra 1913 je v Ormožu nastopil z delom nov okrožni zdravnik dr. Josip (Jožef) Tavčar.⁹⁹

K ormoškimi nabornikom je prišel nek fant,¹⁰⁰ ki se je želel pridružiti vojakom in postati član zrakoplovnega oddelka. S sabo je prinesel svoj model zrakoplova Zeppelinovega tipa, ki ga je izdeloval tri leta. Ker ga niso sprejeli, je iz

užaljenosti pustil svoj zrakoplov v Skorčičevi gostilni.¹⁰¹

Kanetovi letali za drsno letenje, Ormož 1. 1909

Otmar Kanet in njegovi letali za drsno letenje. Sitar, str. 127.

Črna kronika

»...za vboge žrtve te grozne nesreče...«¹⁰²

Nadalje omenimo tudi črno kroniko, ki je obveščala o osebah, ki so umrle ali naredile samomor. Opisana je tudi naravna nesreča, ki je močno prizadela mesto Ormož in nekaj kriminalnih dejanj, ki so bila zabeležena v časopisnih noticah.

Vremenske ujme so vedno krojile življenje na

⁹⁴ Slovenski gospodar, letnik 36, številka 51, 18. december 1902, str. 4.

⁹⁵ Slovenski gospodar, letnik 42, številka 28, 9. julij 1908, str. 5.

⁹⁶ Štajerc, letnik 9, številka 7, 16. februar 1908, str. 4.

⁹⁷ Gustav Trautvetter (1864–1945), magister farmacije in lekarnar. Korpič Lesjak, str. 76.

⁹⁸ Slovenski gospodar, letnik 42, številka 51, 17. december 1908, str. 3.

⁹⁹ Slovenski gospodar, letnik 47, številka 49, 4. december 1913, str. 3.

¹⁰⁰ Morda je to bil v Ormožu rojeni Otmar Kanet (1892–med 2. sv. vojno), ki velja za začetnika letenja na Slovenskem. Leta 1909 je postal prvi upravljalec brezmotornega letala na Slovenskem. Imel je vsaj tri letala, ki jih je sam skonstruiral in sam izdelal. Izdelana so bila na preprost in domiselni način iz letev ter prekrita s platnom ali prepariranim papirjem. Letalec je s takšno napravo stekel po bregu in se je oprijel, da ga je ponesla kakšen meter visoko in nekaj deset metrov daleč. Tako je Otmar Kanet nekaj mesecev pred prvimi poleti Edvarda Rusjana v Gorici že brezmotorno letal v Ormožu. Kanet je svoje polete opravil na Hajndlu, kjer je pri svojih starih starših preživel poletja. Sitar, str. 126–131, 351–352; Krnjak, str. 56, 57.

¹⁰¹ Štajerc, letnik 15, številka 14, 17. maj 1914, str. 2.

¹⁰² Štajerc, letnik 10, številka 32, str. 1.

podeželju in leta 1909 je ogromna toča grozovito prizadela Ormož. Obsežen članek o posledicah toče je bil objavljen na naslovni strani *Štajerca*. Nevihta, ki je prizadela gornjo Štajersko, se je najbolj razbesnela ravno na ormoškem območju. Toča je uničila področje od Polenšaka do Središča, dolgo 35 in široko 11 kilometrov. V soboto, 24. julija, ob štirih popoldne, so se začeli zbirati temni oblaki, začel se je vihar in dež, naenkrat pa grozovita toča. Posamezna zrna toče so bila velika kot kurja jajca in pol kilograma težka. Škoda je bila ocenjena na več milijonov kron. Mesto Ormož je bilo popolnoma razdejano: »vse strehe brez opeke, vse šipe razbite, vsi vrtovi uničeni, pota polna vejevja iz dreves, na cestah jok in žalost, poleg hiš kupi ciglov in kamenja. Marsikdo od meščanov prišel je na beraško palico, ker mu je toča vse uničila.« V okolici so bile vse poljščine na njivah uničene, vinogradi zbiti, drevesa pa uničena. Toča je pobila veliko divjadi (srne, zajce, ptice, divje kokoši). V Libanji je vihar odnesel krčmarju Novaku pol svinjske štale, na terasi hotela Bauer v Ormožu je bilo uničenih 45 šip.

Med nevihto se je ravno pripeljal iz Budimpešte v Ormož vlak in toča je uničila vse šipe na vagonih, potniki pa so se morali skriti pod klopi, da jih ni zadela toča ali kosi stekla. Dva splašena konja z vozom sta divjala po Ormožu. Dijaka Kollenza, ki se je ravno s kolesom peljal domov, je toča pobila na tla, da je nezavesten obležal in dobil velike rane po rokah in nogah. Ormoški župan Kautzhammer je takoj obvestil poslanca Josefa Orniga,¹⁰³ da sta si skupaj z okrajnim glavarjem ogledala posledice toče. Poslanec Ornig je o tem takoj obvestil cesarsko-kraljevega namestnika v Gradcu in zaprosil za podporo. Istočasno je častnik zaprosil bralce naj prispevajo finančno podporo prebivalcem tega uničenega področja.¹⁰⁴ Že v naslednji številki je bil na naslovnici članek, ki je nagovarjal bralce naj darujejo »za vboge žrtve te grozne nesreče.« Poimensko so bili navedeni posamezniki, ki so že darovali, in višino njihovega daru.¹⁰⁵ Država je darovala 150.000 K prizadetim zaradi toče na ormoškem in ptujskem območju.¹⁰⁶

ni odgovorno. Cena oznanil (inserterov) je za celo stran K 64, za 1/2 strani K 32, za 1/4 strani K 16, za 1/8 strani K 8, za 1/16 strani K 4, za 1/32 strani K 2, za 1/64 strani K 1. — Pri večkratnem oznanilu se cena primerno zniža.

Štev. 31. V Ptuj v nedeljo dne 1. avgusta 1909. X. letnik.

Velikanska toča.

Vse uničeno! — Revščina grozovita! — Na pomoč!

Mnogokrat že doživeli so štajerski kmetje točo uro, mnogokrat že so videli, kako jim raz-
p grozovita toča vse nade. Ali kaj tako veli-
kanskega, tako obširnega, kakor je bila nevihta
toča na preteklo soboto dne 24. julija, še ni
lo. Najstarejši ljudje se ne morejo na tako
erbiti, na tako točo spominjati. Kamor je uda-
la, tam je vse v tla zbito, kar je zadela, to
e uničeno.

ščanov prišel je na beraško palico, ker mu je
toča vse uničila.

Ormoška okolica

je istotako prišla v veliko bedo, iz katere se še
leta dolgo ne bode rešila. Sad na polju uničen.
Od koruze se vidi le še par štorov. Kjer je bila
preje pšenica ali oves, vidi se danes nago zemljo
ali opeko. Vinogradi so popolnoma zbiti, drevje

štale. V hotelu Bauer v Ormožu je bilo
ne verandi 45 šip pobitih. G. Steinklauber iz
Pragerskega prišel je v nedeljo v Ormož in spre-
jemal naročila na opeko po znižani ceni, zakar
mu gre vsa hvala. Občinska šparkasa in občina
sama naročila sta 7 vagonov opeke, ki se bodejo
oddajali po znižanih cenah prizadetim.

Osebni vlak v toči.

Med nevihto vozil je ravno iz Budimpešte
prijhajajoči osebni vlak skozi Ormož. Vse šipe
vlakla so bile razbite. Potniki so se morali pod
klopi skriti, da jih ni zadela toča ali pa kosi
šip. Bili so v življenski nevarnosti. Ljudje so
padali na kolena in molili.

Naslovnica časopisa *Štajerc*.

¹⁰³Josef Ornig (1859–1925) – štajercijanski politik na Ptuj; leta 1888 je bil izvoljen v občinski svet ter bil župan v letih 1894–1918. Ustanovil je konzorcij, ki je leta 1900 začel z izdajanjem časopisa *Štajerc* <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi396882/>, pridobljeno 17. 10. 2020.

¹⁰⁴Štajerc, letnik 10, številka 31, 1. avgust 1909, str. 1, 2.

¹⁰⁵Štajerc, letnik 10, številka 32, str. 1. Slovenski gospodar, letnik 43, številka 31, 5. avgust 1909, str. 3, 4.

¹⁰⁶Denar so razdelili med občine Hum, Frankovci, Litmerk, Obrež, Pušenci, Hardek, Trnovci, Savci, Bratonečice, Ormož, Brebrovnik, Sodinci, Vičanci, Trgovišče, Velika Nedelja, Bunči, Šardinje, Polenšak, Hlaponci, Polanci, Podgorci in Sv. Lovrenc v Slovenskih goricah. Slovenski gospodar, letnik 44, številka 8, 24. februar 1910, str. 4.

Od umrlih naj navedemo le nekaj oseb.

Umrli so M. Kukovec, posestnik in stražmojster v pokoju,¹⁰⁷ Ivana Omulec, žena ormoškega odvetnika¹⁰⁸ in tesarski mojster »g. Kreinz ... Bil je zvest naprednjak in priljubljen pošteni občan.«¹⁰⁹ Kmalu za tem, ko sta se na grajsko posestvo naselila grof in grofica Wurmbrand, so v Ormožu pokopali »graščinskega nadviničarja in šaferja g. F. Visherja, ki je bil dolgoletni služabnik na graščini in eden redkih veterancev, ki so še pod Radeckym služili.«¹¹⁰

Umrli je tudi vinorejski inštruktor za ormoški in ljutomerski okraj Vekoslav Ašič; lokalne vinogradnike je teoretično in praktično učil, kako obnoviti vinograde po trtni uši. Pokopali so ga 29. junija 1907.¹¹¹

Konec februarja 1911 je v Ormožu po dolgi bolezni v 72. letu umrl notar dr. Geršak. Štajerc je v notici poudaril, da je bil njihov politični nasprotnik, vendar so mu kljub temu zaželeli miren počitek.¹¹² Leto kasneje je umrl okrajni zdravnik dr. Oroslav Kristan,¹¹³ mesec dni kasneje pa je v Mariboru umrl deželnosodni nadsvetnik Anton Liebisch, ki je bil častni občan mesta Ormož.¹¹⁴

Nagrobnik družine Omulec na ormoškem pokopališču.

Začetek leta 1906 je bil zaznamovan z ošpicami, ki so otroke prizadele tako močno, da so morali nekatere šole zapreti, mnogo otrok je umrlo.¹¹⁵ Nesreče, še posebno otrok, so bile stalnice tistega časa.

¹⁰⁷ Slovenski gospodar, letnik 36, številka 40, 2. oktobra 1902, str. 4.

¹⁰⁸ Slovenski gospodar, letnik 39, številka 50, 14. december 1905, str. 4.

¹⁰⁹ Štajerc, letnik 10, številka 15, 15. april 1909, str. 5.

¹¹⁰ Štajerc, letnik 9, številka 11, 15. marec 1908, str. 2.

¹¹¹ Bil je zaslužen, da je vinorejsko in kletarsko društvo uspešno priredilo prvi vinski sejem v Ormožu. Ker je bil zaveden Slovenec, so »ormoški nemškutarji sklenili, da ga odstranijo iz Ormoža« Ker Ašič ni želel zapustiti teh krajev, je raje pustil službo, kot da bi bil premeščen drugam. Slovenski gospodar, letnik 41, številka 33, 27. junij 1907, str. 4.

¹¹² Štajerc, letnik 12, številka 10, 5. marec 1911, str. 5.

¹¹³ Dr. Oroslav Kristan (1867–1912), zdravnik za ormoško področje, ki je obsegalo: mesto Ormož, Hum, Miklavž, Svetinje, Runeč, Sveti Tomaž, Lenart pri Veliki Nedelji, Veliko Nedeljo in kraje na drugi strani reke Drave do Zavrča. Deloval je v društvu Sloga in v Učiteljskem društvu. Zraven tega je deloval v Slovenski matici in se udeleževal v odboru ormoške čitalnice. V letih 1900 in 1901 je bil predsednik podružnice Svetega Cirila in Metoda za ormoški okraj. Sapač, str. 141–150. Slovenski gospodar, letnik 46, številka 40, 3. oktober 1912, str. 4.

¹¹⁴ Štajerc, letnik 13, številka 44, 3. november 1912, str. 4.

¹¹⁵ Slovenski gospodar, letnik 40, številka 7, 15. februar 1906, str. 4.

Veliko otrok se je zadušilo ali zgorelo, ker so se preveč približali odprtemu ognju v peči ali so se igrali z vžigalicami. Grozljiva novica o smrti dvoletne deklice in štiriletnega dečka iz ormoške graščine je bila objavljena v začetku leta 1909. V grajski pristavi, pri grofu Wurmbrandu, sta se zadušila dva otroka, ki ju je »... *uslužbena vdova Fekus* ...« pustila doma sama in brez nadzora, ko je v sobi nastal požar.¹¹⁶

Grozna nesreča je doletela 21-letno hči opekarnarja Siviolotti, ki je v goreči 'šnelzider'¹¹⁷ vlila špirit. Steklenica se je razbila in dekle je dobilo tako močne opekline, da je za posledicami nesreče umrlo.¹¹⁸

Tudi samomori so bili žal del življenja in posamezniki so na različne načine in iz različnih razlogov končali svojo življenjsko zgodbo. Povzetih je nekaj primerov teh žalostnih zgodb. Zaradi izgubljene pravde se je v hardeškem gozdu obesil posestnik Franc Ivanuša.¹¹⁹ Dekla Frančiška Vočanec se je v Ormožu vrgla pod vlak. Pravi vzrok ni bil znan, a govorilo se je veliko čudnega.¹²⁰ Neki berač je skočil v reko Dravo in utonil. Z utonitvijo je zaradi domačega prepira hotela zaključiti svoje življenje tudi 70-letna vdova, a jo je neki mlinar pravočasno rešil.¹²¹ Tudi reka Drava je zahtevala smrtne žrtve med mladino, ko se je odpravila plavat. Tako je pri kopanju v Dravi utonil 17-letni

pekovski učenec pri Minisdorferju V. Kudejovski.¹²² Iz reke so potegnili truplo moškega, ki je imel pri sebi uro, nekaj denarja in listek z napisom »*Franz Narath, vrtnar v Ptuju, Minoritengasse.*«¹²³ Reka je bila usodna za kleparskega vajenca Ivana Paterčeviča iz Maruševca.¹²⁴ Srečnejši konec sta na srečo doživela dečka Prapotnik in Trstenjak, ki sta se igrala na zaledeneli Dravi. Led se je pod njuno težo vdal in padla sta v ledeno vodo. Na srečo ju je zagledal posestnik Meicen, ki ju je pravočasno potegnil iz mrzlih globin.¹²⁵

Kriminalna dejanja so bila prisotna tudi v Ormožu. Konec decembra 1909 so v Ormožu zaprli Lovrenca Štuheca iz Pršetincev, ki je nastopal pod različnimi imeni in se je izdajal za načelnika društva slovenskih natarjev. Slepnil je tudi s poštno-hranilnimi knjižicami po Središču, Veliki Nedelji in drugih krajih.¹²⁶

1912. leta so imeli v Ormožu streljanje ob belem dnevu sredi javne ceste. Kočijaž Martin Hantak je trikrat ustrelil iz revolverja na kuharico Marijo Meznarič, ki je bila lažje poškodovana. Hantaka so orožniki aretirali in oddali sodniji. Vzrok naj bi bil ljubezenske narave.¹²⁷ Konec leta 1912 je iz zapora pobegnil hlapec Rudolf Winkler, ki je bil zaprt zaradi tatvine.¹²⁸

116 Štajerc, letnik 10, številka 8, 21. februar 1909, str. 4. Slovenski gospodar, letnik 43, številka 3, 21. januar 1909, str. 4.

117 Šnelzider – lonec/posoda za kuhanje.

118 Štajerc, letnik 15, številka 8, 5. april 1914, str. 2.

119 Štajerc, letnik 10, številka 19, 9. maj 1909, str. 6.

120 Štajerc, letnik 12, številka 34, 20. avgust 1911, str. 3.

121 Štajerc, letnik 12, številka 44, 29. oktober 1911, str. 5.

122 Štajerc, letnik 13, številka 32, 11. avgust 1912, str. 4; Ormož, Slovenski gospodar, letnik 46, številka 33, 15. avgust 1912, str. 4.

123 Štajerc, letnik 14, številka 23, 8. junij 1913, str. 3.

124 Slovenski gospodar, letnik 39, številka 26, 29. junij 1905, str. 4.

125 Štajerc, letnik 14, številka 9, 2. marec 1913, str. 4.

126 Štajerc, letnik 10, številka 52, 26. december 1909, str. 7.

127 Štajerc, letnik 13, številka 47, 24. november 1912, str. 6.

128 Štajerc, letnik 13, številka 51, 52, 22. december 1912, str. 5. Slovenski gospodar, letnik 41, številka 31, 13. junij 1907, str. 4.

Kot zanimivost še omenimo: Ko ni bilo nobenega kaznjenca, je na zgradbi cesarsko-kraljevega okrajnega sodišča visela bela zastava.

Poskus umora in samomor sta pretresla mesto Ormož v začetku leta 1910. Ferdinand Kuharitsch, mizar, steklar in hišni posestnik je kupil Standekerjevo¹²⁹ trgovino in jo prodal naprej trgovcu Ludviku Kuhariču.¹³⁰ Kasneje se mu je ponudila možnost, da bi lahko prodal hišo za več denarja, vendar Kuharič ni hotel odstopiti od pogodbe. Čez čas je Kuharitsch od podjetnika Tolazzija¹³¹ kupil novo vilo po višji ceni, kot je taisti podjetnik prodal drugo vilo naslednjemu kupcu. To je Kuharitscha tako spravilo ob pamet, da je povabil Tolazzija k sebi na podpis pogodbe, kjer ga je najprej s kladivom udaril po glavi, nato pa mu grozil z revolverjem. Tolazzi je pravočasno pobegnil v župnišče, Kuharitscha pa je žena uspela zapreti v sobo, kjer se je z revolverjem ustrelil v glavo.¹³²

Ljudem niso prizanašali niti požari in iz časopisov lahko izvemo, kdaj je »rdeči petelin«¹³³ ogrožal mesto. Kratka notica o požaru je navajala, da je na dan Marijinega vnebovzeta v Ormožu zgorela hiša slikarskega mojstra Roberta Eherlicha.¹³³ Štirje požari so prizadeli posestvo ormoškega peka Ferdinanda Gracerja. Prva dva požara sta se razbesnela v domači delavnici, tretjič je gorel kup slame, zadnji požar pa se je razširil po gospodarskem poslopju, ki sta ga dve požarni brambi komaj ukrotili. Šele pri četrtem požaru so našli pravega krivca za požige, to je bila 16. letna

Ana Bauer.¹³⁴

Ko je graščinsko posestvo še bilo v lasti barona Zschocka, je zagorelo v eni izmed sob ormoškega gradu.¹³⁵

Iz Ormoža so poročali tudi o požaru, ki se je razbesnel na bližnjem Hrvaškem. Pogorelo je namreč več velikih shramb slame graščaka Varady.¹³⁶ Požar bi naj bil podtaknjen, gasilci pa so uspeli preprečiti širitev požara na druga poslopja.¹³⁷

Sklepne misli

Ormož je bil na prehodu v 20. stoletje manjše mesto, v njem je bilo med leti 1909 in 1916 le 64 hiš. Zaradi manjšega obsega mesta ulice še niso bile poimenovane, ampak se je mesto delilo na Zgornje in Spodnje predmestje, v virih pa se kljub temu najdejo imena, ki so označevala posamezne ulice. V mestu so živeli obrtniki in trgovci, gostilničarji in posestniki, mestne dame in mestni gospodje, nemške družine s priimki Kautzhammer, Diermayer, Salleg in narodno zavedni Slovenci kot so Omulec, Kristan, Veselič. Društva so skrbela za družabno življenje, budila narodno zavest ali izobraževala ljudstvo. V mestu so se odvijali mesečni živinski sejmi in razni družabni dogodki. Gradile in vzdrževale so se ceste, vzpostavljale so se poštna in železniške povezave. Nad vsem tem razvojem pa je visel razkorak med slovenskim in nemškim. Ali naj vsi uradi delujejo v slovenskem ali nemškem jeziku? Ali poslati otroke v slovensko ali nemško šolo? Ali pristopiti k slovenski ali nemški požarni brambi? Ali brati Slovenskega gospodarja ali Štajerca?

Članek na grobo prikazuje življenjski utrip mesta

¹²⁹ Hiša, ki jo je F. Kolaritsch kupili leta 1907 od Marie Standegger, je stala na kompleksu današnje avtobusne postaje v Ormožu. Fournier, Hernja-Masten, str. 126, 127.

¹³⁰ Ludvik Kuharič (1883–1941), trgovec, industrialec in posestnik. Korpič, str. 20.

¹³¹ Daniel Tolazzi, ormoški zidarski mojster. Klasinc, str. 139.

¹³² Slovenski gospodar, letnik 44, številka 11, 17. marec 1910, str. 4.

¹³³ Slovenski gospodar, letnik 37, številka 14, 2. april 1903, str. 4.

¹³⁴ Slovenski gospodar, letnik 39, številka 34, 24. avgust 1905, str. 4.

¹³⁵ Slovenski gospodar, letnik 40, številka 15, 12. april 1906, str. 3.

¹³⁶ Aleksij Varady (1879–1955), lastnik dvorca Križovljan na Hrvaškem. Monografija občine Cestica, str. 57–59.

¹³⁷ Štajerc, letnik 14, številka 15, 13. april 1913, str. 5.

Ormož med leti 1900 in 1914, na podlagi člankov, ki sta jih za Ormož in ormoško okolico objavljala časopisa Slovenski gospodar in Štajerc. Predstavljena je ustanovitev slovenske in nemške šole, orisano je delovanje upravnega ustroja v ormoškem okraju in razvoj posameznih prometnih in poštinih povezav. Zabeleženo je delovanje nekaterih ormoških društev, ena so bila že del ormoškega vsakdana, druga so bila komaj ustanovljena. Nenazadnje so tudi predstavljene novice iz črne kronike.

Literatura, viri

- Smilja Amon, Karmen Erjavec, *Slovensko časopisno izročilo 1: od začetka do 1918*, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 2011.
- Janez Cvirn, *Trdnjavski trikotnik, Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)*, Založba Obzorja Maribor, Maribor, 1997.
- Milena Doberšek, Melita Zmazek, *Ptujska časopisna dediščina, Ob 135-letnici natisa prvega ptujskega časopisa in umestitvi zbirke osrednjih ptujskih časopisov v Digitalno knjižnico Slovenije*, Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, Ptuj, 2013.
- Gernot Fournier, Marija Hernja-Masten, *Hiše in hišni posestniki v mestu Ormož. V: Ormož skozi stoletja III*, Ormož, 1988.
- Nada Jurkovič, *Telovadno društvo Sokol Ormož 1912–1941. V: Ormož skoz stoletja II*, Ormož, 1983.
- Peter P. Klasinc, *Gradbena dejavnost v Ormožu med obema vojnama. V: Ormož skozi stoletja III*, Ormož, 1988.
- Nevenka Korpič, *Ormoško pokopališče – sveto območje kulturne dediščine*, razstavna publikacija, Ormož, 2007.
- Maruška Korpič Lesjak, *Od zdravilstva do lekarništva: lekarništvo na Ormoškem*, Zgodovinski zapisi VIII, Ormož, 2011.
- Petra Kramberger, *Iz publicistične preteklosti Ptuja: nemški časniki in časopisi v mestu trdnjavskega trikotnika*, Kronika, letnik 57, 2009.
- Franc Krnjak, *Ormoški Ikar*, Zgodovinski zapisi, letnik 1, številka 1, Ormož, 2004.
- Tomaž Mesarič, *Mesto na pragu novega časa, Ptuj v zadnjih letih cesarja Franca Jožefa*, magistrsko delo, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Ljubljana, 2017.
- *Monografija ob 90. obletnici društva 1912–2002*, Sokolsko društvo Ormož, Ormož 2002.
- *Monografija občine Cestica*, TIVA, Varaždin, 2005.
- Danica Obilčnik, *Razvoj osnovnega šolstva v Ormožu, Naših sto let 1901–2001. V: Ob stoletnici šolstva na Hardeku in v Ormožu*, Ormož, 2001.
- Emica Ogrizek, *Gradivo za zgodovino združništva v Ormožu in okolici, ki ga hrani sodni register Okrožnega sodišča v Mariboru. V: Ormož skozi stoletja V, druga knjiga*, Ormož 2005.
- Zdenka Plejnsšek, *Politično dogajanje v Ormožu in okolici med leti 1918 in 1941. V: Zgodovinski zapisi, letnik 1, številka 1*, Ormož, 2004.
- Irena Sapač, *Oroslav Kristan, Osebnosti slovenske medicine*, Založba ZRC, Ljubljana 2020.
- Sandi Sitar, *Letalstvo in Slovenci, pionirsko obdobje in prva svetovna vojna*, Založba Borec, Ljubljana, 1985.
- Aljoša Špelec, *Volitve v okrajne zastope na Spodnjem Štajerskem v letih 1873 in 1876. Časopis za zgodovino in narodopisje, letnik 84, številka 1*, Maribor, 2013.

- *Uradni vestnik Občine Ormož*, letnik 21, številka 3, 1. marec 2017.
- Tanja Žigon, *Nemško časopisje na Slovenskem*, Študentska založba, Ljubljana, 2001.

Spletni viri

- Časopis *Slovenski gospodar*:¹³⁸ <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:spr-8UUUQBXC>,
- Časopis *Štajerc*:¹³⁹ <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:spr-I77SHDEG>,
- https://sl.wikipedia.org/wiki/Lublanske_novice,
- <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:spr-FPWLBOVDV> (*Pettauer Wochenblatt*),
- <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:spr-FD1KSI6N> (*Pettauer Zeitung*),
- https://sl.wikipedia.org/wiki/Slovenski_gospodar,
- <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi283268/> (Ivan Kočevar),
- <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi199513/> (Ivan Geršak),
- <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi396882/> (Josef Ornig),
- https://sl.wikipedia.org/wiki/Dru%C5%BEba_svetega_Cirila_in_Metoda,
- <https://www.radenska.si/o-nas/radenska-skozi-cas>.

¹³⁸ Na tem mestu je navedeno spletno mesto, kjer so posamezne številke časopisa na voljo. Vsi uporabljeni članki so navedeni ob posameznih citatih.

¹³⁹ Na tem mestu je navedeno spletno mesto, kjer so posamezne številke časopisa na voljo. Vsi uporabljeni članki so navedeni ob posameznih citatih.

Ormož 1941-1945

Ključne besede: Ormož, 1941–1945, 2. svetovna vojna, izgnanci, Nemci, odpor, OF, osvoboditev, ljudski odbori

I. Uvod

Pričujoči tekst je tretji del raziskovalnega dela, osredotočenega na moj rojstni kraj v času druge svetovne vojne. Zakaj trilogija, zakaj toliko zavzetega dela in ukvarjanja s časom in dogodki, ki bi jih morali že zdavnaj predelati in se osredotočiti na sedanja čas in prihodnost, v katerih nas ne bi smele več razdvajati zamere iz preteklosti? Odgovor je preprost – ker se ni do danes s tem obdobjem iz ormoške zgodovine še nihče nikoli resno in poglobljeno ukvarjal in ker imajo zanamci pravico zvedeti, kako in kaj je v resnici bilo v mestu Ormož! Ne nazadnje in predvsem pa tudi za to, da si ob tem vsak zase postavi nekaj izjemno pomembnih vprašanj in si nanje pošteno odgovori.

Taka vprašanja so: Kako bi se jaz obnašal oziroma ravnal v odnosu do tistega, ki je okupiral mojo domovino in ima namen uničiti moj lastni narod (tudi mojo mater in očeta)? Ali pomanjkanje, lakota in revščina lahko upravičijo ovajanje, izdajstva, sovražstvo do sosedov in s tem prevlado negativnega v človeku nad tistim, kar je v njem dobrega? Je to, da imam drugačno politično prepričanje pomembnejše od ljubezni do domovine in da se udinjam tujcu? Če pri iskanju odgovorov na takšna vprašanja ne prevladajo osebne ambicije in karierizem, egoizem in sebičnost, potem tudi pri odločanju vrhovnih sodnikov v naši državi konec leta 2019 ne bi moglo priti do škandalozne odločitve o razveljavitvi sodbe in posledične rehabilitacije domobranskega

generala Leona Rupnika, ki se je klanjal okupatorju! V čem je razlika med današnjim sodelovanjem neke politične stranke s somišljeniki v tujini, če ima prav ta tujec enake ozemeljske pretenzije kot takrat, ko je že enkrat v preteklosti zasedel našo deželo? Ni ne vsebinske in ne pojmovne razlike: tisti, ki ljubi tujca bolj kot svojega sonarodnjaka, je bil in bo vedno le izdajalec. Zato ljubimo svojo domovino in svoje sonarodnjake tako kot sebe, da bo lahko domovina ponosna na nas in da se nam potomcem ne bo treba sramovati – tudi zaradi vsega obsojanja vrednih prizadevanj po spreminjanju zgodovine pri desni politični opciji v zadnjem času.

Prvi del »Po sledih zavednega ormoškega Sokola (Franc Trop, krojaški mojster: 1905–1983)²« sem posvetil predvsem spominu na svojega očeta, v drugem delu »Ormož(ani) in 2. svetovna vojna«³ pa sem se oddolžil tudi vsem drugim zavednim prebivalcem Ormoža, ki jih je nemški okupator izgnal z rodne grude v tuje dežele, in prebivalcem ob koncu vojne požgane Lente, prav tako pa ostalim žrtvam okupatorjevega nasilja. Sezname z razpoložljivimi podatki žrtev in odpornikov so dopolnjeni tudi s seznamami tistih, ki so jim povzročili to gorje. Oboje bom v nadaljevanju postavil še v družbeni – socialno ekonomski okvir medvojnega življenja v mestu Ormož tako z vidika funkcioniranja zasedbene uprave in življenjskih razmer pod okupacijsko oblastjo.

¹ Vladimir Trop, pravnik, Komenda.

² Zgodovinski zapisi XV/2018, Zgodovinsko društvo Ormož.

³ Zgodovinski zapisi XVI/2019, Zgodovinsko društvo Ormož.

II. Pred 2. svetovno vojno 1918–1941

Vojno med leti 1914 in 1918 so ljudje zaradi razsežnosti spopadov in vpletenosti več držav ter zaradi uničujočih posledic sprva poimenovali kar »svetovna vojna«. V njej so se tudi številni Ormožani in okoličani borili za »dom in cesarja« na strani poražene avsto-ogrske monarhije. Pozitivna posledica konca tega vojnega spopada je bila za naše območje pomemben nastanek nove države, v kateri se je slovenski narod povezal z drugimi slovanskimi narodi v državo Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki jo imamo v zgodovinskem spominu kot prvo (kraljevino) Jugoslavijo. Tako kot so se tega, da so se znebili avstrijske nadvlade, nekateri Slovenci veselili, so bili drugi do »Srbov« oz. do nove državne skupnosti z njimi skeptični. A na tem ozemlju je vendarle ostala in še naprej živela tudi nemajhna skupnost nemško govorečih ljudi oz. neslovanskih korenin, ki je seveda tak izid vojne ni razveselil. V času počasnega in neučinkovitega rojevanja nove države po končani vojni sta bila ob vsesplošnem pomanjkanju in revščini prisotna precejšnje malodušje in obup, socialne stiske ljudi pa so se odrazile tudi v medčloveških odnosih, zaznamovanih s povečanim številom kriminalnih dejanj. Tihotapstvo in brutalni umori so postali

vsakdanje novice, ob katerih se navadni ljudje niti niso preveč vznemirjali, saj so bili preveč okupirani s skrbjo za lastno preživetje v teh težkih časih. Vojna je seveda najbolj udarila siromake in taki so prevladovali na kmečkem podeželju že v času rajnke monarhije pod Avstrijci. Za vsakokratne oblastnike so bili vedno zlasti prikladen »kanonen futer« v vojaških spopadih (veliko moških je padlo na fronti ali pa so se vrnili domov kot invalidi v fizičnem ali psihičnem smislu, saj so grozote vojne pustile na ljudeh neizbrisen pečat prestanega gorja na soški fronti in drugod) ali v mirnodobnih političnih spopadih. To nam je tudi danes dobro znano, saj se glede tega ni pravzaprav nič spremenilo v zadnjih sto letih. Čeprav je danes povprečna življenjska raven seveda višja kot takrat, pa je več kot očitno, da se povečuje razkorak med izjemno bogatimi ljudmi in ostalimi, ki živijo v upanju na boljši jutri, kar pa je zgolj iluzija navidezne dosegljivosti dobrin in ugodja, ki sta ga ustvarila kapitalizem in danes predvsem trenutno prevladujoča neoliberalna doktrina. Ne samo to, socialni prepad je vedno večji in medsebojno nerazumevanje med ljudmi tudi. Nezadovoljstvo množic se seveda odraža na različne načine, še posebej, če ga za svoje potrebe izrabljajo politične stranke.

Ormož – pogled na mestno jedro z grajskega stolpa. Fotodokumentacija Pokrajinskega muzeja Ptuj Ormož/v nadaljevanju fotodokumentacija PMPO).

Ormož kot mestno središče ter okoliški kraji so bili zaznamovani s karakteristiko izrazito agrarnega podeželja, na katerem so ljudje živeli zlasti od kmetijstva in živinoreje na plodnih ravninah in z vinsko trto bogatih goricah. Ormož ni doživel industrijskega preboja vse do šestdesetih let 20. stoletja. Obstajalo je le nekaj manjših proizvodnih obratov, ki jim ne moremo reči niti tovarne, in precej obrtnikov, ki jim tudi ne moremo reči, da bi lahko bili ekvivalent temu, kar danes pojmuje kot samostojne podjetnike (ki zaposlujejo tudi večje število ljudi), saj je šlo v prvi vrsti za storitvene dejavnosti, ki so jih ljudje potrebovali za vsakdanje življenje. Tako ne preseneča, da je bilo vse do začetka druge svetovne vojne v Ormožu največ gostiln, mlinarjev, krojačev, trgovcev in čevljarjev. Na predelovalne dejavnosti pa so bili vezani obrati za predelavo živalskih kož, proizvodnjo mila, žaga, opekarna, vinske kleti ter trgovanje z vinom. Zadnji omenjeni, ki so zaposlovali tudi manjše število delavcev, so bili večinoma v rokah nemško govorečih prebivalcev Ormoža, medtem ko so bili obrtniki (praviloma brez dodatno zaposlenih) večinoma slovensko govoreči prebivalci Ormoža.

Ormož je seveda imel tudi takrat svoje »meščane« in gosposko, pa tudi intelektualce, vezane zlasti na opravljanje javnih in upravnih funkcij, šolstvo in zdravstveno dejavnost. Družabno in politično udejstvovanje je bilo v tako majhnem kraju, ki je še leta 1941 štel le okrog 1100 prebivalcev, omejeno zlasti na članstvo v liberalnem društvu Sokol in v konservativnem društvu Orel ter na druženja v gostilnah, kjer so med drugim umovali o vsakdanjih dogodkih in kvartali, kegljali ali igrali biljard. Kulturno življenje so popestrili z obiskom kinodvorane ter ogledom kakšne predstave v izvedbi amaterskih igralcev, vsi pa so se radi

poveselili in naplesali na veselicah. Dogodkov in možnosti za kulturni dvig in duhovno rast v bolj kot ne zaspanem mestu ob Dravi ni bilo ravno na pretek, kar se ni spremenilo še dolgo po tem.

Ne glede na skromno in težko življenje v tistem času, pa ljudem ni manjkalo dobre volje in hudomušnosti, s katero so se odzivali na takratno stvarnost. Za primer navajam le dve anekdoti, ki ju je zapisal naš rojak Rado Kukovec s Hardeka: Morda najbolj znan in prodoren predvojni (pred 2. svetovno vojno) ormoški zdravnik je bil dr. Otmar Majerič, ki je imel tu svoj sanatorij in kopališče. Domačini so mu spesnili naslednje: »Nisem Nemeč – ne Hrvat, tudi Slovenec nisem rad, nisem riba – nisem tič, jaz sem doktor Mayeritsch!«

Ko je leta 1939 obiskal Ormož takratni šef Dravske banovine dr. Marko Natlačen, ga je v Ormožu pričakal napis: »Naj živi naš ban, vseh dobrot natlačen, tebe čaka narod lačen!«⁴

Slovenci zelo radi podpiramo vinogradnike z izdatnim uživanjem rujnega vinca, zato je bila v Ormožu gostilna na vsakem vogalu in tešila žejo ljudstva. Če jih naštejemo le nekaj: na današnji Ljutomerski cesti so si lahko ljudje potešili žejo pri gostilničarju Štermanu, takoj zatem pri Horvatu, na železniški postaji pri Grivcu, na glavnem trgu pri Havlasu, pa pri Gomziju ter Skorčiču... Nekatero od teh lokacij in ljudi so povezane z dogajanjem med 2. svetovno vojno in so se tudi kot take zapisale v spomin. Medtem ko so ljudje lahko »tankali« na več lokacijah v mestu, pa je za potešitev motorizacije bilo poskrbljeno le na enem samem mestu na današnji Vrazovi ulici pred trgovino Kuharičevih, kjer je bila prva bencinska črpalka. Konkurenca je bila velika tako med obrtniki – krojači, čevljarji, peki, prav tako pa med trgovci, ki so kar tekmovali, kdo bo imel boljši lokal in več strank. Tako kot je bila prisotna

⁴ Glede obstoja nemške nevarnosti (delovanje t.i. pete kolone) na tleh Kraljevine Jugoslavije je general Draža Mihajlovič leta 1939 poročal, da naj bi se ban Natlačen v sklopu tumeje po obmejnih področjih v Ormožu srečal tudi z vodilnimi kulturbunda (morda samo z Brodarjem). Takrat naj bi Natlačen nastopal proti Srbom; pripisujejo mu celo geslo: »Srbe na Vrbe!«. https://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:385528-Vojsci-preti-r.

nacionalno razdeljena sestava prebivalstva, so si posamezni ponudniki tudi prizadevali pridobiti naklonjenost nemško govorečih domačinov, k drugim pa so zahajali zavedni Slovenci. Tipična sta primera trgovca Augusta Gotwaina in njegovih pretežno Nemcem naklonjenih strank na eni strani ceste, na drugi pa Slovenca Tomaža Kosca, ki si je uredil še lepšo trgovino s tekstilom v zgradbi, ki je bila v neposredni bližini gasilskega doma.

Po koncu 1. svetovne vojne si niti gospodarstvo še ni prav opomoglo, že je nastopila velika gospodarska kriza konec dvajsetih let, ki je zavrta razvoj in ekonomsko ter socialno stisko le še povečala. Ljudje so živeli iz rok v usta in marsikomu se je že začelo tožiti po prejšnjih časih pod avstrijsko nadvlado, še posebej zato, ker je prevladoval občutek, da se v novi državi Kraljevini Jugoslaviji ne izpolnjujejo dovolj hitro pričakovanja ljudi po boljšem življenju za vse. V takšnih neperspektivnih razmerah hitro vznikne primerno okolje za demagoge in populizem. Pojav in vzpon fašizma in nacizma sta kmalu oplazila tudi naše kraje. Razočarani ljudje z ukradenimi sanjami so postali lahka tarča tistih, ki so jim obljubljali boljši jutri z več službami, možnostjo dela in zaposlitve za ljudi, boljšim plačilom, učinkovitejše delovanje države ipd. Narodnostno mešano okolje, razklano že od prej tako po nacionalnem kot političnem ključu se je še bolj polariziralo. Z vedno agresivnejšim fašizmom in nacizmom so se stopnjevali tesnoba in trenja med tukajšnjim prebivalstvom. Zgodovinarica dr. Mateja Ratej⁵ je v svojih raziskovalnih projektih, vezanih na prelomne dogodke med obema svetovnima vojnoma razgalila vzroke in posledice teh dogajanj na naših tleh in hkrati opozorila po eni strani na ekonomsko in socialno stisko ter

ranljivost običajnih ljudi, po drugi pa hkrati na nepremišljenost in grozljivo razčlovečenost v medsebojnih odnosih, ko gre za preživetje v razmerah različnih antagonizmov. Tako kot po drugih mestih na slovenskem ozemlju, kjer so prebivali ljudje nemško govorečih korenin, so Nemci (dejansko pa so to bili po poreklu Avstrijci) in njim naklonjeni Slovenci, ki jih je preslepila Hitlerjeva velikonemška propaganda, ustanovili podružnico Švabsko-nemške kulturne zveze (Schwabisch-deutscher Kulturbund) tudi v Ormožu leta 1939. Ustanovni občni zbor so imeli v kinodvorani Avgusta Kreutza, ključavničarskega mojstra, na naslovu Ormož 99. Podružnici je načeloval zobozdravnik dr. Aribert Brodar, sin bivšega trgovca Štefana Brodarja, ki je izviral s Hrvaške in v Ormožu (hišna številka 22) kupil vilo, prej v lasti trgovca z vinom Urha. Dr. Brodar je v naslednjih dveh letih včlanil v organizacijo več kot sto članov. Vodilni člani so se sestajali v njegovi hiši/stanovanju in tam kovali načrte o nasprotovanju jugoslovanski državi ter o prevzemu oblasti, ko bodo v bližnji prihodnosti Nemci ponovno zasedli to ozemlje. Prav tako so že oblikovali sezname zavednih Slovencev, ki jih bodo takrat zaprli in izgnali. Na seznamu Nemcem sovražnih in nevarnih Slovencev, ki so ga kulturbundovci sestavili že oktobra leta 1940 na sestanku v goricah na Jeruzalemu pri njihovem članu, zagrizenem nacistu iz Zg. Štajerske, veleposestniku Avstrijcu Fischerauerju,⁶ se je znašel tudi moj oče Franc Trop, ki so ga izgnali v Srbijo. V začetku leta 1941 so postajali sestanki vse pogostejši, pred okupacijo že kar vsakodnevni. Udeleževal se jih je tudi predstojnik Okrajnega sodišča v Ormožu dr. Fabian Friderik. Kulturbundovci so sestankovali v prostorih kinodvorane Avgusta Kreutza, pa tudi v hotelu

⁵ Mateja Ratej, *Vojna po vojni, Štajerske kmečke družine v dvajsetih letih 20. stoletja*, Modrijan, 2016 in *Markuzzijev madež, Rojevanje človekovih pravic po prvi svetovni vojni*, Modrijan, 2017.

⁶ Tone Luskovič, *Ormož v času II. svetovne vojne* (<http://www.zb-nob-ormoz.si/index.php/obelezja-v-obcini-ormoz/61>).

Rajh (Ormož 111), v hiši lekarnarja Gustava Trautwetterja (Ormož 103), pri Adolfu Stammenu (Ormož 87) in dr. Otmarju Majeriču (Ormož 58).

Po nemški priključitvi Avstrije k tretjemu rajhu leta 1938 in zlasti po napadu na Poljsko jeseni leta 1939, so na naših tleh živeči Nemci in domačini, ki so simpatizirali z njimi, dobili še dodaten veter v jadra in že prej prisotni in razraščajoči hitlerizem je postajal vse hujša grožnja slovenski večini. Zavedni Slovenci niso stali križem rok in so razmišljali, kako se obvarovati pred pretečo vojno nevarnostjo, predvsem kako zaščititi ljudi pred vojaškim napadom po eni strani, po drugi pa pred špekulanti in dobičkarji, ki se v takšnih razmerah (strahu in pomanjkanja) okoristijo in kujejo dobiček s tujo stisko. V sklop teh prizadevanj sodijo ukrepi, ki jih je sprejela mestna oblast pod vodstvom zadnjega slovenskega župana Franca Hanželiča. Leta 1939 so tako ormoški sokoli dovolili občini, da je začela v Mestni grabi gradnjo zaklonišča.⁷ Pred samim izbruhom vojne pa so sprejeli ukrepe, s katerimi so trgovcem omejili cene živil in onemogočili kopičenje zalog (bogatom), saj so bile razpoložljive količine za preskrbo prebivalstva vedno bolj skromne. S podobno racionalizacijo in omejitvijo (zaradi pomanjkanja) so imeli opraviti ljudje ponovno takoj po končani vojni, saj je primanjkovalo vsega in so bili takšni ukrepi za zatiranje špekulacije nujni za vsaj približno normalno oskrbo prebivalstva z najnujnejšim živežem.

Že na začetku tridesetih let je bilo na naših tleh zaznati zasevke nacistične ideologije, ki se je počasi, a vztrajno, priplazila k nam čez severno mejo. Plodna tla za širjenje velikonemških rasističnih idej niso bili le predvsem tu živeči

Avstrijci, ki po koncu 1. svetovne niso preboleli izgube svojega kulturnega, (ne pa tudi večine) ekonomskega in političnega primata na naših tleh, temveč tudi Slovenci. Med zadnje omenjenimi bi bilo nekako logično pričakovati simpatizerje predvsem med premožnejšimi in bolj izobraženimi ljudmi, a spoznanja zgodovinskih raziskav⁸ pokažejo drugačno stanje, saj je bilo za nacistične ideje najti več navdušenja med preprostimi ljudmi – dninarji, viničarji, delavci, ki so se pokazali kot lahka tarča političnih agitatorjev. Trenja med simpatizerji velikonemštva, ki ga je poganjala nacistična ideologija, in zavednimi Slovenci, ki sta jih oplajala ljubezen do domovine in občutek ogroženosti, so se vedno bolj stopnjevala in kazala v organiziranih oblikah. Izstopajoča sta zlasti dogodka ob priliki pristopa Kraljevine Jugoslavije k trojnemu paktu 25. 3. 1941. Slovenci so se tudi v Ormožu 27. marca 1941 zbrali na protestnem zborovanju v Prosvetnem domu, kjer so govorniki – med njimi so s svojim revolucionarnim nastopom izstopali upravnik kmetijske zadruge Martin Skoliber, ravnatelj ormoške osnovne šole Alojz Tomšič in dr. Anton Hrovat, primarij ormoške bolnišnice – polni zanosa nasprotovali takšni odločitvi jugoslovanske vlade. Manifestacijo ljubezni do domovine so demonstranti nadaljevali s pohodom po mestnih ulicah.⁹ Nasprotna stran je naslednje dni prav tako protestirala proti takšnemu izkazovanju domoljubja in nasprotovanja velikonemštvu. Vse to vrenje se je dogajalo le dober teden dni pred nenapovedanim letalskim napadom nemške vojske na Beograd, kar je pomenilo začetek naslednje velike vojne na naših domačih tleh.

⁷ SI_ZAP/0070/0006, Zgodovinski arhiv na Ptujju/ v nadaljevanju krajše ZAP/, Rokopisna zbirka, Kronika mesta Ormož 1877–1956/v nadaljevanju krajše KMO/).

⁸ Dr. Mateja Ratej, Slovenci in hitlerizem, Mladina 33, 16. 8. 2019.

⁹ Drago Novak, Prekija 1941–1945, Založba Borec Ljubljana, 1987.

III. 2. svetovna vojna 1941–1945¹⁰

Na cvetno nedeljo, 6. aprila 1941, je nemška vojska prodrla na jugoslovansko ozemlje z avstrijske in bolgarske strani. V Ormož so prodrle nemške enote (najprej tankovska izvidnica) iz Radgone čez Ljutomer, v torek, 8. aprila 1941. Jugoslovanska vojska se je iz mesta umaknila brez boja na hrvaško stran in pri tem za sabo porušila most čez Dravo. Od tam so nato obstreljevali področje mesta – proti gradu in cestno povezavo proti vzhodu; pri tem ni nastala nobena posebna škoda, niti ni bilo človeških žrtev. Naslednji dan so Nemci pripeljali topove in jih namestili na dvorišču sodnijskega poslopja pri hišni številki 76, kjer so z vzpetine nad Dravo obstreljevali bunkerje na hrvaški strani. Medtem se je skozi Ormož pomikalo nemško vojaštvo proti Ptujju, kjer so pri Borlu čez pontonski most prečkali Dravo in se pomaknili na Hrvaško. Ob prihodu nemške vojske v Ormož na velikonočni torek, 8. aprila, je okupatorje pričakal veličasten sprejem s špalirjem na glavnem trgu pred hotelom Rajh, množica (prevladovale so ženske in dekleta v belih nogavicah, kakršne so hitlerjanke demonstrativno nosile že več let) Nemcev in njihovih slovenskih simpatizerjev jim je razigrano

mahala s hitlerjanskimi zastavicami in jih navdušeno pozdravljala z vzkliki »Heil Hitler!«, jih obsipavala s cvetjem in jim ponujala pijačo (»nalivala žganje«) pod velikanskimi hitlerjanskimi zastavami, ki so se vile z obcestnih kandelabrov ob današnji Ptujski cesti. Scena in

Pričakovanje prihoda nemške vojske v Ormož. Fotodokumentacija PMPO.

vzdušje, vredno objokovanja in za pozabo, je bilo zabeleženo s fotografskim aparatom, da priča o sramotnem obnašanju večine prebivalcev Ormoža tisti dan. V Ormožu je na veliki petek, 11. aprila 1941, kulturbundovec Ivan Remšnik, sicer obratovodja v lokalni podružnici falske elektrarne, odstavil ormoškega župana Ivana Hanželiča in prevzel vodstvo občine v svoje roke. Ker je bil ravno v tistem času v tujini, je prelomne trenutke proslavljanja njihovega zmagoslavja in prevrata zamudil vodja ormoških kulturbundovcev dr. Brodar, ki se je sicer že videl kot novi župan. Od tod zamera stremuškem Remšniku, tako kot nesoglasja med kulturbundovko Jahnovo in dr. Majeričem, ki ga je v medsebojnih prerivanjih kasneje celo spravila za zapahe. Prevratnik Ivan Remšnik je opravljal županske posle le slab mesec, saj jih je moral že v začetku maja predati v roke Andreju Froschauerju iz avstrijskega Gradca, ki jih je opravljal dobro leto dni. Tega je na čelu občine za krajši čas nasledil Gottfried Pichler, od novembra 1942 naprej je bil župan Fritz Gartner iz Šlezije. Po dveh letih ga je nasledil neki Sutter, zadnji nemški župan Mestne občine Ormož pa je bil Machalka Ehrenfried, nekdanji živinozdravnik s Ptujja.

¹⁰ Kronika mesta Ormož 1877–1956 (krajše – KMO), predvsem poglavje o Velikonemški dobi 1941–1945, ki ga je napisal dr. Alojzij Trstenjak, je najpomembnejši – in v veliki meri tudi edini obstoječi vir podatkov za to obdobje ormoške zgodovine, ki sem mu kar se da dosledno in zvesto sledil zlasti v III. in prvem delu IV. poglavja (zato je v tem delu članka avtorstvo v veliki meri pripisati dr. Trstenjaku). Le izjemoma so črpani posamični podatki tudi iz kakega drugega vira (ker ga v KMO ni ali pa ni popoln), kar je posebej izpostavljeno.

Na t.i. Spodnjem Štajerskem je 14. aprila 1941 prevzel upravo Hitlerjev odposlanec dr. Siegfried Uiberreither z nalogo vzpostaviti čimprejšnje oblasti na okupiranem območju; 26. aprila je v Mariboru sprejel Hitlerja, ki mu je ob tej priliki ponovno izrecno ukazal: »Naredite mi to deželo zopet nemško!«¹¹ To poslanstvo je začel takoj uresničevati že komandant vojaške enote, ki je prikorakala prva v mesto Ormož. Nemudoma je namreč izdal ukaza o takojšnji oddaji orožja (zaradi grožnje s smrtno kaznijo so ljudje iz strahu v roku štiriindvajsetih ur izročili 180 kosov različnega orožja) in uvedbi policijske ure (po sedmi uri zvečer). Nedolgo zatem so prebivalcem zasegli vsa motorna vozila (avtomobile in motorna kolesa).

Prihod nemške vojske v Ormož 8. aprila 1941. Fotodokumentacija PMPO.

15. aprila so Nemci pripeljali v Ormož kakih 800 razoroženih jugoslovanskih vojakov in jih kot vojne ujetnike nastanili v močno zastraženo šolsko poslopje, nato pa jih naslednji dan prepeljali z ladjami čez Dravo in napotili v Varaždin, od koder pa jih je uspelo precej pobegniti.

Kmalu zatem so Nemci z velikodušno pomočjo domačih izdajalcev začeli zapirati prve civiliste –

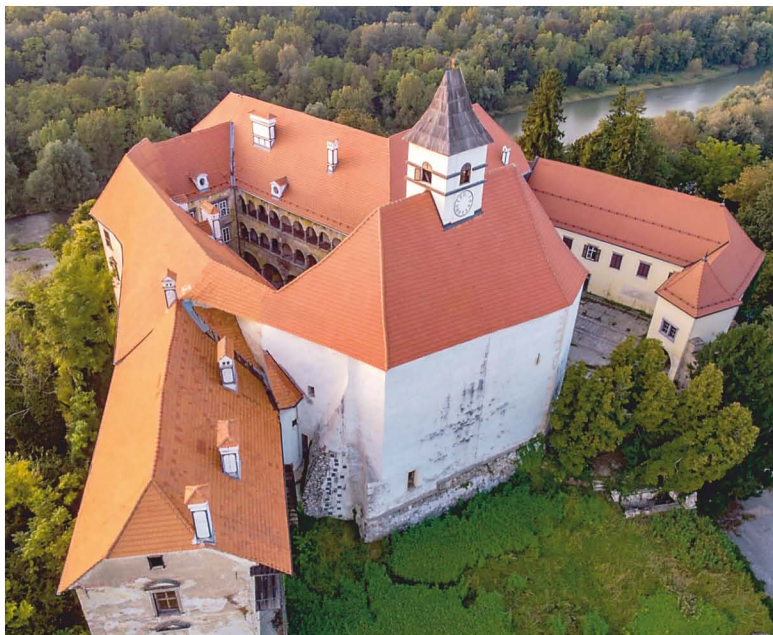
žrtve lokalnih kulturbundovcev. Ker sem o obojih že podrobno pisal v drugih dveh člankih,¹² se bom tukaj omejil le na skrajšan povzetek. Takoj po prihodu nemške vojske je stopila v ospredje sudetska Nemka Valerija Ja(h)n, ki je postala strah in trepet tako Slovencev kot tudi samih Nemcev. Bila je namreč gestapovka (nemška tajna državna policija) z visokim činom (generala), ki je do tedaj delovala kot prikrita vohunka (z zelo dobrimi zvezami celo na beograjskih ministrstvih!), saj je bila zaposlena v ormoški trgovini z usnjem pri Mariji Pirich. Ta nacistka do izbruha vojne ni posebej izstopala, prav tako s svojim protislovenskim delovanjem navzven niso delovali agresivno niti drugi kulturbundovci. To pa se je začelo spreminjati z bližajočim se vojaškim posegom, ko so postajali njihovi provokativni izpadi do Slovencev vse pogostejši, z arogantnim vedenjem in izzivalnostjo so ljudi zavajali in v pogovorih navajali k nepremišljenim izjavam proti Nemčiji in Hitlerju, nato pa jih ovajali dr. Brodarju in Janovi; ta je v pogovorih s strankami kot trgovka prihajala v pogoste vsakodnevne stike z različnimi ljudmi. Kot ovaduhi so se izkazali tudi nekateri drugi, vajenci in pomočniki, v trgovinah (med drugimi Hrvat iz Križovljana Pavel Lazar, pa neznan pomočnik iz Pevčeve trgovine, ki je ovadil svojega delodajalca Rudolfa Pevca¹³ in je kriv za smrt človeka, čigar roka mu je dajala jesti vsakdanji kruh!). Prevelika zaupljivost in nepremišljenost je marsikoga kmalu drago stala. Nemci so nastavili svojega župana, vzpostavili svoje oblastvene organe (kjer se je našla boljša služba tudi za omenjenega Pavla Lazarja) in seveda pripeljali svojo zloglasno tajno policijo gestapo. Za uresničitev njihove raznarodovalne politike in izpolnitev firerjevega ukaza o

¹¹ Tone Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji 1941–1945*, Založba Obzorja Maribor, 1968, str. 143.

¹² Za obširen seznam z natančnimi podatki vseh izgnancev, prav tako pa bolj znanih ormoških kulturbundovcev glej članek: Vladimir Trop, *Ormož(-ani) in 2. svetovna vojna*, ZZ/XVI-2019. Vsi podatki v mojih treh člankih temeljijo na verodostojnih dokumentih iz arhivskih gradiv, črpani pa so tudi iz preverljivih pisnih in ustnih virov.

¹³ Ustni vir.

ponemčenju slovenske dežele so s seboj prinesli že vnaprej pripravljene sezname ljudi, ki so jih nameravali zapreti in izseliti. Tako je bilo od sredine aprila do konca julija 1941 aretiranih in izgnanih 120 zavednih Slovencev iz Ormoža. Vsa vodilna inteligenca in predstavniki slovenskega kulturno-političnega in gospodarskega življenja, sokoli in Maistrovi borci, pa tudi drugi, ki so se vodilnim članom kulturbunda kakor koli zamerili, so bili zaprti. Na tem mestu jih bom naštel nekaj: ormoški župan Franc Hanželič, dušna pastirja župnik Remigij Jereb in kaplan Rupret Pušenjak, od pravosodnega osebja sodnika dr. Dušan Pipenbacher in dr. Adolf Obran, vodja zemljiške knjige Jurij Karba, odvetnik Milan Šijanec, notar Alojz Ponebšek, primarij ormoške križniške bolnice zdravnik dr. Anton Hrovat, živinozdravnik Jožef Nardin, agronom Miran Veselič, prosvetni delavci: ravnatelj meščanske šole Alojz Jenko, učitelji: Alojz Tomšič, Fortunat Turk, Ema Janežič, Josipina Polak, Martina Šijanec; šef davčne uprave Alojz Štrekelj, poštni uslužbenci: upravnik pošte Anton Pevec, uradnik Jožef Zidarič, pismonoša Ivan Vaupotič; zaposleni pri železnicah: uradnik Dimitrije Roganović, mizar Ferdinand Malin; zaposleni v obratu Falske elektrarne: namestnik obratovodje Mihael Kojc, uslužbenec Viktor Gorjup, bančni uslužbenci: Alojz Novak, Anton Polak, trgovci: Rudolf Pevec, Ludvik Kuharič, Franc Gaberc, Franc Šumak, Marija Polak, poslovodje: Martin Skoliber, Martin Puklavec, obrtniki: gostilničar Stanko Grivec, pek Adolf Breznik, krojaški mojster Franc Trop, dimnikarski mojster Ivan Rakuša, posestniki: mlinar Peter Zadavec, vinar Boris Veselič, kmet Martin Ivanuša, orožniki: Ivan Rojs, Štefan Anžlovar...

V poslopih gradu Borl je bilo zaprtih večina Ormožanov preden so jih izgnali v tujino. Spletni vir.

Gestapo je prihajal aretirat te ljudi v glavnem ponoči. Nekaterim so dovolili vzeti s seboj vsaj najnujnejše reči (oblačila, nekaj denarja), drugim še tega ne. S poročenimi so morali domača ognjišča zapustiti tudi njihovi družinski člani. Najprej so jih zaprli v novozgrajeni Prosvetni dom (poznejši Dom partizana oz. današnji Dom kulture), nato pa odvažali v ptujske zapore in na Borl ter naprej v Maribor ali Bresternico, od koder so jih odpeljali s transporti v izgnanstvo na Hrvaško, v Srbijo ali drugam, da bi »crkavali na tamkajšnjih gnojiščih«, kot je zaničljivo komentirala nacistka Janova. Da cinizem in človeška zloba ne poznata meja in nacionalnosti, pričata tudi vsega prezira vredna sramotna primera človeške pokvarjenosti in privoščljivosti nesreče, ki sta se zažrla v spomin dveh ormoških izgnank, ki sta jih bili deležni od someščank. Ko so na tovornjak naganjali in odpeljali vso družino F. M.,¹⁴ jim je nemškutarska sosedka M. zabrusila, »da se ne bodo nikoli več živi vrnili sem« (in res se niso mogli, ker so jim vmes požgali dom na Lenti). Kaj (vse slabega in nizkotnega) se skriva v ljudeh je pokazala M. T.¹⁵ – hčerka znane ormoške trgovke,

¹⁴ Ustni vir.

¹⁵ Ustni vir.

ki se je nadrejenim Nemcem pritožila nad neenakim obravnavanjem zapornikov (ženske v isti celici, v kateri sta bili skupaj zaprti: L. S. naj bi imela »protekcijo«) zaradi tega, ker se je njena noseča sotrpinka iz Ormoža zasmilila celo paznikom in je niso silili v najtežja dela na Borlu. Namesto da bi zaprti someščani držali skupaj in si pomagali preživeti, če jim je že bila namenjena enaka kruta usoda izгона iz domovine, so nekateri (sicer redki posamezniki) iz gole nevoščljivosti in hudobije (ter morda zaradi kakih starih zamer) skušali izboriti zase kakšno malenkost na račun drugega, ki je trpel enako ali pa še bolj. Vojne (z grozodejstvi in s pomanjkanjem) postavijo ljudi na največjo preizkušnjo, razgalijo njihove značaje in tudi naplavijo na površje njihove plemenite, a tudi najslabše lastnosti. To se je takoj po prihodu okupatorja v Ormož pokazalo tudi tukaj. Predvidenim za izgon so že pred »vuzmom« in aretacijami omejili prosto gibanje, tako da niso smeli zapustiti kraja bivanja. Pred zlo slutnjo tega, kaj jih čaka, se je nekaterim uspelo umakniti iz Ormoža in se izogniti aretacijam, a so jim zato zaplenili premoženje (z obrazložitvijo, da se ga bo uporabilo »za utrditev nemštva na Spodnjem Štajerskem«). Druge pa so začeli zapirati (prve v noči iz 16. na 17. april) in jih surovo pretepati, kar je značilno za prve dni nemške strahovlade pri nas. Sadistična izživljanja nad someščani so zakrivili lokalni kulturbundovci in jih propagirali kot »hec«, če so »na občini« preteпали domačine, nad čimer pa so se nekateri očitno tudi naslajali (brivec L. je neimenovanega vabil na en tak velik hec 16. aprila, ko so »mlatili« Vindišarje – »die Windischen werden verprugelt«).

V poznejših letih so Nemci iz političnih razlogov zapirali le še ujete odporne, ki so simpatizirali z Osvobodilno fronto slovenskega naroda, in njihove sorodnike ter jih praviloma pošiljali v zapore in koncentracijska taborišča. Povod je bilo

zbiranje v organizirano skupino in opravljene diverzantske akcije na železniški infrastrukturi. Tako je gestapo s pomočjo slovenskih ovaduhov na podlagi izdaje uspel razbiti aktiviste OF in onemogočiti oborožen odpor v Ormožu. O tem, prav tako kot o vseh žrtvah okupatorja, sem prav tako že podrobno pisal v prejšnjih dveh člankih, tako da bom na tem mestu le bežno omenil nekatere od izgnancev, ki se v rodni Ormož po vojni niso več vrnili. Kot talca sta umrla Alojz Novak v Kragujevcu in Janez Trstenjak v Frankolovem, zaradi posledic okrutnega mučenja sta umrla trgovec Ludvik Kuharič st. in trgovec ter bivši narodni poslanec Rudolf Pevec, kot odpornika sta po mučenju umrla zajeta Dimitrije Roganović in Martin Skoliber, v Srbiji so za posledicami bombardiranja umrle Marija Lašič, Marica Lemut in Marjeta Karba, v taborišču Jasenovac se je končalo življenje mladih Cirila Zdravca in Ivana Jeremica, prav tako v NDH Franca Žigra, iz Dachaua pa se ni vrnil Vaso Vlaisavljević.

10. maja 1941 je dr. Uiberreither ustanovil posebno politično organizacijo Steierisches Heimatbund (Štajerska domovinska zveza) z nalogo, da »duševno, duhovno in politično vodi ljudi in jih napravi za zveste pripadnike Reicha in polnovredne člane nemške ljudske skupnosti«. Pri tej (novi) organizaciji je šlo v bistvu za nadaljevanje dela Švabsko-nemške kulturne zveze in se je tudi povsem naslonila na že izpeljano organizacijo Švabsko-nemške kulturne zveze. Tako je bil za vodjo ormoške celice ŠDZ postavljen dr. Brodar, ki je bil vodilni kulturbundovec.¹⁶ Štajerska domovinska zveza je kot politična organizacija nadomeščala Hitlerjevo nacionalsocialistično delavsko stranko na slovenskem Štajerskem (do njene končne priključitve Tretjemu rajhu). Oboroženi del Štajerske domovinske zveze je bil Vermanšaft,

¹⁶ Tone Luskovič, *Ormož v času II. svetovne vojne* (<http://www.zb-nob-ormoz.si/index.php/obelezja-v-obcini-ormoz/61>).

njegovi pripadniki pa vermani, večinoma slovenski Štajerci.¹⁷

Sedež lokalnega Heimatbunda je bil v zgradbi ormoškega župnišča. Fotodokumentacija PMPO.

Političnoupravno je Ormož ostal v območju Ptujškega okrožja, h kateremu so pritegnili tudi onkraj Drave ležečo vas Virje z Otokom. Občinski urad Ormož, ki ga je vodil Andrej Froschauer, je za opravljanje administrativnih poslov takoj nastavil 4 ljudi, ki so skrbeli zlasti za izdajanje različnih vrst nakaznic (za nakup živil, tekstila), kmalu pa se je to število povzpelo na 14 zaradi razširjenih delovnih obveznosti (mdr. vodenje matičnih knjig). Pisarne so si uredili na glavnem trgu na hišnih številkah 73 in 75. Nemci so na Ptuj prenesli davčno upravo, prav tako pa so ukinili Okrajno sodišče v Ormožu in njegove pristojnosti prenesli na Okrajno sodišče na Ptuj, v Ormožu pa je med vojno delovala le njegova ekspozitura za opravljanje sodnoadministrativnih poslov. Ekspozituro je vodil neki Koelbl, na obravnave, ki so potekale tukaj, je prihajal sodnik s Ptuja, na zapuščinske obravnave pa notar iz Ljutomera. Odvetniške posle je opravljal dr. Viktor Pravdič, ki je likvidiral obe predvojni slovenski odvetniški pisarni in notariat (oba slovenska odvetnika in notarja pa so zaprli in nato izgnali). A tudi ekspozitura sodišča je leta 1945 doživela klavrni konec, saj jo je Narodna vlada republike Slovenije

ukinila in prenesla vse posle na Okrajno sodišče Ptuj. Tako je Ormož po več stoletjih izgubil svoje lastno sodišče, ki se je kot deželno sodišče prvič pisno omenilo 7. 10. 1638. Je pa bilo tudi med vojno poskrbljeno za redno plačevanje davkov. Če kdo tega ni pravočasno izpolnil, ga je obiskal davčni izterjevalec s Ptuja. Jeseni 1941. so odstranili Marijin kip s podstavkom, ki je stal pred hišo s št. 75 na Glavnem trgu. Kip je bil tam postavljen leta 1828, in sicer na mestu prejšnjega kužnega znamenja, postavljenega leta 1680. Župljani so kip shranili v cerkvi in tako preprečili njegovo uničenje; po vojni so ga lahko spet postavili in še danes stoji v bližini cerkve. Pod nemško okupacijsko upravo je tako sledil za domačine udarec za udarcem, saj so hitro izgubljali svojo lastno identiteto in v zgodovini težko pridobljene attribute lokalne suverenosti, kot sta bila sodišče in davkarija. To jim je otežilo opravljanje nujnih poslov v uradnih inštitucijah. Dodatno in še huje pa so zarezali v duše zavednih Slovencev drugi okupatorjevi ukrepi, zlasti prepoved uporabe njihovega maternega jezika v javnem življenju, saj je Nemce najbolj motil slovenski značaj mesta in okoliških krajev. Z namenom čimprejšnjega ponemčenja so zato takoj ponemčili krajevna imena in odstranili vse slovenske napise na občinskih tablah, vaških križih in kapelah, na cestnih križiščih, na železnici, pošti, trgovskih in obrtnih lokalih, kakor tudi na tablicah s hišnimi številkami, saj je bil Ormož po novem vendarle spet Friedau am Drau, čvrsto v nemških rokah, še posebej po tistem, ko so iz mesta in okolice odstranili in poslali v izgnanstvo vse najzavednejše, ponosne in hrabre Slovence, ki bi se jim lahko uprli. Kronist dr. Alojzij Trstenjak je trpko pripomnil, da so ostali slovenski napisi le še na pokopališču! Izgnali so slovenske duhovnike, prepovedali so slovenske pridige in slovensko petje v cerkvi, ustavili slovenski pouk v šolah, v

¹⁷ Dr. Mateja Ratej, *Bombe v Mariboru*, Mladina, št. 45, 8. 11. 2019, str. 48.

društvenih in šolskih knjižnicah, prav tako pa so iz zasebnih knjižnic posameznih intelektualcev pobrali vse knjige v slovenskem jeziku in jih znosili v zgradbo s hišno številko 73. Ko so v zgradbi svoje nemške občinske uprave (vogalna zgradba med Vrazovo ulico in Glavnim trgom) zbrali zaplenjene knjige v slovenskem jeziku še iz Središča in Velike Nedelje, so jih z dvema tovornjakoma odpeljali v Maribor. So pa januarja 1942 odprli ljudsko knjižnico in zanjo iz Gradca pripeljali 500 knjig (večinoma propagandističnega značaja) v nemškem jeziku. Izkoreninjenje slovenskega jezika se je leta 1942 nadaljevalo še s ponemčenjem slovenskih osebnih imen, saj so odredili, da se morajo rodbinska imena (spet) pisati z nemškim pravopisom. Ker je bilo treba

okupirano in zaničevano slovensko prebivalstvo naučiti razumevanja hitlerjanskih ukazov, so pozimi 1941/2 organizirali obvezne jezikovne tečaje za odraščajočo mladino. Jeseni 1943 so odprli tudi podružnico ptujske glasbene šole, a je zanimanje od začetnih 105 pevcev kmalu splahnelo na minimum. Zanimivo, da se večkrat pojavlja številka med 100 in 120, kolikor je bilo v Ormožu leta 1941 članov kulturbunda (ti pa so znali prepevati hitlerjanske napeve že nekaj let pred tem). Morda ni popoln slučaj, da so izgnali 120 zavednih Slovencev (kot da bi moral vsak kulturbundovec kot zaveden hitlerjanec zagotoviti po eno žrtev za izgon – zavednega Slovenca!).

Sedež okupatorjeve občinske uprave. Fotodokumentacija PMPO.

Ponemčevanje kraja in okolice so izvajali z velikim nasiljem pod okriljem krajevnega odbora Nationalsocialistične delavske stranke. Ne glede na različno poimenovanje organizacije Nemcev in simpatizerjev v kulturbund oz. kasneje Heimatbund (ŠDZ) je bila organiziranost enaka, prav tako članstvo. Vodje so imeli svoje zaupnike po posameznih rajonih – četrtih, blokkih, vaseh... Brodar in njegova desna roka Janova sta v Ormožu za vohunstvo (zbiranje informacij o ljudeh, tudi s prisluškovanjem pod okni) uporabila Nemcem

naklonjene ljudi – upokojene avstrijske orožnike, bivše učence nekdanje nemške šole v Ormožu, pa tudi druge s hitlerjanstvom zaslepljene posameznike. Dr. Tone Ferenc je v svojem monumentalnem delu Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji 1941–1945¹⁸ natančno popisal, kako je potekalo nacistično selekcioniranje in razvrščanje Slovencev v različne kategorije bolj ali manj naklonjenih Nemcem, ki so jim glede na rasno pripadnost in ne-zanesljivost izdali osebne izkaznice treh različnih barv (rdeče, zelene in

18 Založba Obzorja Maribor, 1968.

bele), zato o tem na tem mestu ne bom obširneje pisal. Rdeče izkaznice so imeli člani KB in drugi trajno neoporečni, Nemčiji predani ljudje (ti so lahko edini postali člani NSDAP). Zelene izkaznice so namenili drugim nesumljivim ljudem, ki so jim prav tako priznali nemško državljanstvo, a z možnostjo naknadnega preklica. Bele izkaznice so namenili zaščitencem nemškega rajha – to so bili politično nezanesljivi ljudje, ki jih niso imeli za svoje, čeprav so bili arijskega porekla. Obstajala pa je še četrta kategorija, v katero so razvrstili ljudi brez državljanstva (tujce in tiste – pretežno delavce – ki niso zaprosili za nemško državljanstvo ali niso pokazali interesa za članstvo v njihovih organizacijah). Imetniki rdečih in zelenih izkaznic so morali plačevati članarino in se vsaj enkrat mesečno udeležiti političnih sestankov, t.i. »appellov«, imeli pa so možnost prosto potovati po celotnem rajhu; ostali so za to potrebovali posebna dovoljenja, imeli pa so tudi pravico do priložnostnih dodatkov na živilske nakaznice.

Nemška okupacijska oblast je takoj po zasedbi popisala prebivalstvo – zlasti vse za delo sposobne moške in ženske, velikost in zmogljivost vseh kmečkih gospodarstev ter obrtnih in industrijskih obratov, prav tako so prešteli vso živino in perutnino. Za ažurnost stanja so izvedli takšne popise vsako leto. Uničenje dotedanje ureditve in odstranitev Slovencev s položajev v teh ustanovah, so po pravosodnem in upravnem ter davčnem področju nadaljevali tudi na gospodarskem področju. Likvidirali so Zadržno elektrarno, ki je štela 174 članov, in izročili vse njeno premoženje ormoškemu obratu Falske elektrarne. Kmetijsko in vinarsko zadrugo (Kletarsko društvo) ter denarne zavode (hranilnice in posojilnice) so ponemčili in podredili Zvezi zadrug iz Gradca. Trgovska, obrtna in industrijska podjetja so pod novo oblastjo delala naprej, saj so morali zagotoviti normalno

preskrbo v prvi vrsti zase (za potrebe nemškega rajha) in tudi za podjarmljeno ljudstvo. Za spodbujanje živinoreje in kmetijstva so nabavili plemenske bike simentalke pasme, kmetom pa dajali semenska žita in krompir. Leta 1943 je Mestna občina Ormož ustanovila Dorfmaschinen-gemeinschaft (strojno zadrugo) in zanjo nabavila poljedelske stroje, da so si lahko v njej kmetje izposodili stroje za lažjo obdelavo kmetijskih površin in zagotovili večji donos. Po prvem letu zasedbe so (z ugodnimi krediti) prav tako začeli spodbujati kmete k nakupu lastne mehanizacije. Pozneje pa so si morali za nakupe cementa, železnine in drugega materiala priskrbeti dovolilnice od občinskih uradnikov. Kmetje seveda niso mogli sami razpolagati s svojimi pridelki, saj so jih morali oddajati oblastem po uradno določenih odkupnih cenah za mleko, zrnje, seno in druge pridelke. O tem, koliko pridelka mora kdo obvezno oddati, je odločil za to pristojen občinski organ (Ortsbauernfuehrer), ki je tudi izdajal dovoljenja kmetom o številu svinj in goveda za domači zakol ter o dovoljeni količini za mletje krušnega zrnja. Prav tako so ustanovili, bolje rečeno reorganizirali, prejšnjo zadrugo za regulacijo Drave na območju Ormož –Pušenci–Frankovci. V Ormožu so ustanovili urad za delo, ki je med tukajšnjimi ljudmi iskal delavce za delo v Nemčiji. Ljudje so v tem videli priložnost za zaslužek in se sprva prostovoljno javljali v velikem številu. A tako, kot pove marsikateri od razočaranih in ogoljufanih delavcev, ki tudi v današnjih časih skusi takšno na videz mamljivo možnost za delo v tujini (kjer naj bi se cedila le med in mleko), so povedali tudi prvi delavci, ki so se vrnili iz Nemčije in navdušenje za odhod je skopnelo. Zato so Nemci uvedli prisilno delovno obveznost; tiste, ki so od tam pobegnili, je poiskal gestapo in jih poslal nazaj v nemški raj(h). Na ta način je bilo med vojno iz urada za delo, ki je zajemal območje Ormoža in Zavrča, poslanih 6000

ljudi. Na delo so jih napotili v Nemčijo, kjer so delali večinoma v vojaški industriji, pa tudi v kmetijstvu; nekatere pa so poslali prisilno delat kot pomoč pri poljedelskih opravilih na področje Brežic, od koder so izselili Slovence in tja priselili kočevske Nemce. Doma pa so ljudi zaposlovali z urejevanjem cest, saj so popravljali okrajne in občinske ceste. Cesto Ptuj–Ormož–Čakovec so asfaltirali. Kot je videti iz stare razglednice mesta Ormož iz leta 1930, je bila tudi glavna mestna cesta (današnja Vrazova ulica) še vedno makadamska in so jo tlakovali z granitnimi kockami šele v letih 1943–1945. Pozimi 1941/42 so v Pušencih končno regulirali potok Pušenca in zgradili most po že v stari Jugoslaviji pripravljenih načrtih. Med vojno je bila vzpostavljena tudi cestna (gramoz) povezava med Dobravo in Litmerkom.

Nemci so začeli vabiti naše može in fante v svojo vojsko že jeseni 1941, a je bil odziv slab, zato so uvedli obvezno služenje v njihovi vojski, se pravi, da so jih prisilno mobilizirali. Za mesto Ormož ni podatka, a kot je razvidno iz znanih podatkov za nekatere okoliške kraje, so Nemci za uresničitev svojih velikonemških načrtov v svoje vojaške vrste očitno pritegnili veliko število prebivalcev iz naših krajev – 19 ljudi s Hardeka (od tega jih je 5 padlo), 39 s Huma (od tega jih je 11 padlo), 35 iz Loperšic (od tega jih je 6 padlo), 21 iz Pušencev (od tega jih je 5 padlo) in 25 iz Lešniškega Vrha (od tega je 1 padel) – ki so se borili po vsej Evropi. V madžarski vojski sta služila 2, pri hrvaških

domobrancih prav tako 2. Če je bilo zaradi vpoklica vojnih obveznikov med vojno ogroženo preživljanje njihovih svojcev, jim je okupacijska oblast sicer priznala podporo. Po določenem času služenja v nemški uniformi je vojakom pripadel dopust. Ker se marsikateri slovenski fant ni več želel vrniti v svojo enoto, so se nekateri skrivali in tako izmikali vojaški obveznosti, drugi pa so se raje priključili narodnoosvobodilnemu gibanju, ki je pridobivalo na razmahu. Zaradi takšnih pojavov od leta 1944 dalje slovenskim vojakom niso več dovoljevali preživeti dopusta doma na slovenskem ozemlju, temveč so ga morali preživljati drugje v rajhu. Da v tem času ne bi mogli oditi k partizanom, so jih nastanili v vojašnico (najpogosteje v bližnji Gradec), kamor so jih potem lahko prišli obiskat njihovi svojci. Slovenci, ki so služili v nemški vojski, so tako doživeli različne usode: nekateri so se predano borili za tujce, nekaterim je uspelo pobegniti v partizane ali pa se skrivati, spet drugi so padli (poleg zgoraj naštetih še 14 ljudi iz Frankovcev, 3 iz Ormoža, 2 z Dobrave, 3 iz Litmerka, 1 iz Pavlovcev ... in iz številnih drugih krajev, za katere pa nimam podatkov) ali se vrnili s fronte kot za delo nezmožni invalidi, mnogo pa jih je prišlo v vojno ujetništvo zavezniških sil – rusko, anglo-ameriško, francosko – iz katerega so se vrnili po končani vojni. Nekaj od teh se jih je prostovoljno vključilo v prekomorske brigade, ki so kot del partizanske vojske sodelovale v zaključnih bojih za osvoboditev na jugoslovanskem ozemlju.

Odtisi žigov, ki so jih v Ormožu med vojno uporabljale nemške okupacijske oblasti: levo mestni žigi, desno žig Štajerske domovinske zveze (Vir: SI_ZAP/0070/00068, Rokopisna zbirka, Kronika mesta Ormož 1877–1956).

Nemci so postavili na čelo občine svojega župana in pripeljali v mesto svoje ljudi tudi za vse ostale ključne funkcije, ki so zagotavljale delovanje ustanov v mestu. Občinska uprava je (vključno z županom) štela 14 uslužbencev, od tega so bili 4 nemške narodnosti, ostalih 10 pa je bilo Slovencev; moških je bilo 9, žensk pa 5. Ker so med zavednimi Slovenci iz mesta Ormož izgnali tudi slovenskega župana in upravnika pošte, sta ju zamenjala Nemca, prav tako so dobili novega šefa na železniški postaji – sicer človeka slovenskih korenin. Johan Markovič je bil namreč doma v Lokavcih pri Ljutomeru, sem pa je prišel iz Enzensdorfa na Sp. Štajerskem. Ob nastopu službe postajnega načelnika v Ormožu je uslužbenec opozoril na dejstvo, da je vojna in naj bodo previdni v svojem govorjenju, naj se medsebojno ne ovajajo (očitno je dobro poznal slabosti slovenskega človeka). Do vseh podrejenih je bil dober in prizanesljiv in uslužbenci so imeli vtis, da se je zavedal svojega slovenskega pokolenja. Zadnje tri mesece vojne pa je bil kolodvor, oz. železniške komunikacije, pod vojaško upravo. Tudi na pošti je bil le upravnik Nemeč, vsi ostali uslužbenci pa ne. Nemci niti niso mogli s seboj pripeljati zadostnega števila svojih ljudi, da bi zamenjali celotno osebje, saj so jih potrebovali za opravljanje takih opravil doma v Nemčiji (s priključeno Avstrijo), po drugi strani pa so tukaj v Ormožu zaposleni domačini skoraj vsi razumeli in tudi dokaj dobro govorili nemško. Od predvojnega osebja niso obdržali v službah le tistih, ki so bili kot nasprotniki nemštva izgnani. Čeprav je bil med 2. svetovno vojno tukaj uradni jezik nemški in je bilo uslužbencem tudi med seboj strogo prepovedano govoriti slovensko, se tega niso vsi vedno držali. Do kršitve prepovedi uporabe slovenskega jezika je – kljub stalnim opozorilom nadrejenih, da morajo vedno in povsod govoriti samo nemško! – najpogosteje prihajalo v primerih, ko so si prihajali urejati različne zadeve ljudje, ki niso znali

nemško. Taki bi si morali s seboj vedno pripeljati tolmača, a to ni bilo vedno tako, saj tudi uslužbenci sami niso vedno dosledno govorili le nemško, čeprav so jim zaradi tega nadrejeni vodje grozili z odpovedjo službe. Kot zavedna Slovenca in torej nenaklonjena oz. Nemcem sovražna je okupator izgnal iz mesta tudi ormoškega župnika in kaplana. V župnišče se je vselil krajevni vodja (Ortsgruppenfuehrer) s svojim štabom, namesto njiju pa pripeljal vojnega kurata dr. Majerja. Za njim je prišel superior Polak, pater Bernhard, ko pa je ta odšel v hiralnico v Muretince, ga je zamenjal Franc Laundl iz Feringa. Ta je bil tudi svojevrsten izgnanec (in je pravzaprav bil poslan v Ormož »po kazni«), saj je bil nasprotnik hitlerizma in je pred tem v Avstriji zaradi tega moral prestati trimesečno zaporno kazen. Posebej ga omenjam zaradi tega, ker je bil ob postajnem načelniku Johanu Markoviču edini Nemeč s človeškim obrazom, ki ni zatiral Slovencev. Župnik Laundl je bil namreč dober in prijazen človek, ki se je celo kar dobro naučil slovenski jezik. V Ormožu je ostal vse do julija 1945, ko sta se iz izgnanstva vrnila naša domača dušna pastirja. Pa ne samo to: v nasprotju z razširjenim mitom o tem, kako da so komunisti brez milosti preganjali kar vse povprek (zlasti Nemce in duhovnike), je treba resnici na ljubo povedati naslednje: kljub temu da je bil že konec vojne, ta župnik ni pobegnil z Nemci, saj se mu zaradi tega, ker je bil poštenjak (za razliko od marsikaterega izdajalskega domačina), ni bilo treba nikogar in ničesar bati in nikamor pobegniti ali se skriti. Še več: ob priliki osvoboditve Ormoža je prav on vodil bogoslužje – sveto mašo na glavnem trgu pred partizani in komunisti, ki so sedeli v prvih vrstah, in pred nepregledno množico ljudi, ki je na tem mitingu proslavila odhod okupatorja! Še cela dva meseca po koncu vojne je opravljal svoje božje poslanstvo v našem mestu ob hvaležnosti ljudi, prav tako pa je bil deležen spoštljivega ravnanja novih oblastnikov.

Kak odnos pa so imeli Nemci do vere in naših cerkvenih objektov, pa priča tudi to, da so leta 1944 v župnišču uredili kuhinjo za delavce, ki so jih zaposlili na utrjevalnih delih (Stellungsbaum), izvajali so jih na obrambni črti v pričakovanju bojev s prodirajočo rdečo armado in partizanskimi silami.

Kmetijstvo in obrtno-industrijska dejavnost ter življenje na karte

Zaradi prevladujoče kmetijsko-živinorejske dejavnosti v naših krajih so za časa nemške okupacije naših krajev bili najbolj prizadeti ravno okoliški kmetje. Nemci kmečkim gospodarstvom sicer niso prepisali, kaj in koliko morajo na obdelovalnih površinah posejati, so pa morali svoje pridelke po uradno določenih cenah oddajati v skladišča kmetijske zadruga na (grajskem) marofu; kamor so pripeljali pridelke iz zbiralnic po okoliških vaseh, kamor je bilo treba oddati pšenico, rž, oves, krompir, seno, slamo, jajca in mleko. Obvezna oddaja žitaric je za ormoško območje (že) jeseni 1941 znašala 26.391 kilogramov. O količinah za oddajo je odločal pristojni občinski organ za to področje t.i. Ortsbauernfuehrer. Količine niso bile previsoke in ljudem v kmečkih gospodarstvih je ostalo dovolj pridelka za lastno preskrbo, da so lahko nahranili ljudi in živino, čeprav je bilo določeno, koliko svinj smejo klati doma in koliko zrnja so smeli dati mlet v mlin za domačo porabo (za kar so jim izdali t.i. mlinske in karte za zakol). Domači mlini, t.i. žrmlje, so bili prepovedani. V goricah je bilo obvezno oddati 4/5 pridelanega vina. Preskrba prebivalstva je bila regulirana s t.i. kartami, ki so ljudi omejevale v prostem razpolaganju z lastnim pridelkom in pri oskrbovanju z živili in s tekstilom. Za nakup soli, sladkorja, (nadmestek za) kavo, milo ipd. so dobili živilske karte, enako je veljalo za nakup železnine in tekstila (Bezugscheine in Eisenscheine). Pomanjkanje je

veljalo predvsem za tekstil in železnino, saj je že vse od začetka okupacije primanjkovalo takih izdelkov (oblačila, metrsko blago, žebli in žica), ker so ga Nemci očitno vsega porabili za potrebe vojaške industrije in izbranega arijskega ljudstva. In za njihovo oskrbo (Nemcev) je šlo v prvi vrsti tudi to, da so ljudem na okupiranem ozemlju omogočili nakup poceni industrijskih izdelkov in umetnih gnojil. S tem ko so kmečki gospodarji dobili možnost nakupa kmetijskih strojev in gnojil so lahko hitreje in učinkoviteje obdelali več obdelovalnih površin ter tako zagotovili več pridelka. Če so imeli ljudje ob nizkih davkih na splošno tudi dovolj denarja, pa je vendarle določenih stvari zelo primanjkovalo in je bilo tekstilno blago za obleke le redkokdaj možno kupiti, v mestih pa je prav tako primanjkovalo živeža. Zato so ljudje tudi z Dunaja in Gradca hodili na podeželje in tam kupovali živila, kmetom pa dajali za to blago za obleke; pa tudi za modro galico, sol in sladkor se je dalo od ljudi iz Prekmurja, Medžimurja in s Hrvaške marsikaj dobiti. Zato je tudi cvetelo tihotapstvo s temi dobrinami, čeprav so bili ljudje v strahu, saj so bile za prekrške prepisov glede prehrane, kart in zatajitve pri oddaji pridelkov zagrožene hude kazni, prisilno delo, in v primeru ponovitve česa takega tudi izselitev. Ne razumem najbolj, zakaj so se nekateri tako zgražali nad tem, da je nova oblast v letih vsesplošnega pomanjkanja po koncu 2. svetovne vojne urejala preskrbo prebivalstva s kartami, če pa je s popolnoma enakimi ukrepi pred tem na naših tleh to izvajal tudi okupator, saj sicer ni bilo mogoče zagotoviti relativno normalne preskrbe ljudi z najnujnejšim za preživetje. Le s takšnim strogo reguliranim (omejevalnim in nadzorovanim) planskim gospodarstvom je bilo mogoče zagotoviti, da so bile v mejah dovoljenih količin, za katere so bile izdane karte, trgovine med vojno kar dobro založene z osnovnimi živili, enako je veljalo za mesnice (a le za tiste, ki so bili

do tega upravičeni). V takšnih razmerah so lahko in dobro delali mlini (ki jih je bilo na ormoškem območju skoraj toliko kot gostiln), pa tudi kolarji in kovači se niso pritoževali zaradi pomanjkanja dela. Slabše se je pisalo čevljarjem, najslabše pa krojačem zaradi pomanjkanja tekstilnega blaga, medtem ko je imela industrija v času okupacije vedno dovolj dela.

Žaga, ki je bila last Ludvika in Marije Kuharič iz Ormoža, je bila med vojno sicer še naprej v njuni posesti, a je bila pod nadzorstvom lesne in gozdne uprave iz Maribora in so jo dejansko upravljali Nemci s svojimi komisarji. 80 zaposlenih je delalo pod budnim očesom pripadnikov nemške varnostne službe (bolj se je bližal konec vojne, več jih je bilo - sprva le 1, od leta 1944 dalje pa 10, ki so stanovali kar tam). Kmetje so ji morali obvezno oddajati vsako leto predpisane količine lesa iz njihovih gozdov, večino lesa za žaganje pa je žagi zagotovil mariborski lesni in gozdarski urad s Pohorja. Na žagi so izdelovali tehnični (za mostove, deske, parkete idr.) in jamski les (za rudnike). Preden so Nemci ob koncu vojne pobegnili iz Ormoža, so na žagi nastavili 16 min, a je gospa Kuharičeva (ki je vmes postala vdova, saj je mož umrl za posledicami nemškega mučenja, izgubila pa je tudi sina Ludvika) to izvedela in jih je eden od njenih zaposlenih uspel še pravočasno deaktivirati in odstraniti, tako da je rešila žago. Tudi iz tega primera lahko vidimo, kako nepredvidljiva in kruta je lahko za nekatere usoda, saj so gospe žago kmalu po koncu vojne nacionalizirali in jo je izgubila (čeprav ji jo je malo pred tem uspelo rešiti pred uničenjem).

Opekarna, le streljaj oddaljena od žage (ob današnji Ljutomerski cesti), je bila naslednji velik proizvodni obrat, ki je (z nekoliko zmanjšano proizvodnjo v času vojne vseeno izdelal 1,5 mio. opek letno) obratoval v Ormožu med 2. svetovno vojno in zaposloval 50 delavcev. Lastnik je bil Maks Jerauš s Pobrežja pri Mariboru. Kakor že

pred vojno, je bilo operativno vodstvo opekarne v Mariboru, tukaj je bilo le tehnično osebje – poslovodja in knjigovodja. V času nemške okupacije je bila opekarna pod strokovnim nadzorom opekarske industrije iz Gradca, ki je preko svojega zastopnika v Mariboru dajala naročila za delo. Prebivalci Ormoža in okoliških krajev so lahko kupili do 500 opek za svoje lastne potrebe, večjo količino pa le na podlagi predhodno pridobljene odobritve iz Gradca. Večino opeke so dobavljali v Strnišče, kjer so Nemci zgradili taborišče za vojne ujetnike. Delo v opekarni so ustavili septembra 1944, ko so tam zaposlene delavce prerazporedili h gradnji obrambnih jarkov vzhodno od Ormoža. Ko so se Nemci začeli umikati iz naših krajev, so nastavili mine na cesti k žagi in v nekaterih objektih, a jih k sreči niso »spustili v zrak« (zaradi pravočasne odstranitve eksploziva na žagi ali ker tega v naglici ob pobegu niso uspeli aktivirati).

Posel pa je med 2. svetovno vojno še posebej cvetel premožnim ormoškim Nemcem in drugim zagrizenim sovražnikom Slovencev, združenim v kulturbundu. To so bili : dr. Aribert Brodar, ki je trgoval z vinom, Jožef Dogša je imel obrat za proizvodnjo mila, Oton Kralj je imel obrat za obdelavo kože in proizvodnjo usnja, Maks Petovar je bil posestnik in mlinar, Alojz Salek (Salleg) je bil posestnik in medicinar, posestnika sta bila tudi Udo Kautzhammer in Karel Verhovščak.

Pred prodirajočo rusko Rdečo armado, pod poveljstvo katere so sodile tudi enote bolgarske vojske, so se Nemci skušali ubraniti – jo zaustaviti ali vsaj upočasniti napredovanje – z intenzivno gradnjo različnih naravnih in tehničnih prepek (protitankovske ovire t.i. Panzergraben – 4 m globoki in 3 metre široki jarki) in objektov (železobetonskih bunkerjev) ter strelskih jarkov (Schutzengraben) vzhodno in severovzhodno od Ormoža, ki je potekala od jeseni 1944 do marca 1945. Obrambna linija za zaščito nemškega rajha je

potekala zelo blizu Ormoža, saj so jo potegnili po obrambni črti od Zavrča prek Virja proti Središču ob Dravi, Vitanu in Kogu ter se nadaljevala proti medvojni razmejitveni črti z Madžarsko na Muri. Za delo so angažirali vse razpoložljive zmogljivosti, saj so pri izkopavanjih in gradnji morali delati vsi: moški, stari od 14 do 65 let, in ženske od 18 do 50 let, Štajerci od blizu in od daleč, kmetje z vozovi in vprežno živino, vojni ujetniki (italijanski in nizozemski), k utrdbenim delom pa so pritegnili tudi bavarske kmete z vozovi in s konji. Na tem odseku obrambne črte (Reichsschuetzstellung ali Sudostwall), ki bi naj zaščitila nemški rajh, je tako delalo okrog 5000 ljudi (na treh pododsekih, na vsakem po približno 1500 ljudi). Šlo je vendar za obstoj rajha in vrag je že vzela šalo na vzhodnih bojiščih, kjer so Nemci doživljali poraz za porazom in od koder so jih ruske sile že pregnale. Konec marca 1945 so se Rusi že zelo približali Štajerski in prodirali med Dravo in Muro ter skušali priti čez Muro pri Veržeju in drugih krajih med Ljutomerom in Radgono. Bolgarske enote pa so prodirale po cesti od Čakovca proti Ptujju in v začetku aprila potisnile Nemce iz Središča ob Dravi, pred 9. aprilom pa so bile že pri Frankovcih. Ne tem delu fronte so se v zaključnih bojih za osvoboditev odvijali srčiti spopadi z medsebojnim obstreljevanjem s težkim orožjem, v katerih so uničili mnogo poslopij in povzročili veliko škode na infrastrukturi. Boji so potekali v Šalovcih, Jastrebcih, na Kogu ter v Hermancih in Vuzmetincih, 15. aprila pa še na Kajžarju in v Zasavcih, od koder so se naslednjega dne bolgarske sile usmerile proti zahodu. Od artilerijskega obstreljevanja je bil najbolj uničen Kog,¹⁹ pa tudi Hum in Loperšice sta utrpela precejšnjo materialno škodo. O teh težkih borbah je 20. aprila poročal tudi časnik Marburger Zeitung in zapisal, da so med 7. in 17. aprilom potekali tukaj obrambni boji, v katerih je

nasprotnik vedno znova naskakoval nemške postojanke. Naslednjih 10 dni ni bilo vojaškega preboja med Ljutomerom in Ormožem, saj so Bolgari začeli z močnejšimi artilerijskimi obstreljevanji položajev pri Loperšicah in Kajžarju šele konec aprila, 2. maja pa pri Šalovcih in Loperšicah začeli napredovati proti Ormožu. Nemci so ob umikanju za seboj porušili mostove čez reke in potoke in uničevali tudi druge infrastrukturne objekte, da bi upočasnili zasledovanje zavezniški vojski. Proti Mariboru so se v presledkih pomikale kolone različno velikih vojaških enot, ki so s seboj gnale tudi velike črede goveje živine iz izvedene rekvizicije v krajih vzhodno od Ormoža, kjer so se pred tem ti vojaki zadrževali celih 5 tednov. Ne samo, da so jim odvzeli živino, Nemci so kmete celo silili, da so jim na vozovih peljali njihov nakradeni plen. Na železniški progi Središče ob Dravi–Ormož–Velika nedelja so razstrelil železniški most čez Pušenco ter vse mostičke zahodno od ormoške železniške postaje (pod škarpo in čez Lešnico na Lenti). 6. maja 1945 so Nemci razstrelili most čez Dravo, na kolodvoru pa poškodovali železniške tire, skrivili tračnice, podrli kretnice in razbili črpalko za vodo. A hitrega napredovanja močnih bolgarskih enot (vojakov je bilo kot listja in trave) ni bilo mogoče zaustaviti, zato Nemci tega niso več niti poskušali. Pred topniškim obstreljevanjem so se umikali tako hitro, da v samem mestu niso imeli več časa do konca izpeljati svoje namere, da ob pobegu razstrelijo določene objekte. Mine so že nastavili v objektih žage in opekarne, v občinsko stavbo v Ormožu št. 64, kjer so imeli sedež svoje žandarmerije, pa v hišo posestnika Petra Zadravca v Ormožu št. 128 ob Dravi, v kateri je med vojno stanoval nemški župan. V grajsko zidovje so že izvrtali luknje, a min niso več imeli časa niti položiti. Edina hiša, ki je zletela v zrak v središču mesta, je bila na hišni številki 65 ob Glavnem trgu,

¹⁹ Tonček Luskovič, Kog – krajepis in zgodovinopis, Pozoj, Velenje, 2009.

ki pa si jo je dal minirati pred pobegom lastnik Walter Diermayer sam. So pa svoj peklenki načrt v celoti uresničili tri tedne prej, ko so minirali in do tal požgali celotno naselje Lenta, kjer je bilo popolnoma uničenih vseh 15 stanovanjskih hiš z gospodarskimi poslopji vred. O tem sem že obširno pisal v svojih dveh prejšnjih člankih v Zgodovinskih zapisih, zato na tem mestu le še ponovno poudarim, da je bil za to najbolj »zaslužen« edini kulturbundovec z Lente Maks Petovar, ki je svoje hlapčevsko udinjanje okupatorju in izdajalstvu kronal še s tem zločinskim dejanjem (to navajam zato, da mu ne bi danes kdo v Ormožu pel drugačnih slavospevov in slučajno še postavil kakega spomenika ali marmorne plošče kot nekaterim drugim rojakom, ki si tega zaradi kolaborantstva prav gotovo ne zaslužijo). Nemci so prebivalce Lente o svojem peklenkem načrtu obvestili 15. aprila 1945 ob devetih dopoldne, ob treh popoldne pa so že gorele vse hiše. Na tem mestu so domnevno nameravali imeti obrambno linijo (in se iz terenske vzpetine nad naseljem »junaško« zoperstaviti napredujočim bolgarskim silam, ko bi se te spustile iz Ormoža pod bolnico naprej proti Veliki Nedelji), a jim požig in to, da so vse zravnali z zemljo ter porušili drevesa in z njimi ter z opeko zapolnili obcestne jarke, ni prav nič pomagalo, ko so v noči iz 7. na 8. maj še zadnji nemški vojaki zelo hitro in brez slehernega boja strahopetno zbežali iz Ormoža. Svoj pravi obraz in podlost so Nemci v zadnjem mesecu vojne do konca razkrili tudi s tem, ko so sredi aprila 1945 zaukazali kmetom iz Pušencev in Frankovcev, da pripeljejo v Ormož svojo govejo živino. Ti pa tega niso storili, temveč so živino odgnali na »grijež« ob Dravi in jo skrili v na gosto poraščenem gozdu ter tako skušali preprečiti ropanje njihovega skromnega imetja. Čeprav so se Nemci že množično umikali iz naših krajev in je bilo vsem jasno, da so izgubili vojno, sta se vseeno še vedno našla dva kmeta (njihova

soseda, Slovenca!) iz Frankovcev Anton Masten in Rudolf Korič, ki sta to izdala Nemcem; ti so nato kmetom vzeli vso živino (45 glav iz Pušencev in 25 iz Frankovcev). (Okupatorski) hlapci in izdajalci – pač, in to do konca! Dobro izhodišče za preizpraševanje človeške narave ponuja tudi primer vodilnega ormoškega kulturbundovca Ariberta Brodarja, ki je ravnal tako kot marsikak današnji novopečeni bogataš (ljudem ne plačajo, ampak denar sami zbašejo v svoj žep – okradejo upnike). Brodar, ki je bil vodja vse gonje proti zavednim Slovencem v Ormožu pred 2. svetovno vojno, je nadaljeval očetov donosni posel vinskega trgovca. Odkupil je od kmetov velike količine vina, ki pa jim ga ni hotel plačati pod pretvezo, da so za to krive slabe gospodarske razmere v Jugoslaviji. Da je na vse pretege hvalil Hitlerja in Nemce seveda ne čudi. Še po tistem, ko so Nemci že izgnali vse zavedne Slovence, je po ormoškem okraju organiziral shode, na katerih je blatil Jugoslavijo in hvalil Hitlerja ter propagiral nacizem.

8. maja 1945 zjutraj so bile v mestu Ormož že bolgarske sile. Čeprav so pregnali okupatorja, bolgarski vojaki prebivalcem mesta niso ostali v dobrem spominu, saj so se obnašali še slabše kot nemški vojaki. Pod pretvezo, da iščejo skrite Nemce, so preiskali vse hiše in iz njih odnesli vse, kar jim je prišlo uporabnega pod roke in v žep. Pri tem so ljudem kradli zlatnino, srebrnino, žepne ure (mimoidočim na ulicah celo iz rok), budilke, obleke, nekemu čevljarju 100 kg usnja idr. Po vaseh so ljudem jemali celo živino, če so jo Nemci pustili. Bili so nasilni, nesramni, prostaški in razuzdani, nadlegovali so zlasti ženske in dekleta; v Obrežu so neko dekle, ki se jim ni vdalo, kar ustrelili. A v takšnem vsega obsojanja vrednem nebrzdanem početju se niso razlikovali od vojakov drugih zavezniških vojska, ki so takrat podile Nemce iz drugih dežel na široko po Evropi. Naslednjega dne, 9. maja zjutraj, so prišli v Ormož člani Mestnega odbora Osvobodilne fronte in

vzpostavili narodno zaščito, ki je takšnemu barbarskemu početju Bolgarov hitro naredila konec.

Osvobodilno gibanje in vzpostavitev nove oblasti v mestu Ormož

Zametki osvobodilnega gibanja na širšem ormoškem območju segajo sicer že v leto 1941 kmalu po prihodu Nemcev, čeprav v samem Ormožu niti ni bilo pričakovati organiziranega odpora proti Nemcem, saj so ti v prvih treh mesecih po zasedbi našega ozemlja izgnali iz mesta vse najzavednejše Slovence, ki bi jim lahko bili nevarni in s tem ogrozili izvedbo načrta čim hitrejšega ponemčenja, kar je bil njihov poglavitni cilj. Njihovo nasilje nad slovenskim življem, zapiranje in mučenje ter izgon spoštovanih rodoljubov, prepoved slovenskega jezika in drugi sovražnikovi medvojni ukrepi so seveda pri enem delu prebivalstva povzročali ne samo skrbi zaradi negotovosti, temveč tudi gnev in nemoč ter notranji odpor (večinoma pri narodnozavedni mladini). Drugi – in teh je bila večina – pa so začeli hliniti (z upanjem, da bi vsaj ostali na svoji domači grudi) ali odkrito simpatizirati z Nemci. Ljudje so bili razdeljeni v dva tabora, ki sta gledala drug na drugega z velikim nezaupanjem. Ta bipolarnost (med takratnimi klerikalci in liberalci) je bila med nami Slovenci prisotna že dolgo pred nemško okupacijo, med vojno se je to še posebej kruto izrazilo, in ne glede na boleče izkušnje iz preteklosti ostaja del našega vsakdana še danes, saj tudi nekatere politične stranke še naprej gradijo svojo identiteto in politiko na podpihovanju sovraštva med ljudmi, ki ne mislijo tako kot oni. Pri razmišljanjih, kako se upreti Nemcem in njihovemu početju, so nekateri narodnozavedni mladi pomislili tudi na uporabo orožja, ki je po umiku jugoslovanske vojske ostalo na hrvaški strani Drave in so ga v zavetju noči skrivaj vozili s splavi in čolni na slovensko stran.

Orožje so zbrali pri trgovskem pomočniku Božu Kuhariču v Ormožu št. 82, od tu pa so ga premestili v hišo njegove matere Marije Kuharič na Lešniški Vrh št. 24, kjer so ga skrili na podstrešju pod deskami, kasneje pa pod lesen pod v sobi. 9 karabink, 2 lovski puški, nekaj revolverjev in ročnih bomb ter precej streliva je tako čakalo skritih med goricami na čas, ko bi ga lahko uporabili – a se to, žal, ni zgodilo, saj je prišlo leta 1943 do izdaje v Horvatovi gostilni, na podlagi katere so zaprli več ljudi in zaplenili vso skrito orožje. Ker sem o tem nesrečnem dogodku že obširno pisal v drugem članku, je vse podrobnosti mogoče prebrati tam in jih tukaj ne bom ponavljal. Že leta 1941 se je v Ormožu začela tajno sestajati skupina domoljubov, ki so si medsebojno zaupali in se na srečanjih pogovarjali o možnostih za odporniško udejstvovanje, kje oz. pri kom bi lahko dobili podporo za svoje skrivne namere, iskanju zvez s somišljeniki na Ptujju in v Ljutomeru ter kasneje s partizani na Pohorju. To skupino ljudi so ob že omenjenem Božu Kuhariču (Božeku) sestavljali še Franc Horvat, Rudolf Krajc, Ivan Likavec ter Martin in Ciril Puklavec iz Ormoža, Ivan Masten, Janez Trstenjak in Ivan Vaupotič iz Pušencev, Ivan Munda iz Frankovcev, Anton Plavec in Jože Sever iz Loperšic, Ciril Pintarič iz Pavlovcev in nekateri drugi. S Ptujja so jih (tamkajšnji podporniki OF) napotili k inženirju Leopoldu Bercetu iz Grab pri Središču ob Dravi, ki je bil tehnični vodja kamnoloma na Humu. Med tamkajšnjimi delavci je skušal organizirati OF, a so ga Nemci jeseni 1941 aretirali in zaprli v Mariboru ter v začetku naslednjega leta ustrelili. Zato so se nekateri tukajšnji odporniki umaknili na Hrvaško, predvsem v Varaždin, odporniško gibanje tukaj pa je zastalo, ker še ni bila vzpostavljena trdnejša organizacija. Ti »Varaždinci« so stopili v stik z nekaterimi tja izseljenimi ljudmi iz Ormoža in okolice (Martin Puklavec, Martin Skoliber, Ciril in Janko Zadavec, Ivan Jeremic idr.) ter s pomočjo

Ivana Munde, Janeza Trstenjaka idr. organizirali sestanke s tukajšnjimi rodoljubi na nekem otoku v Dravi blizu Frankovcev. Ivan Munda je opravil več kot 30 voženj z ladjo na ta otok. Naši ljudje so prinašali živež za izgnane na Hrvaškem, »Varaždinci« pa so naše ljudi oskrbovali s propagandnim gradivom, ki so ga potem širili v Ormožu in okolici. Zanimivo je, da je bilo to propagandno gradivo (ki so ga pripravljali in tiskali odporniki) osredotočeno le na pozive k odporu zoper okupatorja in da je imelo poudarjen vsenarodni – jugoslovanski značaj. V njem ni bilo zaslediti nobene političnostrankarske tendence (tudi v gradivih OF v ljubljanski pokrajini sprva tega ni bilo), ki bi lahko vodila k razdvojenosti ljudi. Je pa bilo to značilno za (tudi takratno) časopisje, saj so Slovenec (glavni urednik je bil Ruda Jurčec iz Ormoža!) in Jutro, Slovenski narod in Slovenski dom idr. venomer pisali o tem, da stojijo za osvobodilnim gibanjem komunisti, ki hočejo zrušiti dotedanji družbeni red.

Tukaj lahko navedem, da so bili ljudje iz naših krajev v začetnem obdobju odpora povezani z organiziranimi odporniki na Hrvaškem (npr. Kalniški odred) celo bolj kot pa na Slovenskem, saj tukaj (Štajerska) takrat še ni bila vzpostavljena ustrezna organizacijska oblika za delovanje. So pa kmalu začeli na naš konec prihajati kadri, ki so jih za organizacijo odpora poslali k nam od drugod. Ti ljudje (med njimi Zora Rupena – Katja, Ela Letonja – Atena, Rado Pušenjak – Prlek) so vzpodbudili bolj množičen pristop in večjo aktivnost odpornikov, saj je prejšnji poskus samoorganiziranja ormoških odpornikov v lokalno organizacijo OF leta 1943 klavrno propadel. Spomladi tega leta je bil pri Božu Kuhariču v Lešniškem Vrhju tajni sestanek, ki se ga je udeležilo 24 ljudi iz bližnje in daljne okolice. Sklenili so, da se bodo povezali s pohorskimi partizani, če pa jim to ne bi uspelo, pa so nameravali svoje skrito orožje odstopiti odporniškemu centru v Ljutomeru (s katerim jih je

že povezala tamkajšnja učiteljica Irma Kuharič) ali pa stopiti v stik z Gorenjskim odredom v Begunjah, s katerim naj bi imel vzpostavljen stik Milan Šonaja (tedaj je bil v Radgoni, a naj bi bil menda prav on pobudnik tega sestanka). Vse, kar so na tem sestanku govorili, je Franc Horvat povedal svoji ženi, isto pa je potem v njihovi gostilni izvedel gestapovski agent Jože Lovrenčič iz Budine, ki je bil Brodarjev vrinjeni vohun. Naprej sta zgodba in njen epilog že znana: sredi meseca oktobra istega leta so Nemci zaplenili vse orožje in zaprli ter poslali v koncentracijsko taborišče Dachau več ljudi iz Ormoža (za natančnejše podatke in podrobnosti glej moja prej omenjena članka). V samem mestu Ormož tako ni bilo več nikogar, ki bi lahko kaj organiziral, so pa (na iniciativo od drugod prispelih kadrov) na ljutomersko-ormoško-ptujskem območju vzpostavljali organizacijo za vodenje odpora in vzpostavitev organov za prevzem oblasti iz zaupanja vrednih posameznikov na tem področju. V zadnjem letu vojne so se stopnjevale tudi oborožene aktivnosti na območju našega mesta. Ena takih akcij je bilo miniranje železniške proge Ormož – Središče ob Dravi, ki so jo izvedli partizanski minerci Lackovega odreda v tesni povezavi s celico osvobodilnega gibanja med tukajšnjimi železničarskimi delavci. S tem dogodkom je usodno povezan nesrečen slučaj terenke Helene Praprotnik – Dane, ki so jo jeseni 1944 Nemci ujeli ob napadu na domačijo Franca Zrnca v Sodincih, kjer je bila partizanska postojanka. Po mučenju v ptujskem zaporu je izdala vse svoje sodelavce in kasneje celo postala sodelavka gestapa. Tako je prišlo v nemške roke več ljudi, povezanih z miniranjem proge, ki so jih v naslednjih mesecih ubili. Ponesrečen poskus reševanja ujete partizanke (ki ga je organizirala njena sestra Cvetka Praprotnik – Štefka, članica Oblastnega komiteja KPS za Štajersko) pa je zahteval dodatnih 20 nedolžnih življenj, ki so jih

ustrelili kot talce na Ptuj (o tem sem prav tako že obširno pisal v prejšnjih člankih), ter življenje mladega, komaj 12-letnega fanta Edija Križanca, ki ga je justificirala OZNA (zaradi vloge njegovega očeta – gestapovca slovenskega pokolenja, ki je izdal dogovorjeni načrt – pri tej akciji, in je za to žrtvoval lastnega sina).²⁰

Formiranje odborov (OF/ljudskih)

V hribih severno od Ormoža so od jeseni 1944 dalje snovali odbore Osvobodilne fronte na lokalni ravni. Akcijo je vodil pokrajinski odbor OF, ki je deželo razdelil na okrožja in okraje. Za Ormož je bil predviden okrajni odbor, podrejen okrožnemu v Mariboru. Franc Belšak – Simon (kmet iz Muretincev, ki je bil sekretar okrajnega odbora OF in komiteja KPS na Ptujskem področju) je jeseni 1944 za sekretarja okrajnega odbora OF Ormož določil Franca Kajnča – Izidorja, študenta elektrotehnike iz Velike Nedelje.²¹ Ta je decembra 1944 zadolžil Franca Mastena – Zvonka iz Pušencev,²² da sestavi odbor OF v Ormožu. Masten se je takrat zadrževal v vinogradih pri Ivanjkovcih, pred vojno pa je bil zaposlen v Ormožu kot mizarski pomočnik pri Avgustu Heidenkumerju. Prve dni leta 1945 je Masten v Ormožu ustanovil mestni odbor OF, ki se je nato sestajal v enih in drugih goricah po okoliških krajih. Na sestankih so razpravljali o organiziranju prihodnje oblasti (v kateri ne bo predstavnikov nekdanjih političnih strank), o zavarovanju ljudske imovine ipd. Marca 1945 je po nalogu okrožnega odbora OF iz Maribora prišel na naš teren Rado Pušenjak – Prlek, ki je imel sestanek s člani ormoškega odbora OF v Kociprovi šumi pod

Runčem. Pušenjak je določil Mastena za prevzem oblasti v Ormožu takoj po umiku Nemcev. Ob Mastenu je v okrajni odbor OF Ormož imenoval za sekretarja Franca Kajnča, za člane pa so dogovorno postavili: Franca Irgoliča – mlinarja in posestnika iz Sodincev, Draga Klobučarja – posestnika iz Središča ob Dravi, Marijo Kuharič – trgovko iz Ormoža, Rozino Petek – sodno uradnico iz Cvetkovcev, Franca Škrleca – posestnika iz Sv. Tomaža, Zoro Zamuda – kmečko dekle iz Središča ob Dravi ter Rozalijo Zorčič – Bredo – trgovsko pomočnico iz Velike Nedelje (doma iz kraja Pišece pri Brežicah). Za člane mestnega odbora OF pa so bili ob Mastenu (kot predsedniku oz. sekretarju) imenovani še Milan Šonaja (za tajnika) – davčni uradnik v Ormožu, Rado Kukovec – krojaški pomočnik s Hardeka, Ivan Rakuša – dimnikarski mojster iz Ormoža, Miha Nemec – lončarski mojster iz Ormoža (drug vir navaja – manj verjetno – namesto njega ključavničarja Franca Kokolja ter Boža Kuhariča – absolventa trgovske akademije), Vinko Štrucl – hišnik meščanske šole iz Ormoža in Marko Štuhec – stavbenik iz Ormoža (ravno v hiši, kjer sta takrat stanovala Nemec in Štuhec – Dogševi »žajfariji«²³ v Ormožu št. 149 – pozneje Ljutomerska cesta 11 – je bil prve dni leta 1945 ustanovljen odbor OF za Ormož).

V nekaj tednih so nato zgoraj imenovani organizirali še vaške oz. krajevne odbore OF v vseh krajih ormoškega (sodnega) območja. Za komunikacijske povezave med posameznimi področnimi organi narodnoosvobodilnega gibanja so bile med kraji vzpostavljene kurirske postojanke. Okrajni odbor OF je za potrebe prenosa informacij in gradiva ter medsebojnega

²⁰ Ljuba Dornik Šubelj, Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo, Arhiv Republike Slovenije, 1999, str. 206.

²¹ Glej njegove spomine v publikaciji »Skozi viharje v lepšo prihodnost«, Pokrajinski muzej Ptuj, 1981, str. 277–278.

²² Glej njegove spomine v publikaciji »Skozi viharje v lepšo prihodnost«, Pokrajinski muzej Ptuj, 1981, str. 298–305.

²³ Ta zgradba še vedno stoji, obnovljena »Dogševa« vila pa ima danes na pročelju napis Center Jurkovič. V tej znameniti hiši sem preživel svoje otroštvo tudi avtor tega prispevka, naša soseda pa sta v njej bila tudi dolgoletni občinski tajnik Jakob Megla, in za njim dolgoletni direktor KK Jeruzalem-Ormož Matija Ratek z družino.

obveščanja vzpostavil učinkovito mrežo kurirjev, ki so povezovali posamezne javke. Od julija 1944 je

na Kogu delovala kurirska postaja TV-15-S, ki je povezovala ptujsko območje (TV-14) s Prekmurjem in Međimurjem (TV-15-A).²⁴

Odtisi žigov, ki so jih v Ormožu in okolici uporabljale ob koncu vojne inštitucije nove ljudske oblasti (Vir: SI_ZAP/0070/00068, Rokopisna zbirka, Kronika mesta Ormož 1877-1956).

Kurirska linija je potekala od Velike Nedelje čez Hajndl mimo Ormoža na Hardek in se nadaljevala čez Pavlovce in Krčevino skozi Vukomorje mimo Kajžarja skozi Zasavce in Lačaves na Kog. Povsod v teh krajih je imela OF svoje postojanke in zanesljive zaupnike. Po tej liniji je prihajal med ljudi tudi Radijski bilten, ki ga je izdajal okrajni odbor in so ga tiskali oz. ciklostirali v svoji tehniki na Žvabu pri Lunovcu (vodil jo je Franc Hribar – Savinjšek), v njem pa objavljali poročila o dogodkih na raznih bojiščih (v Sloveniji, pa tudi drugje po Jugoslaviji, in s svetovnih bojišč). Pomemben vir informacij jim je bil tudi radijski sprejemnik, ki so ga z rekvizicijo marca 1945 odvezli ormoškemu trgovcu Gotwainu. Izšlo je 6 (ali 7) številčk Radijskega biltena v nakladi 100 do 120 izvodov.

Nemci so začeli zapuščati naše kraje že konec aprila 1945, zadnje enote pa so se umaknile iz Ormoža v noči iz 7. na 8. maj 1945. Z njimi pa je ob koncu vojne pobegnilo od tukaj tudi kakih 150 ljudi, od tega 68 jugoslovanskih državljanov (25 moških in 43 žensk). To niso bili le ljudje nemškega porekla, ki so pred tem živeli na našem ozemlju, temveč tudi Slovenci. Družila pa sta jih ljubezen do Nemčije in nacizma po eni strani in prezir do lastnega slovenskega naroda, po drugi strani. To so bili člani kulturbunda, Hitlerjugenda (nacističnega podmladka), vermani, nemški

ovaduhi in izdajalci slovenskih sonarodnjakov, nasprotniki osvobodilnega gibanja iz kakršnih koli razlogov – prevladovali pa so taki, ki so se zaradi svojega nečastnega ravnanja med vojno bali maščevanja oz. kazni za svoje zločinsko početje (sodelovanje z okupatorjem). Tako kot so z izgnanimi zavednimi Slovenci ob začetku vojne morale (kot kolateralne žrtve) zapustiti rodno grudo tudi žene ali možje in otroci, so sedaj ob koncu vojne z izdajalci odšli tudi njihovi partnerji in otroci. Nekaj pa jih je ostalo tukaj bodisi zato, ker niso imeli kam oz. s kom oditi v tujino in bi jim bila zato tujina še večja neznanka in tveganje od tega, da ne zapustijo svojega premoženja in sorodnikov ter ostanejo tukaj. Proti Ptujju in naprej proti Mariboru je umikajoči se nemški vojski in pobeglim izdajalcem sledila bolgarska vojska, ki se je iz Ormoža umaknila po enem dnevu; v mestu pa je ostala le manjša posadka Bolgarov.

V sredo 9. maja 1945 sta kot prva predstavnika nove oblasti prišla v osvobodjeni Ormož Milan Šonaja in Rado Kukovec, za njima pa še drugi člani mestnega odbora OF, ki je ob 14:00 uri že imel prvo sejo. Na tem sestanku, ki so mu prisostvovali tudi nekateri člani okrajnega odbora OF, so sprejeli več pomembnih sklepov, vezanih predvsem na oskrbo prebivalstva s hrano ter na zaščito premoženja pobeglih izdajalcev. V ta namen so odredili

²⁴ Tonček Luskovič, Kog – krajepis in zgodovinopis, Pozoj, Velenje, 2009.

zaplembo vseh razpoložljivih količin moke in drugih živil po trgovinah, mesarjem so prepovedali zakol živine, oskrbo prebivalstva z živili pa organizirali z nakaznicami. Za varovanje in zaščito premoženja so imenovali »komisarje«, ki so bili zadolženi za »nemška podjetja«. Med komisarji so bili tudi Ivan Masten iz Pušencev, ki je bil zadolžen za graščino, bivši davčni uradnik Edvard Margač iz Ormoža je bil zadolžen za Kraljevo usnjarno, krojaški mojster Franc Trop iz Ormoža pa je bil zadolžen za Brodarjevo veletrgovino z vinom. V naslednjih dveh dnevih so organizirali Narodno zaščito, katere člani so bili (formalno) vsi Ormožani, na čelu pa ji je bil Milan Šonaja. Obstajala je približno tri tedne, mestni odbor OF pa je (izbranim) narodnim zaščitnikom izdal dovoljenje za nošenje orožja, s katerim so zastražili mestni občinski urad, sodišče, bolnišnico, vinarsko zadrugo, Kuharičevo žago, brod čez Dravo in druge javne ustanove in podjetja. Hkrati so zaščitili kot narodno imovino premoženje tujcev in pobeglih Ormožanov, ter privatno lastnino domačinov – pred Bolgari. Prebivalce je dokončno rešil bolgarske nadloge bližnji prihod oddelka partizanske – narodnoosvobodilne vojske v mesto, ko je skozi Ormož prodirala Prekmurska brigada, ki je nadaljevala pot iz Prekmurja proti Ptujju in Mariboru. »Velikonemška doba« našega mesta se je tako klavrno končala natanko štiri leta in mesec po tistem, ko so Nemci kot okupatorji pridrveli s svojo vojsko v Ormož. Za Ormožane je svoboda tako tudi dejansko nastopila 9. maja 1945.

Recitatorke na prvem ormoškem mitingu v mestni grabi 13. 5. 1945. Fotodokumentacija PMPO; foto Štefan Hozyan.

Sproščeno vzdušje na mitingu v Središču ob Dravi ni bilo nič drugačno kot v Ormožu in drugod po osvobojeni domovini. Fotodokumentacija PMPO; foto Štefan Hozyan.

Ta dan je namreč predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) proglasilo za praznik zmage jugoslovanskih narodov in dokončno osvoboditev domovine od tujih osvajalcev.

IV. Konec 2. svetovne vojne, prvi meseci v svobodi

Osvoboditev oz. dan zmage so ljudje praznovali v vseh krajih po vsej domovini s proslavami in z velikimi prireditvami. V Ormožu so ga praznovali prvo nedeljo po osvoboditvi, to je 13. maja 1945 – dopoldne s slovesno službo božjo na glavnem mestnem trgu in z velikim ljudskim mitingom v Mestni grabi popoldne istega dne.

Naslednjega dne, 14. maja 1945, je prispel v Ormož oddelek naše partizanske vojske (iz sestava Prekmurske brigade), ki je štel 27 dobro oboroženih vojakov. Poveljeval mu je poročnik Anton Krafogel – Boro iz Dolnje Lendave, ki je takoj naslednji dan kot komandant mesta Ormož z odredbo št. 1, ki jo je sopolpisal politični komisar Karl Vitanc, zahteval od vseh prebivalcev, da do 25. maja oddajo vse orožje, vojaško obleko in opremo, sanitetni material ter vsa prometna sredstva, ki so bila last bivše nemške vojske. V nasprotnem primeru bi jih postavili pred vojaško sodišče. Izvedelo se je namreč, da je civilno prebivalstvo skrivalo orožje in vojaški material. 16. maja pa je odredil policijsko uro od 21. do 5. ure za vse civiliste in vojno osebje, ki ni bilo v tem času v službi oz. na dolžnosti. Zadnje dni maja je posle komande mesta v Ormožu prevzela komanda mesta Ljutomer. Kmalu zatem je prispela v Ormož I. Inženirska brigada z večjimi številom vojnih ujetnikov nemške narodnosti, ki so morali nato odstranjevati mine, uporabljali pa so jih tudi za odstranjevanje ruševin, popravila cest in mostu ipd.

Že med vojno zasnovani odbori OF so na ravni mesta in okoliških vasi začeli opravljati oblastveno funkcijo takoj po odhodu Nemcev. Čeprav so v njih prevladovali v upravnih poslih nevešči ljudje, jih je prebivalstvo podpiralo v njihovih prizadevanjih za red in mir, saj so polagali temelje nove oblasti. Mestni in krajevni odbori OF, ki so v času svojega obstoja pri svojem poslovanju tudi uporabljali svoje lastne prepoznavne žige (ki so nadomestili medvojne nemške), so bili pod tem imenom dejavni do konca avgusta 1945. Sredi avgusta so bile namreč izvedene volitve v nove organe oblasti, ki so se od 1. septembra 1945 naprej (pre)imenovali v narodnoosvobodilne odbore (leto kasneje pa v ljudske odbore). Za bivši ormoški sodni okraj je tako obstajal okrajni narodnoosvobodilni odbor s

sedežem v Ormožu, ki je kot oblastveno višji organ usklajeval in nadziral delo podrejenih odborov – Mestnega narodnoosvobodilnega odbora Ormož in krajevnih narodnoosvobodilnih odborov po vaseh – ter gospodarska in obrtna podjetja na svojem območju. Poslovanje in pristojnosti vseh teh odborov je bilo urejeno z odlokom SNOS, ki je bil objavljen v Uradnem listu SNOS št. 2, z dne 21. 5. 1945. S tem ko je po koncu vojne takoj začela delovati nova oblast, ki se je srečevala s številnimi problemi pri tem, ko je zagotavljala opravljanje vseh za življenje in delo potrebnih funkcij, se je v odborih, odsekih in referatih močno povečala potreba po uradnikih in pomožnem osebju, tako da je bilo samo v Ormožu v teh organih zaposlenih kar do 80 ljudi (ki za to praviloma niso bili usposobljeni – niso imeli niti potrebnih znanj niti (še) izkušenj). Žal se še danes prepogosto kadruje po načelu, ki je takrat prevladovalo: »Saj ni važno, če kaj zna – samo da je naš!«. Do sredine junija 1945 so že bili konstituirani v glavnem vsi potrebni oblastveni organi, ki so se angažirali zlasti pri mobilizaciji ljudi pri obnovi porušene domovine, za kar so skrbeli v prvi vrsti z zavzetim političnim delom, saj so morali ljudi nagovoriti za prostovoljno delo pri popravilu cest, porušenega mostu čez Dravo, pripravljenosti na morebitno vojaško mobilizacijo (takrat še ni bila znana usoda vseh slovenskih ozemelj – Trst in Koroška). Pri takšni aktivistični propagandi je tudi preko objav agitacijskih okrožnic z napotki prednjačila zlasti Roza Zorčič – Breda, ki je bila sekretarka okrajnega odbora OF, objavljene pa so bile tudi v lokalnem glasilu »Novi čas«, ki je (šapirografiran) izhajal v Ormožu. Če je ob začetku okupacije v Ormožu igrala eno ključnih vlog ženska (Valerija Ja(h)n), ni bilo nič drugače po koncu vojne, saj vsepovsod naletimo na ime Roza Zorčič – Breda. Kot politično aktivistko jo je bilo zaslediti in srečati vsepovsod, tudi v okrajnem odboru Slovenske protifašistične ženske zveze (SPŽZ). Ta je 27. 5. 1945 pozval krajevne odbore, naj aktivno vključijo v politično

delo tudi ženske na vasi, jih ustrezno »zgradijo« (na obveznih »študijskih sestankih« – enkrat tedensko) in jim namenijo opravljanje določenih pomembnih nalog, mdr. za borbo proti špekulantom (t.j. ovajanje sokrajanov; metode delovanja se pač ne spremenijo, ne glede na nosilca oblasti, kajne?). Zapisnik s seje okrajnega odbora OF Ormož, dne 8. 6. 1945, razodeva po eni strani, s kakšnimi hudimi težavami so se spopadali (vsesplošno pomanjkanje živil, tekstila, živine idr.) v prvih mesecih svobode, po drugi strani pa je tipičen primer agitpropa iz prvih povojnih let, ki kaže, kaj vse je bilo narobe in česa vse in na kak način se ne bi smelo reševati: »Pri ljudeh je treba popularizirati delo organizacije za zaščito naroda (OZNA) ..., da bo uživala podporo pri narodu« ... itd. Tukaj naj povem, da OZNA na ormoškem območju med vojno ni mogla niti zaživeti, saj niso našli primernih – dovolj zanesljivih ljudi.²⁵ V poročilu, zakaj edino v Ormožu niso vzpostavili mreže sodelavcev, je poudarjeno, da je primanjkovalo ustreznega kadra. To je bila posledica razbitja odporiške celice leta 1943 in zlasti leta 1944, ko je preostale aktiviste OF izdala ujeta terenka Helena Praprotnik – Dana. Paradoksalno je, da je OZNA resno računala prav nanjo, ko je načrtovala vzpostavitev mreže na tem koncu Slovenije!

25. maja 1945 je že poslovalo okrajno načelstvo narodne milice, ki ji je bila podrejena narodna zaščita. Na čelo tega novega organa (policija) so v Ormožu postavili Ivana Rojsa. 11. junija 1945 so končno spet odprli trgovine (a le za preskrbo z živilskimi proizvodi). Vojska je v politične namene organizirala miting 17. junija (če bi bilo treba mobilizirati ljudi). V ormoškem okraju je bilo 8 šol, za vsako sta bila na voljo v povprečju le po 2 strokovno primerno izobražena učitelja, zato je bilo treba poslati na tečaj učiteljskih pripravnikov 13 tečajnic, da bodo na hitro usposobljeni zpoučevanje do 1. septembra, ko se bo začel pouk. 9. junija 1945 je bilo v Ormožu uradno odprtje prvega otroškega vrtca v mariborskem okrožju (referenta: Viktor Vipavec in Zora Zamuda). Dr. Jurij Čarf je poročal, da so zdravniki že začeli delati in da bodo do konca julija 1945 začeli cepiti otroke, ter, da so uredili prvo pomoč za delavce. Junija 1945 je bilo pri okrožnem odboru OF v Mariboru ustanovljeno javno tožilstvo, s katerim so bili dolžni sodelovati vsi podrejeni odbori OF kot oblastveni organi. Za pomoč javnemu tožilcu so vzpostavili aktiv narodnih tožilcev, ki pa so opravljali to funkcijo nepoklicno. Za to častno funkcijo so jih predlagala lokalna okolja (odbori OF, podjetja, ustanove ipd.).

Okupatorjevo medvojno oblast je po osvoboditvi maja 1945 nadomestila nova ljudska oblast, ki so jo takrat v Ormožu predstavljali: Krafogel Anton – poročnik, komandant mesta Ormož (na fotografiji označen s št.: 1), Masten Franc – predsednik/sekretar mestnega odbora Osvobodilne fronte (2) in Šonaja Milan – tajnik mestnega odbora Osvobodilne fronte (3). (Vir: SI_ZAP/0070/00068, Rokopisna zbirka, Kronika mesta Ormož 1877–1956).

²⁵ Ljuba Dornik Šubelj, *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*, Arhiv Republike Slovenije, 1999, str. 206.

V Ormožu ni bilo rednega sodišča, saj okrajno sodišče ni delovalo. Sodnik dr. Dušan Pipenbacher je bil po vrnitvi iz izgnanstva dodeljen vojaškemu sodišču v Mariboru. Tukajšnje civilne spore pa so s pomočjo odborov OF ob sodelovanju kakega izkušenega pravnika skušali v prvi vrsti reševati na način poravnave med strankami (mediacija). Kazniva dejanja so prijavljali vojaškemu sodišču, politična kazniva dejanja pa je reševalo sodišče slovenske narodne časti v Mariboru, ki je imelo uradne dneve tudi v Ormožu (tukaj so obsodili kakih 40 oseb bodisi na zaporno kazen, prisilno delo, izgubo narodne časti ali/in izgubo premoženja). Junija 1945 je začela delati borza dela, julija 1945 pa so ustanovili okrajni odbor Rdečega križa, po vaseh pa njegove krajevne enote. 15. julija 1945 so nove oblasti izvedle popis hiš in prebivalcev na svojem celotnem območju. Prav tako so popisali vsa razpoložljiva prevozna sredstva in opravili zamenjavo denarja. Konec julija je bila odpravljena vojaška cenzura in ljudje so lahko začeli oddajati na pošti zaprta pisma. To se je ljudem sporočilo na »na običajen način« – v nedeljo po prvi maši pri cerkvi! Zadnje dni julija 1945 so ustanovili Nabavno in prodajno zadrugo (Naproza). Mestni odbor OF je prve mesece po vojni dejansko opravljal vse (oblastvene) funkcije občine s področja upravnih in drugih zadev. Rečemo lahko, da je bila prve mesece po osvoboditvi vsa oblast v Ormožu v rokah Franca Mastena in Milana Šonaja. Šonaja je bil (ob številnih drugih funkcijah) tudi predsednik stanovanjske komisije, ki je prevzemala v svojo posest (od tedaj naprej – splošno ljudsko) premoženje narodnih izdajalcev, ki jih je nova oblast z zakonom razlastnila. Na tej osnovi so vse nepremičnine in premičnine oseb, ki so ob koncu vojne pobegnile, komisijsko popisali in jih kasneje namenili za različno rabo oz. namen. Tako so v Heissovo vilo najprej naselili ljudi z Lente, ki so jim Nemci požgali hiše, a so jih kmalu preselili drugam, ker so to hišo namenili za potrebe

prihodnjega zdravstvenega doma (še danes domuje v njej zobozdravstvo). 12. avgusta 1945 so potekale volitve v narodnoosvobodilne odbore v krajih Ormož, Hardek z Dobravo, Litmerk, Pušenci, Frankovci in Lešniški Vrh. Z 850 glasovi od 1222 volilnih upravičencev je bil za predsednika mestnega ljudskega odbora Ormož izvoljen posestnik Peter Zdravec, za tajnika Jakob Megla, za odbornike pa: Martin Puklavac – poslovodja kletarskega društva iz Ormoža, Boris Veselič – hišni posestnik iz Ormoža, Ivan Hanželič – posestnik s Hardeka, Anton Kuster – posestnik v Frankovcih, Martin Skoliber – posestnik v Pušencih, Franc Žličar – delavec z Dobrave, Anton Kosec – železničar iz Ormoža, Ivan Masten – posestnik iz Pušencev in Božo Kuharič – trgovski pomočnik iz Ormoža. Pooblaščenca za okrajni ljudski odbor Ormož pa so postali Vladimir Ban – pravnik iz Ormoža, Franc Jeremic – posestnik in mlinar z Dobrave in Ivan Masten – posestnik iz Pušencev. Poročilo pravi, da »ni bila izvoljena nobena ženska zato, ker so ženske poverile svoje zaupanje moškim«. Preden so 1. septembra nastopili funkcijo pravkar izvoljeni, je Ormoški okrajni odbor OF 31. 8. 1945 še sprejel sklep o odstranitvi nemških napisov na vseh javnih krajih. Ob tej priliki ni prišlo le do preimenovanja teh organov in malenkostno spremenjene kadrovske zasedbe, ampak tudi do delnega prenosa nekaterih pristojnosti na druge organe. Meseca septembra 1945 sta bila v Ormožu tako poleg mestnega ljudskega odbora samostojni državni ustanovi le še mestna narodna (ljudska) milica in razdelek finančne straže. Druge ustanove pa so bile: javna bolnica, osnovna šola, nižja državna gimnazija, opekarna, žaga, vinarska zadruga in nabavno-prodajna zadruga ter otroško zavetišče. Na zahtevo delegata ministrstva za pravosodje, ki je posloval pri okrajnem narodnem sodišču, so bili na sestankih volivcev 17. avgusta 1945 izvoljeni za sodnike prisednike (porotniki) iz območja ormoškega mestnega odbora: iz Ormoža

Mirica (Ljubomira) Skoliber – roj. 24.1.1911(?), dejansko 1919), kmet v Pušencih Ivan Trstenjak – roj. 29. 1. 1888, kmet v Frankovcih Martin Ivanuša – roj. 3. 11. 1880, sodna uradnica v Ormožu Rozina Petek – roj. 2. 3. 1919, sodni uradnik v Ormožu Ivan Keček – roj. 12. 3. 1905, ekonom v Litmerku Ivan Kirič – roj. 21. 1. 1910 in kmet na Hardeku Ivan Hanželič – roj. 18. 8. 1902. Okrajno sodišče v Ormožu je bilo formalno obnovljeno takoj po osvoboditvi, je pa bilo kmalu spet ukinjeno, ko so 1. oktobra 1945 za celoten ptujski okraj ustanovili okrajno narodno sodišče na Ptuj. 29. november se je prvič praznoval kot državni praznik in je bil dela prost dan, z obvezno proslavo »da bi ljudstvo čutilo, kaj pomeni (za nas) 29. november« (rojstvo nove Jugoslavije). Za božič 1945 je okrajna oblast dovolila sečnjo smrečic, a z naročilom krajevnim odborom, da je »treba gozdne posestnike opozoriti, da je običaj božičnih dreves ne samo tuj, temveč tudi v škodo mladim gozdnim nasadom ...«. ²⁶

Popis dogajanja v mestu Ormož po osvoboditvi ne bi bil popoln brez omembe gradu in usod, vezanih nanj. Po svoje pa je čudno, da je grofovska družina vsa vojna leta lahko preživela tam, ne da bi jih kdo nadlegoval, saj tega ni bilo nikjer zaslediti. So pa grofico Irmo Wurmbrand-Stuppach ob koncu vojne partizani aretirali in za nekaj časa zaprli v Hrastovcu. Je morda vendarle bila naklonjena Nemcem? Zakaj so jo zaprli in ne zgolj razlastili – zgolj zato, ker je bila grofica ali zato, ker je nasprotovala slovenstvu in narodnoosvobodilnemu gibanju – saj odpora gotovo ni podprla? Med samo vojno ni bila v grajskem poslopju nameščena nobena vojaška enota. V poletnih mesecih 1945 pa so v grajske prostore pripeljali večje število (okrog 350 – večinoma otrok) zapornikov iz taborišča v Strnišču oz. iz Šterntala (današnje Kidričevo). To poglavje iz poveljne ormoške zgodovine je zanimalo Rajka Topolovca, ki je v odmevni knjigi »Ormoški Petriček« ²⁷ napisal vse, kar je lahko izvedel o usodi k nam preseljenih ljudi. Rezultat

njegovega raziskovalnega dela pa je zaradi spolitiziranosti nekaterih političnih strank in tendencioznih interpretacij v nekaterih medijih vrgel grd madež na naš kraj in tukajšnje ljudi. Pri izbiri besed kaže biti zelo previden, še posebej če se manipulira z izrazom koncentracijsko taborišče. Ta izraz je namreč s svojo v širši javnosti uveljavljeno konotacijo (povezano z nemškimi taborišči smrti Auschwitz, Dachau idr.) sinonim za najhujša grozodejstva nad ljudmi (krematoriji) in pomeni stigmo za vse, ki so v teh tovarnah smrti

V grajskem poslopju je bilo poleti 1945 otroško zavetišče za tiste, ki so jih pripeljali iz Strnišča (foto: Vladimir Trop).

²⁶ Od začetka III. poglavja do sem je tekst večinoma povzet iz KMO.

²⁷ Rajko Topolovec, Ormoški Petriček, samozaložba, Ptuj, 2012.

to počeli. A kot so avtorju Topolovcu ob pripravi njegove knjige povedali nekateri (v otroškem zavetišču Ormož od 10. 8. 1945 do 22. 9. 1945) zaprti nesrečniki, so tukajšnji ljudje v okviru danih možnosti za njih naredili vse, kar se je dalo. Prav tako so mu izpovedali, da so se v Ormožu prvič po zelo dolgem času lahko (pre)najedli in da so jim tudi domačini pomagali (zbirali so oblačila zanje, jim čez grajsko obzidje »metali« hrano). V ormoškem gradu je res umrlo nekaj deset (38) otrok, a zato, ker so tako izstradani in hudo bolni že prišli sem iz taborišča v Strnišču in jih ni bilo več mogoče rešiti. Če jih ne bi pripeljali v Ormož, bi jih zaradi še mnogo slabših razmer v Strnišču umrlo neprimerno več. Upam si trditi, da so Ormožani (s svojo človečnostjo) takrat kvečjemu rešili precej otrok pred smrtjo, ne pa da se jim sedaj pripisuje, kot da so jih oni poslali v smrt. Ormožani (aktivisti OF in drugi), ki so bili takrat zadolženi za skrb nad temi nesrečniki, niso bili nikakršni zloglasni pazniki v koncentracijskem taborišču! Ni treba biti navdušenec nad partizanstvom in komunizmom, a treba je biti človek, ki zmore pošteno pogledati resnici v obraz in je ne potvarjati. Razširjanje tendenciozno prikazanih in interpretiranih informacij o takratnih razmerah je izprijeno in proti temu in neprimernemu prikazu razmer in usod otrok v Ormožu leta 1945 bi moral protestirati že avtor knjige sam, saj so njegovo delo politiki in novinarji zlorabili za pljuvanje po političnih in ideoloških nasprotnikih – seveda, če se (in upam, da se ne) tudi sam ne strinja z njimi. Zlasti pa bi proti potvarjanju resnice in zgodovinskih dejstev ter proti nepošteni stigmatizaciji poštenih domačinov iz Ormoža morali že zdavnaj protestirati oni sami. Ker tega niso storili oni, sem to storil jaz! Iz istega razloga, kot sem se lotil raziskovanja ormoške zgodovine, vezane na obdobje 2. svetovne vojne – ker želim ostati še

naprej ponosen Ormožan, ne pa da me bo zaradi razširjanja laži o mojem rojstnem kraju sram povedati, od kod sem! Proti lažem se (sicer s težavo) lahko najbolj učinkovito borimo z resnico, zato je treba ljudem omogočiti čim boljši in vsestranski uvid v to, kar se je v resnici takrat dogajalo v našem mestu.

Pozneje so namestili v grajske prostore oddelek jugoslovanske vojske, ki je bil stacioniran v Ormožu kakih pet let. V spomin se mi je neizbrisno zarisala tudi podoba kolone madžarskih beguncev, ki se je leta 1956 po spodleteli madžarski revoluciji pomikala skozi Ormož. Ljudje so počivali za takrat še obstoječim zidom, ki je ograjeval grajsko posest (proti sedanji Ljutomerski cesti), preden so nadaljevali pot proti zahodu, ki pa se je za večino končala na gradu Borl, kamor jih je namestila takratna jugoslovanska oblast, preden jih je vrnila nazaj domov. To je velika packa na sicer svetli zgodovini našega naroda v tistem času, ko smo se le nekaj let prej sami uprli Stalinu, drugega pa brez zadržkov vrnilo za železno zaveso.

Do konca julija 1945 se je vrnila domov večina ormoških izgnancev. Njihove nadaljnje usode so se razlikovale po osvoboditvi še bolj kot pred okupacijo. Nekateri so prevzeli funkcije in položaje v organih nove oblasti, nekateri so naredili kariere drugod (ker so v Ormožu v času njihove odsotnosti prve mesece po osvoboditvi izkoristili priložnost drugi ljudje), nekaj jih je videlo priložnost zase celo v OZNI, kak izgnanec se je prelevil v zagrizenega mladega aktivista, ki je preganjal špekulante itd. Nekateri so se z odporom proti okupatorju okoristili, spet drugi so ostali razočarani nad »novim razredom«. Kako zelo znano!

V. Sklepne misli

Če bi stene starih zgradb znale govoriti, bi

28 Dr. Attila Kovacs, Kam gremo, prijatelji? V svet!, Slovenija in madžarski begunci v letih 1956 in 1957, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 2016.

povedale o Ormožu in Ormožanih marsikaj, kar je sicer ostalo neznan kot skrbno varovana skrivnost, ki so si jo ljudje le na skrivaj šepetali. Danes bi že lahko brez strahu povedale tudi kaj o tem, da nasprotnikov niso pretepali in mučili le med vojno in ne samo v zaporih, ampak tudi v kleti kake zasebne hiše sredi mesta. Pa o transformaciji splošnega ljudskega premoženja v zasebno lastnino, ko je novi oblastnik sčasoma hkrati iz malega (ženine majhne hiše) ustvaril veliko in se sam preselil v vilo pobeglega Nemca.

Niso pa bila neznan nekatera dejstva o drugih ljudeh, ki pa za nekatere očitno niso imela prav nobene teže, čeprav gre za moralno in etično sporne osebnosti iz zgodovine našega kraja. Zanimivo bi bilo slišati utemeljitve in pojasnila tistih, ki so omogočili postavitve doprsnega kipa človeku, ki je bil med 2. svetovno vojno glavni urednik časopisa, ki je podpiral kolaboracijo. Začudenju ne uide spominska plošča na pročelju hiše, ki jo je »podaril svojemu mestu« človek, ki je zaradi svojih političnih prepričanj ob koncu vojne odšel v tujino in ni nikoli več stopil na naša tla. Pa še tretji primer emigranta, ki mu danes v Ormožu prav tako nekateri povsem nekritično pojejo hvalnice zaradi njegove strokovne sposobnosti, poslovne ambicioznosti in uspešnosti, a povsem spregledajo, da je bil eden vodilnih kulturbundovcev in kot tak velik nasprotnik Slovencev. A to, da gre za skrajno kontroverzne osebnosti in kolaborante, ni delalo nobenih preglavic niti našim vrhovnim sodnikom, ki so konec leta 2019 dejansko rehabilitirali – še bolj negativno osebo od naštetih – (domobranskega) generala dr. Leona Rupnika.

V zahodnoevropskih demokratičnih in razvitih državah – za kakršno se Slovenija ima – spoštujejo zgodovino in vladavino prava in zato znajo in zmorejo razlikovati po zelo jasno začrtani in ostriločnici med častnimi in nečastnimi dejanji. Nemoralna in neetična ravnanja so zato pri njih vredna obsodbe ter zaničevanja in ne

poveličevanja – kot pri nas, kolaboranti in izdajalci so pri njih vredni le prezira, ne pa rehabilitacije in postavljanja spomenikov! Le vzorniki nekaterih na našem vzhodu in jugu imajo s tem težave, naši zavezniki v boju proti fašizmu in nacizmu pač ne. Tako kot v času 2. svetovne vojne, tam še danes velja, da se izdajalcev in kolaborantov kategorično ne rehabilitira (še zlasti ne iz zgolj »procesnih« razlogov!) – in se niti ne poskuša zmanjševati njihove odgovornosti za napačne opredelitve in odločitve – in se jim ne postavlja raznih spominskih znamenj. Oboje – rehabilitacija in postavljanje spomenikov takšnim ljudem – je zavržno in obsojanja vredno, tako kot njihova medvojna dejanja. Ljudje, ki zanikajo ali zmanjšujejo pomen zločinskega obnašanja in ravnanja posameznikov, skušajo dejansko prevrednotiti oz. na novo (na)pisati zgodovino z namenom zamenjati vloge rabljev in žrtev. Za zmago objektivne resnice pa se je takšnim prizadevanjem treba najodločneje upreti in se zato seznaniti z dejstvi, da bosta zmagala etos in morala. Upam, da bo ta članek vsaj malo prispeval k temu.

Tudi soočenje z dogajanjem v Ormožu med leti 1941–1945 sproža zato številna vprašanja. Eno takih je, ali je mar v Ormožu že zmanjkalo poštenih in zavednih, pametnih, sposobnih in častnih ljudi iz preteklosti, ki bi si zaslužili javno spominsko znamenje (spomenik, spominsko ploščo, knjigo ali brošuro), ali pa so pri sodobnikih zgolj potisnjeni v ozadje in pozabo zato, ker se govori le o nekaterih drugih in drugačnih, ki so danes politično bolj sprejemljivi? Se bojim, da je tako, a za v prihodnje bi bil zelo priporočljiv razmislek in razlikovanje med narodoljubjem – ljubeznijo do domovine in sonarodnjakov ter njegovim nasprotjem – nacionalizmom in izključevanjem vseh drugačnih. To namreč vodi le k medsebojnemu sovraštvu in kaki novi vojni.

VI. Povzetek

Ormož je, tako kot drugi kraji na Štajerskem, med 2. svetovno vojno plačal visoko ceno okupatorju zaradi njegove nacistične ideologije, ki je z vojaško silo na rasni podlagi izvajal raznarodovalno politiko na slovenskih tleh. Izgon 120 najbolj zavednih Ormožanov v tujino, prepoved uporabe slovenskega jezika, prisilno delo ter napotitve v tujčevo vojsko, pregoni in zapiranja odpornikov iz vrst OF, pošiljanje odpornikov v koncentracijska taborišča in streljanja talcev so zaznamovali obdobje njihove okupacije, katere končni cilj je bil priključitev te lepe dežele k nemškemu rajhu in izkoreninjenje slovenstva na tem ozemlju. Kljub okupatorjevemu nasilju (ob izdatni pomoči posameznih domačih izdajalcev) so se narodnozavedni domačini sprva posamično, nato pa vedno bolj organizirano in množično zoperstavljali tujcu in prispevali k njegovemu pregonu iz naše domovine. So pa ta njihova prizadevanja spremljala vsa protislovja iz časa po

koncu 1. svetovne vojne, ki pa so deloma ostala aktualna tudi po osvoboditvi. Tako lahko mirno zapišem, da za slovenske ljudi ni bilo dobrih let vso prvo polovico 20. stoletja. Zaradi nakopičenih nasprotij v družbi je mir trajal le 23 let po končani 1. svetovni vojni, od konca 2. svetovne vojne je nato minilo 46 let miru v socializmu do novega vojnega spopada na naših tleh, ko nam je leta 1991 končno uspelo priti do lastne države. Kot da mir ne bi bil najbolj zaželen vrednota, je tudi teh zadnjih 29 let slutiti stanje neke prav posebne vojne med nami Slovenci, ki jo bijemo sicer z vsemi drugimi sredstvi – le z orožjem (še), k sreči, ne. Skrajni čas bi že bil za streznitev in prevlado zdrave kmečke pameti, da bi si končno spet zmogli izvoliti za naše predstavnike in ajvišje voditelje spoštovane ljudi, ki bi si to zaslužili s svojimi visokimi človeškimi kvaliteta in predanim delom za dobro naše domovine in vseh njenih ljudi. S takšno vizijo so se odločali za upor proti okupatorju in žrtvovali svoja življenja naši predniki.

Viri

Pisni viri so navedeni sproti, ustna pričanja pa hrani zapisana avtor.

Zahvala

Moje prizadevanje in trud ne bi imela posebnega smisla, če ne bi mogel rezultata svojega raziskovanja zgodovine mesta Ormož objaviti in tako nove vednosti o obdobju 1941–1945 prenesti še drugim ljudem. Brez posluha Zgodovinskega društva Ormož in še posebej njegovega spoštovanega predsednika Toneta Luskoviča to ne bi bilo mogoče. V njihovi strokovni publikaciji Zgodovinski zapisi je tako v treh delih priobčeno gradivo (ki ga v knjižni obliki do sedaj za mesto Ormož še ni bilo), ki je pomembno za poznavanje zgodovine našega mesta.

Hvala tudi Zgodovinskemu arhivu Ptuj in Pokrajinskemu muzeju Ptuj-Ormož za pomoč pri iskanju dokumentov po arhivih. Verodostojnost kakega dela in njegovega avtorja namreč zagotovijo le podatki in dejstva, ki jih je moč preveriti v dokumentih (in samo takšne sem uporabil in si jih zato tudi upal zapisati).

Posebna zahvala gre našemu rojaku, pravniku dr. Alojziju Trstenjaku kot dejanskemu avtorju vsebine III. poglavja o obdobju 1941–1945, ki sem ga skušal le čim bolj jasno in verodostojno povzeti za potrebe pričujočega teksta. Brez njegovega zelo natančnega zapisa o velikonemški dobi iz Kronike mesta Ormož 1877–1956 ne bi imeli na voljo praktično nobenega drugega verodostojnega vira, na katerega bi se lahko oprli pri raziskovanju medvojne zgodovine Ormoža.

Hvaležen sem ljudem, ki navdihujejo in so mi vzor. Taka sta spoštovana ustavna pravnik dr. Ivan Kristan in prof. dr. Janez Šinkovec, ki sem ju imel kot študent privilegij poslušati in se od njiju učiti. Dr. Kristan se še v visoki starosti zelo jasnega uma kot eden redkih glasno zavzema, da mora Slovenija (kot pravna naslednica po razpadli Jugoslaviji) notificirati Avstrijsko državno pogodbo. Dr. Šinkovec pa nam je kot študentom prava položil na srce :

»Bolj kot to, da znaš zakone brati, je pomembno, da jih razumeš!« Dejal je, da »bo njegovo pedagoško poslanstvo izpolnjeno, če nas bo naučil misliti«. Do dogajanja danes in v preteklosti mora človek zavzeti jasno stališče, ki pa si ga lahko izoblikuješ le z znanjem in razumevanjem. Izpita iz človečnosti in širine umskega obzorja danes marsikdo ne opravi – tudi med vrhovnimi in ustavnimi sodniki, če so zgolj črkobralci, saj s tem povzročajo le nove krivice in nova razočaranja.

Nevenka Korpič¹

Zgodovina babištva in zdravstvene nege na ormoškem območju do sredine 60. let 20. stoletja

Prispevek govori o bogati zgodovini babištva in zdravstvene nege na ormoškem območju, ki sta skozi zgodovino doživljali številne spremembe. Predstavljeni so pomembni dogodki, področja in posamezniki, ki so do sredine 60. let prejšnjega stoletja sooblikovali in delovali na področju zdravstvene nege.

Ključne besede: babištvo, zdravstvena nega, Ormož, dr. Majerič, bolnica

Tudi v Ormožu so v preteklih stoletjih skrbeli za zdravstveno oskrbo meščanov tako, kot je to bilo običajno po drugih mestih na Štajerskem. Ormož je imel zaradi obmejne in prehodne lege mesta posebno veljavo. Mesto je dajalo meščanom zaščito, v srednjem veku pa so se že pojavili prvi poklici. Za zdravje v mestu je skrbel ranocelnik – wundarzt, »zdravstvena oskrba« okoliškega kmečkega vaškega prebivalstva pa je bila prepuščena kakšnemu domačemu ranocelniku ali zeliščarici.²

Epidemija kuge je prizadela mesto leta 1692, o čemer govorita dopisa, ohranjena v ptujskem arhivu.³ Med letoma 1721–1723 je v Ormožu npr. delal Janez Boštjan Zechl, »skušen ranocelnik« in mestni sodnik.⁴ Njegova naloga je bila med drugim sekcija/seciranje trupel za sodne potrebe. Manjše zdravstvene posege so opravljali tudi brivci, npr. puščali so kri, oskrbovali zunanje rane, zlome rok in nog, šivanje ran, puljenje zob. Podobno so delali tudi padarji.⁵ Največ škode so naredili goljufivi mazači, fušarji, prodajalci »čudežnih« zdravil in strupov, ki so se pojavljali in delovali po sejmi.⁶

Ubožni špital v Ormožu

Velja za najstarejšo socialno-zdravstveno

ustanovo v mestu.⁷ Čeprav se v listini omenja že leta 1420, pa ga je uradno ustanovil Luka Szekely 10. julija 1673. leta. Namenjen je bil oskrbi revnih in bolnih someščanov. V špital je bil lahko sprejet le tisti, ki je bil 10 let v okraju in je bil star in potreben pomoči. Sprejeli pa so tudi otroke brez staršev. Špitalski mojster je moral bolne večkrat obiskati in spremljati njihovo moralno in zdravstveno stanje ter jim nuditi potrebno pomoč. Za delovanje špitala sta skrbela mesto in gosposčina. Zdravstveno oskrbo za reveže sta v špitalu opravljala kirurg ali padar. Ta je enkrat letno brezplačno pregledal berače in reveže. V začetku 19. stoletja so začeli sistematično zbirati podatke s področja sanitarno-zdravstvenih razmer za območje celotne dežele.

Babiška služba

Podatke o ormoških babicah imamo že iz druge polovice 18. stoletja.⁹ Okrožni urad Maribor je z dopisom leta 1777 obvestil ormoško mestno občino, da morajo vsa mesta, ki še nimajo nastavljene izkušene babice, le-to nastaviti v roku dveh mesecev. Če mestu to ne ustreza, smejo poslati na šolanje v Gradec kakšno kandidatko. Odgovor mestne občine se je glasil, da je Ormož

¹ Nevenka Korpič, kustosinja etnologinja, Pokrajinski muzej Ptuj Ormož.

² Ormož skozi stoletja V., str. 258.

³ Prav tam., str. 259.

⁴ Prav tam., str. 259.

⁵ Prav tam., str. 260.

⁶ Prav tam., str. 262.

⁷ Prav tam., str. 262.

revno mesto, ki je bolj podobno večji vasi in si ne bo moglo privoščiti šolane babice. To so navedli kot razlog za to, da kakšne že izšolane babice v okraju nimajo, obenem pa so poudarili, da bo zaradi narave dela nujno, da bo babica znala govoriti slovenski jezik, ki ga uporabljajo domačini. Zapisali so tudi, da si mesto sploh ne more predstavljati, kje naj dobi pošteno plačo za nastavitve izšolane babice. Izmikanje mestne oblasti ni kaj dosti pomagalo, saj so kmalu zatem babico morali nastaviti.

V Medicinsko-topografskem statističnem popisu ormoškega območja iz leta 1842 so med drugim spodaj navedeni podatki o babicah v okrajih Velika Nedelja in Ormož.⁸

»Okraj Ormož:⁹

V okraju delajo tri babice, kljub velikosti okraja je ena preveč glede na to, da so v bližnjem okolišu trije »izprašani porodničarji«.

Terezija Hofer je leta 1809 diplomirala v Gradcu, stanuje v mestu Ormož in je dejansko okrajna babica. Iz okrajne blagajne dobiva za delo 40 goldinarjev. Ženske so z njenim delom zadovoljne. Jožefa Hartman je diplomirala v Gradcu leta 1822, stanuje pri Sv. Miklavžu. Preživlja se z lastnim zaslužkom in do sedaj se ljudje nad njenim delom niso nikoli pritožili.

Prav tako v Središču ni bila od države nastavljena Marija Kolerič, zato ne prejema nobene denarne podpore niti od okraja niti od trške občine Središče, ampak je njen zaslužek odvisen od njenega dobrega dela.«

»Okraj Velika Nedelja:¹⁰

V tem okraju delajo tri babice. Glede na velikost okraja je prav gotovo ena babica preveč, saj jo iz hribovskih predelov niti ne pokličejo k porodu.

Povsem dovolj bi bili že dve, da bi pokrili potrebe v vseh vaseh. Predvsem zaradi oddaljenosti krajevnega kirurga od vasi in gradu Velika Nedelja, nezaupanja do njegovega dela in prezaposlenosti kirurga iz sosednjega Ormoža pa imajo tako vse tri dovolj dela.

Naziv okrajne babice ima Rozalija Rekuszag iz Cvetkovcev, ki je diplomirala v Gradcu. Za delo prejema iz okrajne blagajne le 12 goldinarjev. Marija Brenholz iz Savcev je diplomirala v Mariboru, Uršula Haiser je diplomirala v Gradcu, toda po njo pridejo le v skrajni sili, saj je bilo že več pritožb na njen slab odnos do ljudi.«O srediških babicah piše Fran Kovačič v kroniki Trga Središče, kjer navaja:¹¹

»Poleg zdravnika je za zdravstveno stanje ljudstva velike važnosti babica za porode. Tudi v tem oziru je vlada Jožefa II. marsikaj zboljšala. Zaukazala je, da se morajo babice zadostno poučiti, kako treba pomagati pri porodih, in je silila na to, da se le izkušene babice smejo klicati na pomoč. 10. junija 1781 je vlada izdala pouk za babice pri krščevanju. Seveda so vladine naredbe zadele na mnogoteri odpor med ljudstvom; iz različnih vzrokov niso imele matere pravega zaupanja do »izkušanih« babic in še do današnjega dne se niso mogle povsod uveljavljati.

L. 1978 je okrožna oblast brezpogojno zahtevala, da se v Središču mora nastaviti izkušena babica, vsled tega je ormoška gosposka 20. januarja i. l. naročila, naj magistrat izbere primerno žensko, da gre k poučnemu tečaju v Maribor, najboljše takšno, ki že ima v tem kaj prakse.

Magistrat je poslal neko Heleno Dečko, a ker je ta bila že prestara, jo je ormoški oskrbnik poslal domu in naročil magistratu, da takoj, še isti dan, pošlje drugo sposobno osebo, ako bi pa to zamudil, ji bo pozneje moral sam plačati vožnjo v Maribor.

⁸ Ormož skozi stoletja V., str. 264–266.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Prav tam., str. 266.

¹¹ Trg Središče, str. 192.

Središki magistrat se ni zmenil za to. 9. februarja 1798 je morala ormoška gosposka znovič ostro podregati in je poslala na občinske stroške posebnega sla, ki je ostal tako dolgo v Središču, da so določili sposobno žensko za tečaj. Končno je 11. februarja ormoška gosposka »vzela na znanje«, da je za to določena Kata Kralj (Krelius). Ker so zamudili priliko, s katero bi se bila lahko peljala iz Ormoža, so jo morali na svoje stroške peljati v Maribor in ji dati potrebne novce za potrošek. Imenovana Dečko je vkljub temu še naprej pomagala pri porodih, vsled česar je ormoška oblast naročila magistratu 18. julija 1798, da ji to prepove in pazi, da bodo matere klicale le »izkušano babico« Kralj. Dne 23. septembra i. l. naroča magistratu, da izkušani babici poskrbi stanovanje, in zopet opozarja, da nobena neizkušena babica ne sme izvrševati tega posla. Naslednja leta je tedaj imel trg »izkušano babico«, ki je imela prosto stanovanje v trški hiši št. 142 (sedaj št. 1). Opravila pa ni imela ta babica skoraj nikakršnega. Da pri središkem magistratu niso bili ravno posebno natančni v tem oziru, spričuje karanje od strani graščinske gospode. Tako je 18. julija 1798 bilo prepovedano jemati druge babice kakor le izkušane, a magistrat se ni zmenil za to in je pustil še nadalje »neizkušano« babico Heleno Dečko opravljati svoj posel, vsled česar pravi graščinski dopis z dne 22. septembra 1798, da je doslej sicer že bila znana neposlušnost središkega magistrata, a so mu zaupali vsaj v tem, kar se tiče javnega blagra, a sedaj se je pokazalo, da i tu ima le ime magistrata, v resnici pa nič ne dela. Tudi drugače je imela ta babica vsakovrstne sitnosti. 7. maja 1802 naznanja ormoška sodnija, da se je babica Katarina »Kreljusin« pritožila in šumar središki je to potrdil, da ji je Ana Borko na svoji (Borkovičini) hiši, ki ji je odkazana za stanovanje, snela vsa okna in vrata, tako da s svojimi otroki ne more od mraza obstati v hiši, zato se naroča magistratu pod najostrejšo odgovornostjo, da

takoj na stroške zatoženke popravi vse, kakor je bilo prej, Ano Borko pa se takoj zapre in obsodi, obsodbo pa odpošlje v Ormož, obenem z zagovorom, zakaj ni takoj preiskoval pritožbe tožiteljice in ji pomagal.

Kako je magistrat izpolnil to povelje, ni znano. Vsekakor je bila ta babica zelo nepriljubljena. Proti njej so se l. 1802 pritožili tržani Nikolaj Kočevar, Jože Jakl, Jakob Plepelec, Filip Antolič, Miha Poljanec. Obravnava je bila napovedana 6. julija i. l. v ormoški graščini. Predmet tožbe ni razveden iz dotičnih listin, bržkone je ženska imela precej hud jezik. Marko Kralj (Krelius), njen mož, je pa junija 1802 tožil Marijo Borko in njenega sina Jakoba, da sta grdo ravnala (Mißhandlung) z njegovo ženo. Obravnava je bila napovedana 22. junija. Izid ni znan.

Opravila torej ta »izkušana babica« ni imela veliko, matere so rajši klicale svoje navadne babice, katerih so bile vajene. Sicer pa mrtvaške knjige tistega časa ne zaznamujejo ravno veliko nesrečnih porodov, ki bi se končali s smrtjo. Po eden tak slučaj je zaznamovan l. 1729, 1737, 1741, 1755, 1758, 1761, 1764, 1765, 1768, 1769, dva slučaja 1788, dva slučaja 1790, 1805 trije slučaji.

Do l. 1825 babice niso zaznamovane v krstnih knjigah, a l. 1825 je zaznamovanih kar 9 babic, torej je na 7 mater po priliki prišla to leto po ena babica, ker je l. 1825 bilo 65 porodov. Šele od l. 1839 se v krstnih knjigah redno zaznamuje, je li babica izkušena ali ne.

Od l. 1839 do 1900 se nahajajo v krstnih knjigah naslednje izkušene babice: Liza Zorec (1839), Marija Kolarič (1839), Agata Žabnek (1841), Marija Rakuša, Liza Zobovič (1856), Ana Masten (1867), Ivana Hoffer, pozneje omožena Hanželič (na Grabah, 1868), Ana Horvat (1886, pozneje omožena Zollenstein), Liza Glavnik (1894), Katarina Lesnikar (1894, v Trnovcih v macinski župniji).

Babiška diploma Jozephe Wallner z medicinsko kirurškega liceja v Gradcu, 10. april 1815.
Original hrani: ZAP, Zbirka listin, št. 195.

Po l. 1830 se število babic zmanjšuje, »izkušane babice« polagoma prevladujejo, okoli l. 1856 že v večini slučajev pomagajo »izkušane« babice, novejši čas so »neizkušane« tako redke, kakor so bile pred 100 leti »izkušane«.

Še sredi prejšnjega stoletja so imele ženske na ormoškem podeželju veliko otrok. Predvsem pri revnih družinah niso bili zmeraj veseli novega družinskega člana, še posebej, če je bil pri hiši že kakšen otrok. V takih primerih se je ženska odločila za skrivni splav, čeprav je ta veljal za smrtni greh. Ko je ženska šla roditi, so rekli, da gre v Rim. Porodnici je pri porodu pomagala babica, po katero je šel po navadi mož. V mestu in v okolici Ormoža so bile izkušene in celo diplomirane babice že v stari Jugoslaviji, ki so imele na hiši tablo z napisom. Znale starejše ormoške diplomirane babice pred drugo svetovno vojno so bile: Kuharičeva, Polakova, Majcenova pri Tomažu, Jožica Radoš za zahodni del ormoške

občine in Marija Zadravec za vzhodni del Ormoža, za Ivanjkovce, Loperšice in Pavlovce. Zelo znana babica na ormoškem območju pa je bila v drugi polovici 20. stoletja tudi Marija Caf iz Ivanjkovcev. Leta 1910 so v srediških krstnih knjigah navedene naslednje babice:¹² Helena Škorjanec, Elizabeta Glavnik,¹³ Katarina Glavnik,¹⁴ Marija Bezjak, Marija Vesenjajk, Helena Mlinarič, Marija Lašič in Ana Ivanuša. V tridesetih letih prejšnjega stoletja je babištvo prevzela domačinka Otilija Lah, poročena Ožek (1887–1969). Babiški poklic je opravljala do upokojitve (decembra 1960), ko jo je zamenjala Kristina Čavničar (roj. 1932), poročena Janežič, iz Grab. To je bila zadnja klasična babica v središki župniji, ki je delala še po letu 1970. Zadnja leta pred upokojitvijo je opravljala patronažno službo po domovih. Najbolj znana ormoška babica je bila Jožica Radoš, ki jo starejši Ormožani pomnijo kot Radoševo babico, za svoje najdražje je bila to njihova mamika. Poklic babice je opravljala 40 let, od leta 1932 do leta 1972. Po končanem

¹² Središče ob Dravi. Kronika 1910–2010, str. 539.

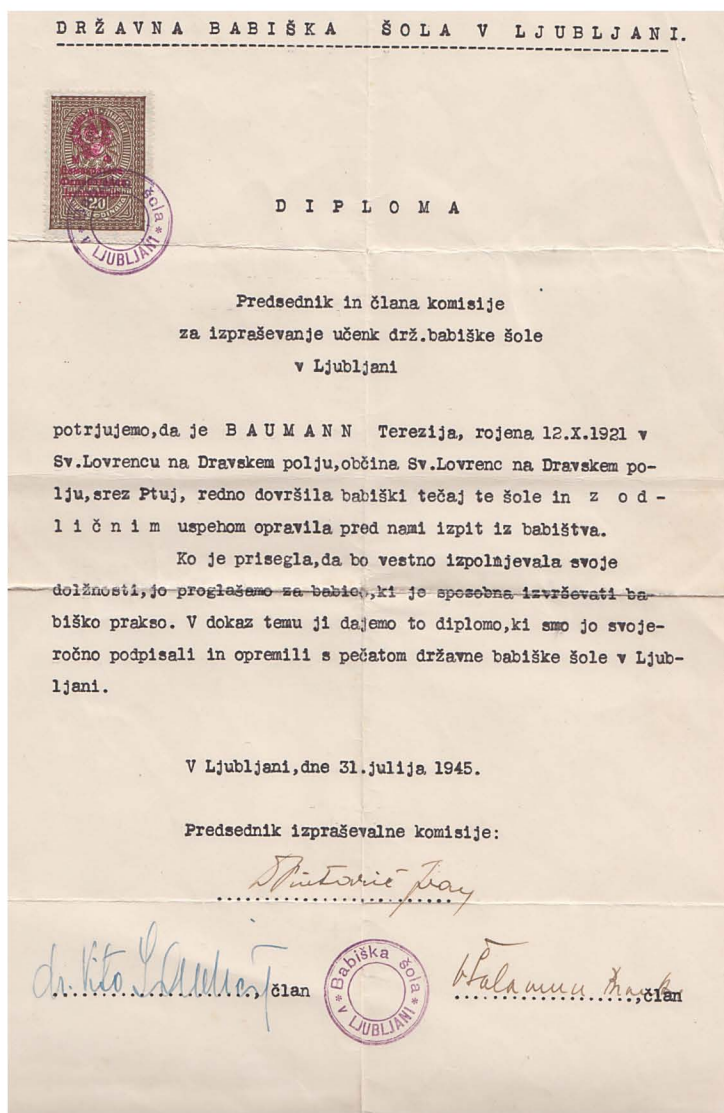
¹³ Elizabeta Glavnik: rojena Kunst v Obrežu leta 1866, umrla leta 1935, po domače Vračovka. Bila je preizkušena babica. Z babištvom se je ukvarjala še v visoki starosti.

¹⁴ Katarina Glavnik: rojena Ploh leta 1866 v Središču, umrla leta 1952, po domače Kupčekova.

Bila je preizkušena babica. Še po prvi svetovni vojni sta pri porodih pomagali obe, Vračovka in Kupčekovica.

šolanju je bila najprej zaposlena v mariborski bolnišnici. Po opravljeni praksi je dobila prvo zaposlitev kot babica za območja Gorišnice, Cvetkovcev in Velike Nedelje. Med drugo vojno je bila njena družina izseljena na Hrvaško. V tem

času je opravljala babiško službo v Zlataru v hrvaškem Zagorju in Krapini. Po drugi svetovni vojni pa se je z družino ponovno vrnila in stalno naselila v Ormožu in se tukaj tudi zaposlila kot terenska babica.¹⁵

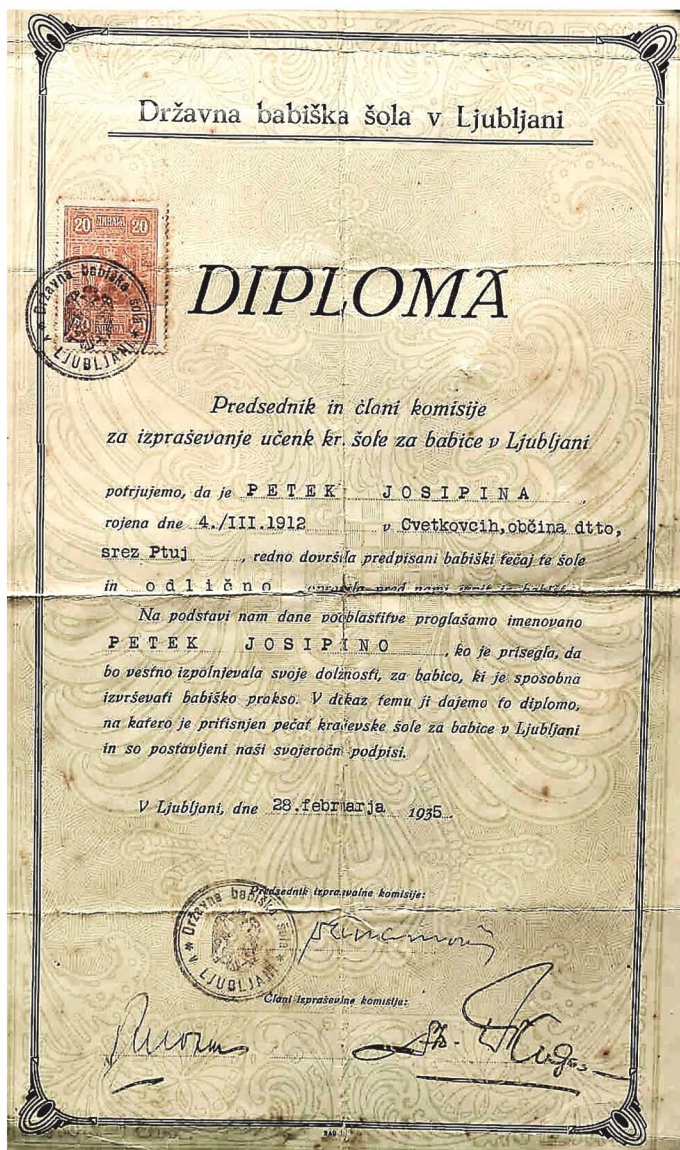

Babiška diploma Državne babiške šole v Ljubljani iz leta 1945. Hrani: PMPO, enota Ormož.

Poporodno usposabljanje v Državni babiški šoli v Ljubljani leta 1932. Jožica Petek prva z leve. Foto hrani družina Granduč, Ormož.

¹⁵ Neznano o znanih, 2018.

Zapiski Josipine Petek (por. Radoš) iz Državne babiške šole v Ljubljani iz leta 1934, ter diploma o uspešno opravljenem šolanju na tej šoli leta 1935. Hrani: družina Granduč, Ormož.

Medicinski pribor za terensko babico. Iz zapuščine Radoševe babice. Hrani: družina Granduč, Ormož.

Kot danes je bila tudi takrat skrb babic za ženske v nosečnosti, med porodom in v poporodnem obdobju. Glavno delo babice je bila pomoč v času nosečnosti in pri porodu, po porodu pa skrb za novorojenčka in porodnico. V kmečkih družinah

so bile razmere za porodnice do sredine 60. let 20. stoletja zelo slabe. Takrat ženskam še na misel ni prišlo, da bi šle roditi v bolnišnico. Bil je drugačen čas, saj so ženske rojevale in trpele doma. Babice so potrebovale veliko časa, da so se prebile do oddaljenih kmetij. Po terenu so hodile peš ali se vozile s kolesom, tudi z vozom so se kdaj pripeljali po njih, ne glede na vremenske razmere, tudi pozimi in po snegu. Ceste so bile slabe, veliko je bilo blatnih klancev, po okoliških hribih pa je bilo veliko revščine. Drugače je bilo na ravninskem delu, kjer so bile večje kmetije in so kmetje kar dostojno živeli. Na avto pa niti pomisliti niso smele, saj teh sprva še ni bilo, pa tudi po letu 1960 jih je bilo zelo malo; asfaltiranih cest tudi ni bilo. Tudi alkoholizma ni manjkalo.

Nosečnice so po potrebi prihajale na preglede kar peš domov, npr. k Radoševi babici v Ormož. Pri porodu je bila v veliki meri uspešnost poroda odvisna od babice same, saj je bila prisotna samo babica, brez zdravnika. Očetje pri porodu niso prisostvovali, ampak so čakali v sosednji sobi. Domači so pomagali babici pri porodu na različne načine, npr. segreli so ji vodo, prinesli brisače, kakšne pripomočke ipd. To je bil čas, ko so ženske povprečno rodile tri do štiri otroke, nekatere pa tudi sedem, osem ali celo več otrok. Hudo je bilo v družinah, kjer sta se poročila hlapec in dekla, saj je bila njuna družina povsem odvisna od gospodarjev.

Zelo dolgo babice za svoje delo niso dobivale plačila in so pomagale zastonj. Plačila so bila odvisna od usmiljenja družine, ki so jim podarile npr. jajca, kruh, kakšno kokoš ipd. Babice so bile prisotne tudi pri obredu prvega kopanja novorojenčka. Primarno pa so spremljale in skrbele za otrokovo zdravje v prvih dneh in tednih njegovega življenja.

Babice so pri svojem delu uporabljale različne instrumente, npr. škarje, kateter (s katerim so dojenčku iz pljuč potegnili sluz, če jo je imel), rokavice, pincete, lizol (tekočino za razkuževanje), metrski trakec (za merjenje dojenčkove velikosti), tehtnico za tehtanje novorojenčka ipd. Vse skupaj so imele pospravljeno in pripravljeno v veliki črni torbi. Kadar so se odpravile na teren, so od doma nosile vse, od rjuh, plenic in najnujnejše opreme za novorojenčke, saj niso nikoli vedele, kakšne bodo razmere v hiši, kamor so jih poklicali. Ob poklicu babice so morale nehote opravljati še delo socialne delavke. Bili so primeri, ko so morale iz svoje shrambe kaj vzeti, da so lahko po porodu porodnici ponudile vsaj toplo juho. Do začetka 70. let so bili splavi prepovedani. Na skrivaj so jih opravljale »vaške mazačke« z raznimi zvarki ali s tehničnimi pripomočki. Zaradi nestrokovno

opravljenega splava je pogosto nastopila zastrupitev, posledično tudi smrt. Zaradi velikega števila abortusov v takratnem času so se ormoške babice usmerile v družinsko svetovanje o zaščiti pred nezaželeno nosečnostjo. To je bila ena težjih nalog zanje in za družino. Prizadevale so si za individualno obravnavo oskrbovanca in skrb za njegovo telesno, duševno, socialno in duhovno počutje.

Sredi šestdesetih let so začele ženske iz ormoškega območja vse pogosteje rojevati v bolnici, babice so začele opravljati patronažno službo in skrbeti za novorojenčke po prihodu iz bolnišnice. Ustanavljati so začeli tudi posvetovalnice za žene in otroke, kjer so dodatno delale tudi medicinske sestre in babice s terena. Postopoma pa so dobivale tudi pomembno vlogo v zdravstveni vzgoji žensk, njihovih družin in širše skupnosti.

Ormoške babice so bile svojemu delu iskreno in globoko predane. Z vsakodnevnim neposrednim terenskim delom s porodnicami, z otroki in s svojci so prispevale k večji kakovosti, prepoznavnosti in krepitvi vloge zdravstvene nege na širšem ormoškem območju.

Središka babica Otilija Novak drži v naročju dojenčka. Središče ob Dravi, v 40. letih 20. stoletja. Hrani: družina Ožek, Ormož.

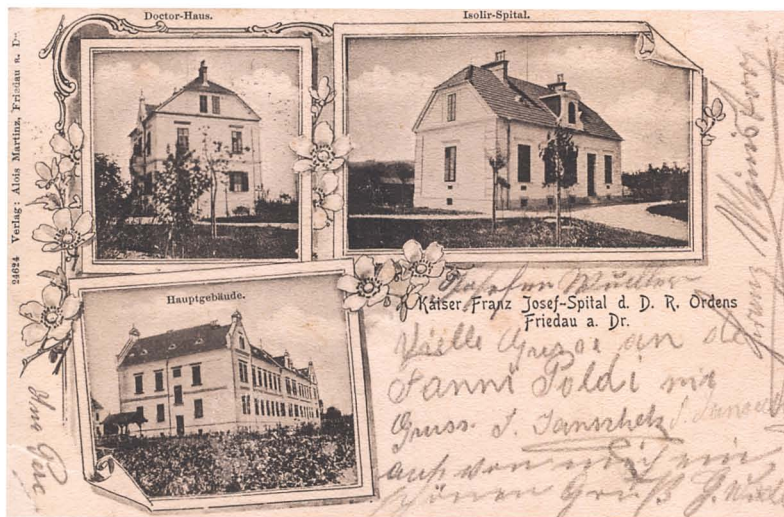
Sestre križniškega reda v ormoški bolnišnici

V Sloveniji je bila leta 1899 ustanovljena redovna bolnišnica v Ormožu, ki stoji na zahodnem robu mesta Ormož. Zgradil jo je nemški viteški križniški red. O tem priča še zmeraj ohranjena marmorna plošča, pritrjena ob vhodu v bolnišnično kapelico, s slovenskim napisom »Trpečemu človeštvu postavil nemški križniški red«. Od ustanovitve pa do leta 1948 je delovala kot splošna bolnišnica, upravljal jo je križniški red s pravico javnosti. Bolnišnica je začela delovati 2. decembra 1898. Njeno svečano odprtje je bilo na praznik sv. Jurija, 24. aprila 1899. Bolnišnico je zgradil nemški viteški red na čast in proslavo 50-letnega vladarskega jubileja cesarja Franca Jožefa I., bolnišnica se je tudi poimenovala po njem kot Bolnišnica cesarja Franca Jožefa. V njej so delovale redovnice križniškega reda, ki so zaradi svoje humanosti in žrtvovanja postale pojem humanosti med ljudstvom. Veliko bolnikov je prihajalo zaradi kirurških posegov. V takrat ustanovljeni splošni bolnišnici, ki je veljala za eno izmed najlepših tega reda, so bili kirurški, interni, ginekološki in ortopedski oddelek ter splošna ambulanta, po letu 1945 pa tudi porodnišnica. V njej je bilo okrog 40 porodov mesečno. Ob ustanovitvi je ormoška bolnišnica veljala z 32 posteljami za eno izmed najsodobnejših redovnih bolnic. Število postelj se je povečalo s 35 na 54. Letno nego in zdravniško pomoč je prejelo nad 1000 bolnikov. V tem času je dvignil bolnišnico na

zavidljivo raven kirurg izrednega znanja in sposobnosti dr. Anton Hrovat. Bil je eden prvih kirurgov na svetu, ki je operiral nepretrgoma vsakodnevno od šestih zjutraj do dveh popoldan. Pri njem so iskali pomoč bolniki iz širšega območja. Bolnišnica je bila sodobno opremljena in dobro založena z medicinskimi pripomočki. Leta 1928 je dobila RTG aparat in izolirnico.¹⁶ Nego bolnikov je prevzelo sedem redovnic iz matične hiše v Brežah. Usmiljene sestre križniškega reda so bile zaslužne za sloves bolnišnice, ki je veljala za vzorno urejeno ustanovo, same pa so postale pojem humanosti med ljudmi. Ko je bila leta 1899 v ormoški župniji ustanovljena redovna bolnišnica, so sestre križniškega reda prišle v naše kraje. V skupnosti križniškega reda so sestre od začetka delovale predvsem kot neutrudne strežnice bolnikom.¹⁷ Obiskovale so tečaje za nego bolnikov in druge šole. V bolnišnici so delale kot neutrudne strežnice in bolničarke, hkrati pa so negovale bolnike po domovih. Letno je nego in zdravniško pomoč prejelo nad 1000 bolnikov. Usmiljene sestre so delovale pod vodstvom glavne sestre Jožefe in razen dela z bolnimi so skrbele za gospodarjenje, v ta namen so kupile dve hiši s pripadajočim zemljiščem. Potreba po vedno večjem številu sester za delo v bolnišnici je narekovala sklep generalnega svetega reda, da se za sestre in vzgojo redovnega naraščaja poleg bolnice sezida še sestrski dom.

¹⁶ Zgodovina Psihiatrične bolnišnice Ormož, str. 162.

¹⁷ Skupnost sester je v srednjem veku zaradi nesrečnih okoliščin propadla, sredi 19. stoletja, leta 1842, pa jih je veliki mojster reda spet ustanovil na Tirolskem. Leta 1918 je bila ustanovljena samostojna sestrska provinca tudi v Ormožu, a že veliko pred tem so bile sestre nepogrešljive pri pomoči v redovni bolnišnici v Ormožu, ki je bila ustanovljena leta 1899. Med obema vojnama je bilo sester veliko, ustanovljenih je bilo več postojank po Sloveniji, patrom križnikom so pomagale pri socialnem in karitativnem delu. Leta 1948 pa je državna oblast tudi njim odvzela premoženje in jim prepovedala delati v redovni obleki. Imamo podatek, da je leta 1951 kar 61 sester križniškega reda delalo v civilni obleki v javni upravi. Smele so sicer živeti po svojih pravilih, a v civilni obleki. To pomeni, da kot redovnice nikoli niso nastopile v javnosti. Posebno boleče je bilo zanje to, da so ostale brez svojega redovnega doma. Šele leta 1961 so s svojimi prihranki kupile hišo v Ljutomeru na Trgu Jakoba Babiča 3 in si uredile možnost za skupno življenje; prva predstojnica je takrat postala s. Elizabeta Dobrun. Pozneje je dolga leta vodila skupnost s. Lavrencija Pignar, od leta 2000 s. Mirjam Belaj. Postojanka je postala provincialna hiša, pozneje se ji je pridružila še hiša na Ptuj in v Ormožu. Od leta 2010 so bile sestre prisotne samo še v Ljutomeru.

Ormoška bolnišnica. Razglednica, zač. 20. stoletja. Hrani: PMPO, enota Ormož.

Med obema vojnama je želela jugoslovanska oblast bolnico poddržaviti, zato je red leta 1918 v Ormožu ustanovil samostojno sestrsko provinco za Slovenijo, ki si je kmalu pridobila dovolj mladih slovenskih sester. Sredi dvajsetih let 20. stoletja je red sklenil urediti socialno skrbstvo, zato je nastala leta 1925 sestrska postojanka v komendi Velika Nedelja, dve leti pozneje pa so še v Muretincih ustanovili dom za ostarele, kjer so sestre skrbele za varovance.

Postojanke so se po večini vzdrževale same, le bolnica v Ormožu je potrebovala večjo podporo od reda, čeprav so sestre veliko postorile s povečanjem lastne ekonomije. Ko jo je ob koncu druge svetovne vojne okupator hotel porušiti, so jo s pasivnim odporom, saj niso hotele zapustiti bolnišnice, tudi rešile. Znan ormoški zdravnik v takratnem času je bil dr. Čarf.

Konec aprila 1948 je vlada Ljudske republike Slovenije Splošno bolnišnico v Ormožu zaprla, jo preuredila in preimenovala v Bolnišnico za TBC in pljučne bolezni. Bolnišnica je bila opremljena s takrat najsodobnejšimi sredstvi za zdravljenje pljučnih bolezni. Imela je tudi zobno ambulanto in organizirano delovno terapijo. Bolniki so se v času zdravljenja učili raznih obrti, zlasti pletarstva in šiviljstva. Njihove izdelke pa so prodajale razne ormoške trgovine. Usmiljene sestre so se po mnogih letih dela v bolnišnici

razšle, zaposlovati pa so začeli medicinsko osebje. Takratnega zdravnika dr. Karla Praunseisa so premestili v ptujsko bolnišnico. Na pobudo Sekretariata za zdravstvo je bila bolnišnica po ukinitvi TBC preusmerjena v psihiatrično bolnišnico. 1. oktobra 1966 je bil ustanovljen psihiatrični oddelek kot sestavni del ptujske bolnišnice. Namen bolnišnice je bil, da nudi psihiatrično oskrbo in zdravljenje prebivalcem ožjega ormoškega in

ptujskega območja, dela bistriškega in gornjeradgonskega območja, Ljutomera z okolico in Prekmurja. Na področju zdravstvene nege so zaposlili zaposlene medicinske sestre in bolničarke, ki so na področju svojega dela dosledno sledile temeljnim načelom, to je strokovnosti, humanosti, moralnosti in etičnosti. V ospredje svojega dela so postavile pacienta, ki je enkrat in neponovljiv v času in prostoru in zato v skupini najvišjih vrednot njihovega vrednostnega sistema. Osrednja vrednota medicinske sestre je torej postala skrb za sočloveka.

Leta 1979 je prišlo do združitve ptujsko-ormoškega zdravstva v Zdravstveni center Ptuj-Ormož, TOZD Psihiatrični oddelek. 10. marca 1988 je dobil ime Zdravstveni center dr. Jožeta Potrča Ormož-Ptuj, TOZD Psihatrija Ormož. Začetek samostojnosti ormoške bolnišnice in izločitev TOZD-a iz ZC sta se začela s 27. septembrom 1990, ko je nastala Psihiatrična bolnišnica Ormož, ki so jo 10. aprila 1996 organizirali v skladu z Zakonom o javnih zavodih v Javni zavod Psihiatrična bolnišnica Ormož. Med leti 1964 in 1975 je bila glavna sestra bolnišnice Teodora Čič, višja medicinska sestra, (na dan 1. 10. 1966 je bilo zaposlenih 11 srednjih medicinskih sester in 5 bolničarjev), od leta 1975 je to delo prevzela Majda Keček, višja medicinska sestra,

dipl. org. dela (na dan 30. 9. 1999 je bilo zaposlenih 7 višjih medicinskih sester s takratnim podiplomskim dvosemestrskim študijem, 33 srednjih medicinskih sester in zdravstvenih tehnikov, 4 pripravniki, tehniki zdravstvene nege). Medicinske sestre so sodelovale kot članice v zdravstvenih timih. Na področju ZN so začeli uvajati procesne metode dela, ki je bila dokončno vpeljana leta 1996. Tako se je začel uvajati sistematičen in celostni pristop k pacientu, delo medicinskih sester pa je postalo dokumentirano. Zaposleni so bili medicinske sestre in zdravstveni tehniki, odgovorne medicinske sestre so imele opravljen takratni podiplomski tečaj ali specializacijo. Majda Keček je bila leta 1993 imenovana za namestnico direktorja za poslovne zadeve, v obdobju med leti 2001 in 2017 pa je opravljala delo direktorice zavoda.¹⁸ Oktobra 2009 je delovno mesto pomočnice direktorice za področje ZN prevzela Majda Horvat, univ. dipl. org. To obdobje zaznamujejo aktivnosti na področju razvoja sistema vodenja kakovosti v zavodu ter implementacija organizacijskih in strokovnih standardov. Januarja leta 2019 je njeno delo prevzela Ksenija Pirš.¹⁹

Sanatorij Dr. Majeriča

Leta 1927 je dr. Otmar Majerič v Ormožu ustanovil sanatorij za zdravljenje revmatičnih bolnikov z visokofrekvenčnimi žarki, ki je imel mednarodni

sloves. Pri svojem delu je uporabljal metodo »knajpanja«²⁰ po zdravniku dr. Kneippu in posebno metodo »oživljanja celic« po dr. Zeileisu iz Gallspacha, imenovano tudi »zeileisova metoda«.²¹ V sanatoriju je imel aparat s 450 tisoč volti napetosti, ki je bil izdelan po načrtih slavnega zdravilišča v Gallspachu.²² Z metodo, ki je temeljila na visokofrekvenčnem elektromagnetnem polju, je zdravil kronična obolenja, predvsem revmatska in išias. Z visokofrekvenčnimi žarki pa je zdravil tudi arteriosklerozo, bolezni želodca in živcev, motnje menstruacije in vse ženske bolezni, glavobol. Za dame je uvedel metodo, ki jim je z električno masažo oblikovala telo in mišice, jih krepila in izboljševala odpornost proti boleznim.

Za delovanje sanatorija je v Ormožu kupil pritlično hišo čevljarja Jurija Čurina (št. 56), nekdanj last zdravnika dr. Antona Žižka, ter jo zaradi potreb delovanja sanatorija nadzidal za eno nadstropje.²³ K omenjeni hiši je prizidal še eno hišo (št. 61). V zgornjem delu nove hiše so bili nameščeni stanovanjski prostori, v pritličju pa elektroterapija oziroma ordinacija. Hišo svojega očeta čevljarja Majeriča, ki je stala nasproti (št. 58), je preuredil v gostilniške prostore, kavarno in bar. V vse tri hiše je kot prvi napeljal vodovod, saj ga do takrat v mestu ni imel še nihče.²⁴

¹⁸ Pred tem je bil dolgoletni direktor ormoške psihiatrične bolnišnice dr. Marjan Pregl, ki je bil zaslužen tudi za samostojnost ormoške bolnišnice in pri katerem je bila gospa Majda Keček glavna sestra.

¹⁹ <https://www.pb-ormoz.si/zdravstvena-nega>, pridobljeno februar 2020.

²⁰ Pri metodi knajpanja gre za menjavanje tople in mrzle vode, pri čemer utrjujemo telo in tudi duha. S tem spodbudimo vegetativni živčni sistem, sprostijo se mišice, telo pa znova najde svoje ravnotežje.

Postopek večinoma opravimo kot hojo po manjših bazenčkih, globokih do kolen. Topli bazen ima praviloma temperaturo od 36 do 38 °C, hladni pa okoli 15 °C. V topli vodi naj bi se zadržali dlje kot v mrzli, in sicer okoli pet do deset minut, v mrzli pa okoli pet do 30 sekund. Terapija se vedno začne v topli vodi, nato se nadaljuje v hladni. Postopek izmenjavanja tople in mrzle vode je priporočljivo ponoviti največ dvakrat do trikrat.

Spletni vir: <https://elle.metropolitan.si/lifestyle/telo-in-duh/lepi-in-zdravi-po-kneippu/>

²¹ Zeileis je bil ljudski zdravnik, ki je deloval v zdravilišču avstrijskega mesteca Gallspach, kjer se je mudil in deloval dr. Otmar Majerič kot Zeileisov asistent. Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 666.

²² Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 666.

²³ Dr. Anton Žižek se je rodil 17. januarja 1845 pri Sv. Antonu v Slovenskih goricah. Kdaj je prišel v Ormož za zdravnika, ne vemo, je pa tukaj ostal v zdravniški službi do leta 1889, ko se je preselil v Vojnik. Leta 1907 se je vrnil v Ormož in tu opravljal zdravniško prakso do svoje smrti leta 1921. Zgodovinski arhiv Ptuj, Kronika mesta Ormoža, str. 29.

²⁴ Nemanič, str. 285.

Preprosti ljudje so sanatorij imenovali tudi nekakšen »Lurd«,²⁵ saj je na mestu Majeričevega sanatorija nekoč stala frančiškanska cerkev, ki je bila del frančiškanskega samostana.²⁶ Sanatorij je razpolagal z 20 lepo urejenimi sobami, obiskovalcem pa je nudil izbrano hrano ter »cenen penzion, tako da omogoča poset in zdravljenje tudi manj premožnim slojem«.²⁷

Postopek zdravljenja je bil sestavljen iz 4 glavnih delov:²⁸

- prehrana (dieta), sončenje in telovadba,
- UV-obsevanja,
- kopeli rok ali/in rok: imeli so poseben stol z banjicami iz porcelana za roke in škornje za noge. Med kopeljo je na obolele roke ali noge ugodno delovala elektroliza.
- Elektroterapija s posebno napravo (zgrajena na osnovi Teslovega transformatorja), pri čemer je s posebno stekleno palico gladil obolele dele telesa (električna frekvenčna iskra).

Pacienti so prihajali na zdravljenje v sanatorij v glavnem iz Skopja, Beograda in Zagreba ter še iz nekaterih drugih mest tedanje Jugoslavije. Običajno so se pripeljali z vlakom do železniške postaje v Ormožu, kjer jih je pričakal Majeričev šofer Slavko Novak in jih z avtom odpeljal v penzion, v katerem so prenočevali. Pri oskrbi in nastanitvi pacientov v sanatoriju je dr. Majeriču veliko pomagala sestra Alojzija, ki je skrbela predvsem za negibne bolnike. O tem govori tudi odgovor na vlogo za obratovanje prenočišča za negibne bolnike pri sreskem načelstvu na Ptuj: »Ona nima namena otvoriti kakšen samostojen obrat, nego samo za bolnike, katere leči njen brat dr. Majerič

nego samo za bolnike, katere leči njen brat dr. Majerič ter med katerimi je res vedno več takih bolnikov, kateri ne morejo nikamor brez pomoči strežnika. Vsled tega njim dela velike težave, ker morajo za iste od daljnih gostiln donášati hrano, katera postane medtem hladna itd. ter za bolnike neprikladna. Podpisano županstvo se je prepričalo glede teh bolnikov, res je veliko takih, ki ne morejo nikamor. Kakor navaja prosilka, je med pacienti minister Korač Vitomir, ministrski pomočnik iz Beograda, župnik iz Zagreba in več drugih, ki se lečijo pri dr. Majeriču z elektroterapijo.«³⁰

Dr. Otmar Majerič je za hišo št. 61 začel v začetku 30. let 20. stoletja graditi tudi veliko dvonadstropno hišo s sobami za svoje goste. Vendar izgradnje ni nikoli končal, saj ga je prehitela druga svetovna vojna, ko je sanatorij prenehal delovati.

Zdravstveni dom Ormož

Kadrovske, organizacijske in materialne razmere na področju zdravstvene nege so bile na širšem ormoškem območju srede 60. let 20. stoletja zelo težke. Zaradi zahtev po dvigu zdravstvene ozaveščenosti in zdravstvene prosvetljenosti prebivalstva se je začelo strokovno izobraževanje medicinskih sester in ostalih zaposlenih v zdravstveni negi. Redovne sestre, ki so do takrat opravljale delo medicinske sestre, so morale prepustiti delo v zdravstveni negi izobraženim sestram. V letih od 1950 do 1960 se je zaposlilo vse več strokovnega zdravstvenega kadra, ki je uspešno zaključil šolanje v medicinskih srednjih in višjih šolah. S tem se je začela izboljševati strokovnost, ki je olajšala organiziranost zdravstvene službe in zdravstvene nege.

Zdravstvene potrebe so v Ormožu narekovale

²⁵ Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 667.

²⁶ Frančiškanski samostan je ustanovil Jakob Sekely leta 1493. Stal je na mestu hiše dr. Žižka. Leta 1786 je bil samostan z jožefinskimi reformami odpravljen. Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 506.

²⁷ Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 666.

²⁸ Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 667.

²⁹ Nemanič, str. 285

³⁰ ZAP, MOO, šk. 23, sig. 85(26). Dopis ormoškemu sreskemu načelstvu v Ptuj.

gradnjo zdravstvenega doma.³¹ Spomladi 1963 so izkopali temelje za novi zdravstveni paviljon ali stari Zdravstveni dom Ormož. Do njegovega odprtja je prišlo konec novembra 1963. V njem so bile predvidene tri ordinacije, previjalnica, prostor za fizioterapijo, laboratorij, čakalnica in garaža. En prostor je bil določen za operacijske posege, poseben kotiček pa je bil namenjen medicinskemu arhivu. Zgradba je imela dva vhoda, ki sta bila medsebojno povezana. Zdravstvena oskrba na primarni ravni je danes dostopna vsem ljudem iz območij Občin Ormož, Središče ob Dravi in Sveti Tomaž, za kar skrbi Zdravstveni dom Ormož s svojo dejavnostjo.

Povzetek

Nega bolnika je ena izmed tistih prvobitnih dejavnosti, ki so bistveno vplivale na človekov razvoj. Ljudje se v življenju srečujemo z zdravstveno nego, ki jo izvajajo medicinske sestre. Poklic je nastal iz negovanja bolnih in skrbi za siromašne in zapuščene. Zdravstvena nega izvira iz zdravstvene nege novorojenkov in otrok, tako da so bile prvotne medicinske sestre babice. Značilnosti medicinskih sester in babic, ki se skozi zgodovino ohranjajo so: samoodrekanje, ponižnost, ubogljivost in želja pomagati drugim. Ob razvoju civilizacije se je zdravstvena nega začela opravljati tudi izven domov in je v srednjem veku postala vezana na cerkev. Pomembne so bile tudi babice, posebej v času rojevanja ženske, saj ji je le-ta zaupala svoje in otrokovo življenje.

31 Ormož v času Karađorđevićeve in Titove Jugoslavije, str. 39.

Literatura

- Prof. Fr. Kovačič, *Zdravstvene razmere*. V: Trg Središče, str. 192, Središče ob Dravi, 1910.
- Marija Hernja Masten, *Nekaj drobcev o zdravstvu na ormoškega območja do prve polovice 19. stoletja*. V: Ormož skozi stoletja V., str. 264–266, 2005.
- Franc Krnjak, *Zdravstvo in središki zdravniki po letu 1910*. V: Središče ob Dravi. Kronika 1910–2010, str. 539, 2010.
- Zdenka Kresnik, *Ormož v času Karađorđevićeve in Titove Jugoslavije*. Razstavna publikacija, Muzej Ormož, str. 39, 2007.
- Nevenka Korpič, *Neznano o znanih, Radoševa babica*. Razstavna publikacija. PMPO, 2018,
- Nevenka Korpič, *Zgodovina ormoške lekarne*. Zloženska ob razstavi, PMPO, 2012.
- *Zgodovina Psihiatrične bolnišnice Ormož*. V: Iz zgodovine za prihodnost. Razvoj psihiatrične zdravstvene nege v Sloveniji, Ljubljana, 1999.

Viri

- MLA: Dolenjski razgledi. Dolenjski list, 08. 06. 1989.
- ZAP, AMO, šk. 29 m. 50, f. 252–255, Nastavitev babice 10. 2. 1777. V: Ormož skozi stoletje V., str. 262.
- ZAP, MOO, šk. 23, sig. 85(26), Dopis ormoškemu sreskemu načelstvu v Ptuj.

Spletni viri

- www.zf.uni-lj.si/data/datoteke/zbornik2009.pdf, pridobljeno maj 2018.
- www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-7CZKIHRD/af9e246e-7499.../PDF, pridobljeno maj 2018.
- old.slovenskenovice.si/novice/slovenija/babistvo-med-tradicijo-sodobnostjo, pridobljeno maj 2018.
- <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-NQXE5NTL>, pridobljeno maj 2018.
- <http://www.pb-ormoz.si/zdravstvena-nega>, pridobljeno februar 2020.
- <https://elle.metropolitan.si/lifestyle/telo-in-duh/lepi-in-zdravi-po-kneipuu>/pridobljeno februar 2020.

Brane Lamut¹

Nagrobna plošča rodbine Pethe de Hetes iz nekdanjega observantskega/frančiškanskega samostana v Ormožu

V zahodnem delu Ormoža, tam, kjer se od Ptujске odcepi cesta za Sveti Tomaž, stoji na cestnem otoku v križišču kapelica. V Registru nepremične kulturne dediščine Republike Slovenije je pod evidenčno številko 6301 zapisana pod imenom Ormož – Kapelica sv. Ane in opisana kot kapelica odprtega tipa z dvokapno streho in s trikotnim zaključkom. V njej je po Registru kip svete Ane!? Datacija: 19. stoletje. Z odlokom o razglasitvi kulturnih spomenikov na območju Občine Ormož je Zavod za varstvo kulturne dediščine Republike Slovenije (območna enota Maribor) 9. 3. 2017 kapelico razglasil za spomenik lokalnega pomena.²

Ključne besede: kapelica sv. Ane, Ormož, spomenik lokalnega pomena, Ptujška cesta

Kapelica sv. Ane v Ormožu, danes s kipom stoječe Marije z detetom.
Foto: Brane Lamut.

V predverju kapele, obdanem z ograjo, pritegne našo pozornost na tleh vodoravno ležeča večja pravokotna marmorna plošča z vklesanim latinskim napisom. Plošča je velika 106 x 91 cm,

obrobljeno napisno polje znotraj nje pa 50 x 77 cm; manjše črke so velike 3,3 cm, večje 4,5 cm, oznake za letnice pa 4 in 4,5 cm. Tekst je deloma zlizan, vendar lahko vsebino delno še razberemo. V svobodnem prevodu besedilo sporoča:

»Ta spomenik (je dala postaviti) presvetla in velečastna gospa, gospa Anna Marija, rojena Konzky, (pridevnik.....) gospodu, gospodu Štefanu Adamu Petheju, sebi in svojim dedičem.....leta gospodovega«; izpod z vklesano linijo obrobljenega napisnega polja je z rimskimi številkami izpisana še letnica MDC-LIV, torej 1654.

Iz napisa je razvidno, da gre za novoveško plemiško ploščo, ki je ležala nad grobom. Na to kažeta tudi dve kvadratni odprtini, vklesani v ploščo nad in pod napisnim poljem, s pomočjo katerih so ploščo tudi spuščali in dvigali. Ženin priimek izhaja iz imena kraja in gradu Konjščina v Hrvaškem Zagorju, njegove ostaline so bile v zadnjih desetletjih restavrirane.

¹ Brane Lamut, kustos arheolog, Pokrajinski muzej Ptuj Ormož.

² Register nepremične kulturne dediščine republike Slovenije, evidenčna številka 6301, odlok o razglasitvi spomenika lokalnega pomena, z dne 9. 3. 2017 v Uradnem listu Republike Slovenije.

Vodoravno položena nadgrobna plošča rodbine Pethe de Hetes v preddverju kapelice sv. Ane. Foto: Brane Lamut.

Povsem neverjetno se zdi, da bi v 1. polovici 17. stoletja plemiški par pokopali na omenjeni lokaciji, ki je bila takrat izven mestnega obzidja. Gre namreč za plemiško rodbino baronov Pethe de Hetes, ki je bila lastnica ormoškega gospostva kar pet generacij (1604–1740). Kot najverjetnejša se kaže možnost pokopa v nekdanjem observantskem/frančiškanskem samostanu, ta je namreč že prej služil ormoškim fevdalcem za zadnje počivališče.

Po smrti madžarskega kralja Matije Korvina (*lat.* Matthias Corvinus, *madž.* Hunyadi Mátyás) leta 1490 je njegov nekdanji vojskovodja Jakob Sekelj (*madž.* Jakob Szekely) vrnil cesarju vse gradove in mesta, ki jih je na avstrijski strani, ob soglasju njihovega fevdnega gospoda salzburškega

Grad Konjščina v Hrvaškem Zagorju, od koder je bila doma Ana Marija Konzky, poročena Pethe de Hetes.³

nadškofa, zasedel v vojni s Habsburžani za ogrskega kralja. Nato je lahko od cesarja kupil ormoško gospostvo, tega mu je Korvin prej podelil le v fevd. Svoj priimek je ponemčil na ta način, da je izpustil prvo in zadnjo črko priimka, tako se je od tedaj naprej pisal Zekel, tudi Zakel ali Zakl, zadnja varianta je danes krajevno ime vasi, kjer je nekoč imel posest.

Njegova rodbina je potem do konca 15. in večino 16. stoletja, do leta 1598, domovala v ormoškem gradu. Kmalu po ustalitvi je začel razmišljati o ustanovitvi frančiškanskega samostana. S prošnjo se je obrnil neposredno na takratnega papeža Aleksandra VI. (rojen v *katalonščini* oziroma *valencijanščini* kot Roderic Llançol i de Borja; tudi *ital.* Borgia, papež 1492–1503), ki mu je prošnjo leta

³ Dostopno na: https://www.zhrmk.org.mk/images/Hrvatska/1/Sjeverna_Hrvatska/Stari_Grad_Konjscina/Stari_grad_Konjscina_2.jpg; 21. 10. 2020.

1493 tudi odobril. Gradnja se je zaradi turških vpadov zavlekla (Zekel je bil poveljnik v vojni krajini, potekala je v ozkem pasu od Kvarnerskega zaliva do reke Drave), tako nista ne papež Aleksander in ne ustanovitelj dočakala njegove posvetitve leta 1504. Jakob Zekel je umrl nekoliko prej istega leta v Murski Soboti (soboški grad mu je za doto prinesla žena iz rodbine Szechy, ki je imela za svoj matični grad, grad nekdanj poimenovan grad Gornja Lendava, danes je to grad Grad), njegovo truplo so prepeljali v ormoški frančiškanski samostan, kjer je zase in za rodbino dal pod prezbiterijem zgraditi grobnico in v njej postaviti marmornat sarkofag. Na vrhnjem pokrovu sarkofaga je bil upodobljen kot vitez v bojni opravi, stoječ na levo, ob robu pokrova pa je tekel latinski napis z naštevanjem pokojnih družinskih članov. V kripti so bili v naslednji

generaciji pokopani vsaj njegov starejši sin Lukas ali Lukež in družinski člani, medtem ko je vnuk Mihael bankrotiral in je moral grad in gospostvo prodati, tako da je vprašanje, kje so pokopani člani tretje generacije rodbine Zekel.

Konec stoletja, leta 1598, je vse skupaj odkupil baron Rupert Herberstein, ki je v šestih letih grad popravil, odplačal dolgove in potem prodal gospostvo naprej.

Leta 1604 je ormoško gospostvo kupil Jakob Pethe de Hetes, ki je po smrti svojega brata, nadškofa Martina Pethe de Hetes, dobil plemiški naziv barona. Rodbina Pethejev je kar pet generacij, do leta 1740, gospodarila na ormoškem gospostvu. Madžarska rodbina izvira iz kraja Hetes, ki pa je bil v obravnavanem času pod turško zasedbo. Fevde so si Petheji pridobili na severu Madžarske in na ozemlju današnje Slovaške; to sta bili gospostvi Szádvár in Kis-Topolchan. Grad Szádvár leži severno od mesta Miskolc blizu meje s Slovaško na lepi razgledni točki, od njega so ostale le ruševine; dokončno je bil požgan, porušen in opuščen po letu 1688. Kraj Kis-Topolchan je na Slovaškem, danes se imenuje Topol'čianky ali Malé Topolčany, leži jugovzhodno od večjega mesta Topol'čany.

Petheji so prav tako imeli svoja zadnja počivališča v ormoškem frančiškanskem samostanu, za kar obstajajo tudi pisni dokazi. Za Jakobom je gospostvo prevzel mlajši sin Štefan, za njim pa leta 1641 naš Adam Štefan Pethe de Hetes, poročen z Ano Marijo Konzky (Anna Maria Konzky, tudi Koinschin).

V svoji oporoki iz leta 1655 je zapisal, naj njegovo truplo pokopljejo v samostanski grobnici pri frančiškanih. Umrl je leta 1658; istega leta je tudi žena Ana Marija napisala oporoko, vse zapustila sinu Francu Adamu in kmalu nato umrla.

Kot vidimo, sta dala zakonca izklesati nagrobno

Sarkofag rodbine Zekel de Kövend de Ormosd, ki je bil med leti 1504 in 1786 v cerkvi frančiškanskega/observantskega samostana v Ormožu. Risba Simona Povodna, kopijo hrani Zgodovinski arhiv Ptuj.

ploščo zase in za svoje dediče že nekaj let pred smrtjo. Za to bi utegnil biti vzrok tudi njun finančni položaj. Kot piše Fran Kovačič na podlagi dokumentov, je bil Adam Štefan slab gospodar, tako da je bil leta 1654 prisiljen prodati del ormoške graščine za 20.000 goldinarjev,⁴ in prav verjetno sta od tega prihodka dala Petheja izklesati tudi obravnavani nagrobnik.

Tudi njun vnuk baron Franc Anton Pethe de Hetes, zadnji svojega rodu, umrl leta 1710 (žena Elizabeta pa leta 1740), je v svoji oporoki, ki jo je napisal 10. januarja istega leta, že v prvi od 12-tih točk zapisal, kako naj ga pokopljejo. Naj ponovimo za Kovačičem⁵ (str. 287):

1. Truplo naj se pokoplje v grobnici frančiškanske cerkve, v kapeli sv. Ane, srce in drob pa v cerkvi sv. Katarine v Kis-Tapolchanu.
 2. Frančiškanom v Ormožu (je volil) za svete maše300 goldinarjev,
 3. Cerkvi sv. Katarine v Kis- Tapolchanu100 goldinarjev,
 4. Cerkvi sv. Jakoba v Ormožu50 goldinarjev
- itd.

Med vsemi podatki je za našo temo najzanimivejši podatek o kapeli sv. Ane v grobnici pod prezbiterijem.

Obravnavana nagrobna plošča je bila torej prvotno po vsej verjetnosti v grobnici v kapeli sv. Ane pod prezbiterijem cerkve nekdanjega frančiškanskega oziroma observantskega samostanu v Ormožu vse do njegove ukinitve leta 1786. Lastniki zgradb nekdanjega samostana so se menjali, leta 1798 so bile kupljene za 2000 goldinarjev in porušene, med njimi tudi cerkev.⁶ Grobove plemiških rodbin so prenesli na druge lokacije, sarkofag družine Zekel (Szekely de

Kövend de Ormosd) pa je bil uničen,⁷ ohranila se je le njegova risba, skiciral ga je kurat Simon Povoden. Ostanke pokojnikov so prekopali v župne cerkve sv. Jakoba, saj je še danes tam vzdani njihov nagrobni spomenik.

Kje so hranili nagrobno ploščo družine Pethe de Hetes iz kapele sv. Ane v kripti nekdanje frančiškanske cerkve, ni znano. Ko so sredi stoletja po ukinitvi fevdalnega reda opustili mitninsko postajo v zahodnem predmestju Ormoža, pa so sezidali novo kapelo sv. Ane, kamor so prenesli tudi marmorno kamnito napisno ploščo. Ugibamo lahko, da je bila v novi kapelici prvotno ali slika ali pa kip sv. Ane. Toda od leta 1862 dalje je tu stal

Gotski kip Marije z detetom na prestolu, datiran med letoma 1360 in 1370. Od leta 1862 pa do leta 1941 je stal v kapelici sv. Ane v Ormožu. Foto: Boris Farič.

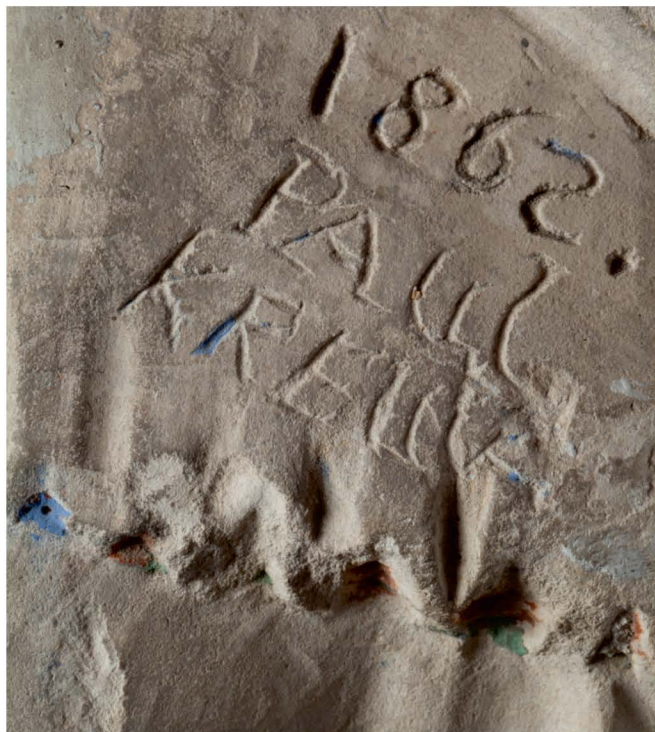
⁴ Kovačič, str. 286.

⁵ Kovačič, str. 287.

⁶ Kokol, str. 69.

⁷ Kokol, str. 70.

kamnit kip sedeče Marije z detetom v naročju in golobom na drugi strani. Gre za izvrstno gotsko delo, datirano med 1360 in 1370 ali v zadnjo četrtino 14. stoletja,⁸ ki ima na hrbtni strani sekundarno vdolbeno letnico 1862. Po okupaciji leta 1941 ga je takratna nemška uprava preselila v nekdanji dominikanski samostan na Ptuj, kjer je bil razstavljen v takratnem mestnem muzeju, v

Hrbtna stran gotskega kipa Marije z detetom na prestolu s sekundarno letnico 1862. Foto: Boris Farič.

kapelici pa so postavili sedanjo podobo. Kip je sedaj v ormoški enoti Pokrajinskega muzeja Ptuj-Ormož, v Grajski pristavi.

Kam so prekopali posmrtno ostanke baronov rodbine Pethe de Hetes nekje v časovnem razponu med odlokom o ukinitvi samostana cesarja Jožefa II. leta 1786 in dokončno poružitvijo cerkve leta 1798, ni povsem jasno. Najverjetnejša se zdi možnost, da v ormoški cerkvi, tako kot ostanke plemenite rodbine Zekel de Kövend de Friedau/de Ormosd⁹ ali pa kot druga možnost na pokopališču ob mestni cerkvi sv. Jakoba. To je bilo možno le še v letu 1786. Leta 1787 so prenehali s pokopi na cerkvenem pokopališču, pokopavati pa so začeli na novem pokopališču vzhodno od mesta, ki pa se je izkazalo za premočvirnato, premajhno in preblizu ceste. Zato so novo pokopališče po dobrem desetletju, leta 1797, ukinili,¹⁰ pokopavanje pa nadaljevali na sedanjem pokopališču zahodno od mesta.

Malo verjetno se zdi, da so po izgradnji nove kapelice sv. Ane tja prekopali tudi ostanke rodbine Pethe de Hetes, po vsej verjetnosti je plošča tja položena le kot kenotaf.

⁸ Vnuk, 2017, str. 20 in tam navedena literatura.

⁹ Vnuk, 2005, str. 516 in op. 66.

¹⁰ Vnuk, 2005, str. 571 in op. 137–139.

Literatura

- Jože Curk, *O samostanih in samostanski arhitekturi*, Časopis za zgodovino in narodopisje, št. 2, Maribor, 1993, Frančiškani, str. 143 s.
- p. Hadrian Kokol, OFM, *Die Geschichte der Franziskanerklöster in Unter Steiermark in der Aufklärungsperiode und in der Zeit des Absolutismus (ca. 1750-1850)*, Görz (Gorica) 1915.
- Nevenka Korpič, *Ormoško pokopališče – sveto območje kulturne dediščine*, Muzej Ormož, publikacija ob razstavi v avli Občine Ormož marec–april 2007, Ormož 2007.
- Fran Kovačič, *Trg Središče. Krajepis in zgodovina*, 1910.
- Matej Slekovec, *Sekelji. Rodoslovna in životopisna razprava*, Ljubljana 1993.
- Branko Vnuk, *Pregled zgodovinskih podatkov, pomembnih za poznavanje umetnostne podobe ormoške župnijske cerkve sv. Jakoba*. V: Ormož skozi stoletja V. Druga knjiga. Ormož 2005, str. 555-592.
- Branko Vnuk, *Kiparstvo med 12. in 14. stoletjem. Marija z detetom na prestolu*. V: Umetnost srednjega in zgodnjega novega veka 1200-1550. Galerijske zbirke Pokrajinskega muzeja Ptuj-Ormož 1 (ur. Branko Vnuk), Ptuj, 2017, str. 18-20 in fotografije.

Vir

- Register nepremične kulturne dediščine republike Slovenije, evidenčna številka 6301, odlok o razglasitvi spomenika lokalnega pomena, z dne 9. 3. 2017, v Uradnem listu Republike Slovenije.

Franc Zemljič, Zdravko Munda¹

Pisalo se je 1860, 1890, 1907, 1924, 1926 - leta, ko so bile zgrajene železnice v Prlekiji in Prekmurju

Avtorja v prispevku predstavita železnice v Prlekiji in Prekmurju, kjer dajeta poudarek kronologiji zgrajenih železniških prog. Predstavita tudi kronologijo ključnih korakov Društva Prleški železničar, ki se zavzema za ohranjanje železniške in prleške dediščine. V spomin častitljive 160. obletnice odprtja prve proge na območju Prlekije in Prekmurja bo v letu 2020 z virtualnim dogodkom oz. videom možnost ogleda spominov, izšel bo tudi Zbornik »Pogled na zgodovino železnice Prlekije in Prekmurja na prelomu modernizacije«.

Ključne besede: Kronologija zgrajenih železniških prog v Prlekiji in Prekmurju, kronologija Društva Prleški železničar

Uvod

O železnici in železniških progah v Prlekiji in Prekmurju je bilo že veliko napisanega, predvsem pa v: *Svet med Muro in Dravo*; »*Železnice med Muro in Dravo v 19. in 20. stoletju*«, Jože Jenko, izdana leta 1968 ob stoletnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru 1868–1968; *Zgodovina železnic na Slovenskem*, Ivan Mohorič, 1968; *Pogled na zgodovino železnice Prlekije in Prekmurja na prelomu modernizacije*, Zbornik, 2020.

V spomin častitljive 160. obletnice odprtja prve proge na območju Prlekije in Prekmurja je primerno, da se o tem napiše ponovno, in še se bo pisalo.

I. Kronologija zgrajenih železniških prog

Pisalo se je leto 1860, ko je bilo 24. aprila uradno odprtje železniškega odseka Pragersko–Čakovec–Kotoriba–Nagy Kanizsa (Velika Kaniža) na Madžarskem v dolžini 110 km. Proga je že v naslednjem letu mimo Blatnega jezera dosegla Budimpešto.

Tako je bila Prlekija povezana z bogatimi trgovskimi centri Dunaj, Trst in Budimpešta. Železnica je v kraje ob progi prinesla velik gospodarski razvoj in omogočila ljudem lažjo pot v druge kraje. Železniške postaje so bile okno v svet.

Železniške proge v letih 1858–1868.²

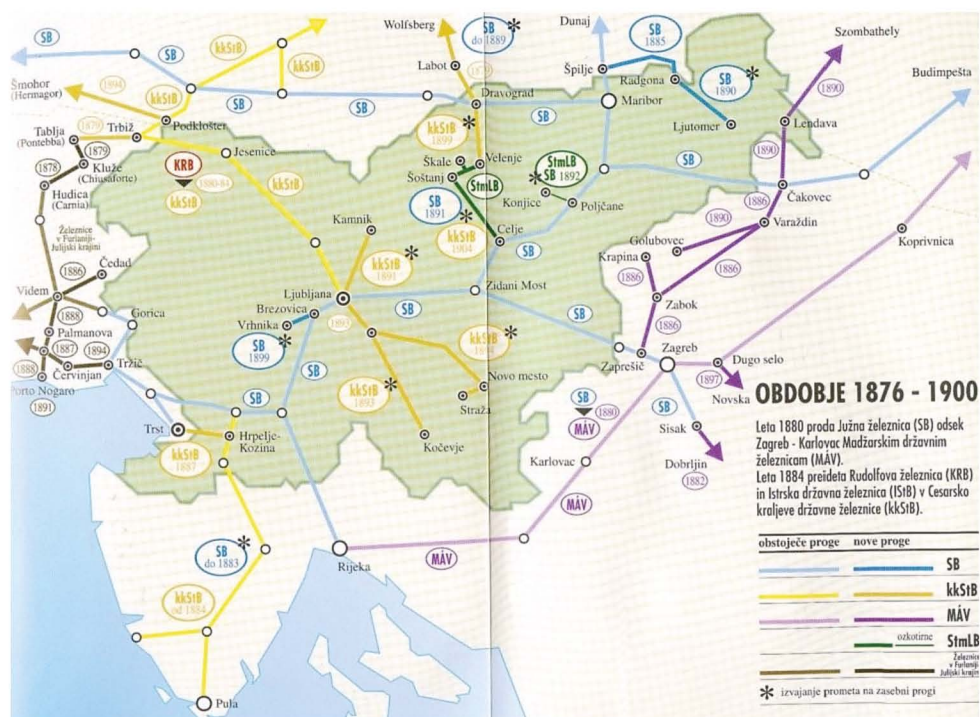
¹ Mag. Franc Zemljič, Zdravko Munda, Društvo za ohranjanje dediščine Prleški železničar, Podgorci.

² Dostopno na: <http://www.vlaki.jesenice.net/zanimiv13.html>.

Pisalo se je leto 1890, ko je bila izvedena železniška povezava Ljutomer–Radgona (Radkersburg čez sedanjo mejo) v dolžini 23,5 km; odprtje proge je bilo 16. oktobra. Proga je imela povezavo do Špilja (zgrajeno že leta 1885) in je v nadaljevanju vodila na Dunaj. Leta 1945 je bil porušen železniški most čez reko Muro med obema Radgonama, zato je bil za stalno prekinjen železniški promet do Radkersburga, Špilja in Dunaja. Javni promet na progi Ljutomer–Gornja Radgona je bil ukinjen 31. decembra 1967; danes se uporablja proga le še za dostavni tovorni promet.

Pisalo se je leto 1890, ko je bilo v nedeljo 19. oktobra 1890 uradno svečano odprtje železniške

proge Čakovec–Lendava³–Zalaszentiván –Türje–Ukk–Boba–Celldömölk⁴ v mreži takratnih ogrskih železnic v dolžini 148 kilometrov. Proga Čakovec–Lendava je danes dolga 22,651 kilometra, od tega je slovenskega dela približno 5.216 metrov in več povezanih s sosednjo Madžarsko, kar je posledica svetovnih vojn, med katerimi so bili porušeni mostovi in drugi objekti v interesu držav. Število potnikov, ki se je stalno zmanjševalo, je narekovalo, da je bil meseca maja leta 1998 potniški promet v celoti ukinjen. Od decembra 2014 je v Lendavo možno ponovno potovati z vlakom ob sobotah s postaje Čakovec. Na Hrvaškem pa glede na njihove potrebe vozijo potniški vlaki do mejne postaje Mursko Središče.

železniške proge v letih 1876–1900.⁵

Pisalo se je leto 1907, ko je bila (odprtje proge je bilo 26. junija 1907) vzpostavljena železniška povezava Murska Sobota–Hodoš in v nadaljevanju do Körmend na območje sedanje Madžarske. Na žalost je bila 31. maja 1968 oz. 1. junija 1968

povezava ukinjena in proga odstranjena Puconci–Hodoš–d.m. (povezava do postaje Puconci je obratovala le za tovarne namene). Povezava je bila ponovno predana v uporabo 16. maja 2001.

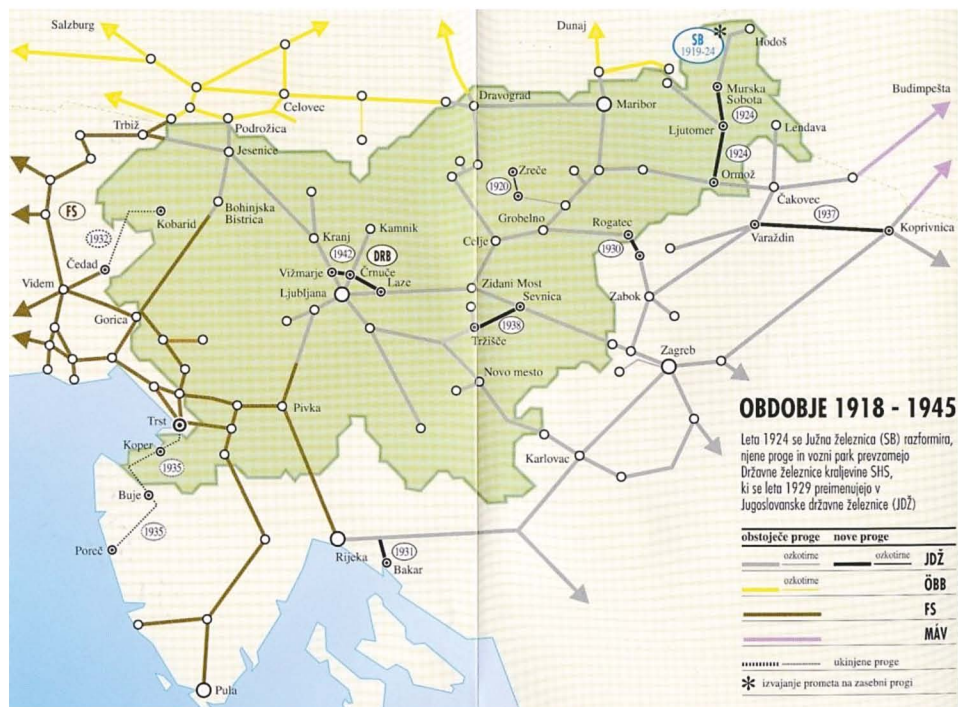
³ Takrat Dolnja Lendava.

⁴ Takrat Kis Czel – industrijsko središče.

⁵ Dostopno na: <http://www.vlaki.jesenice.net/zanimiv13.html>.

Pisalo se je leto 1924, ko je bila izvedena železniška povezava Ormož–Ljutomer–Murska Sobota (odprtje proge je bilo 22. novembra 1924).

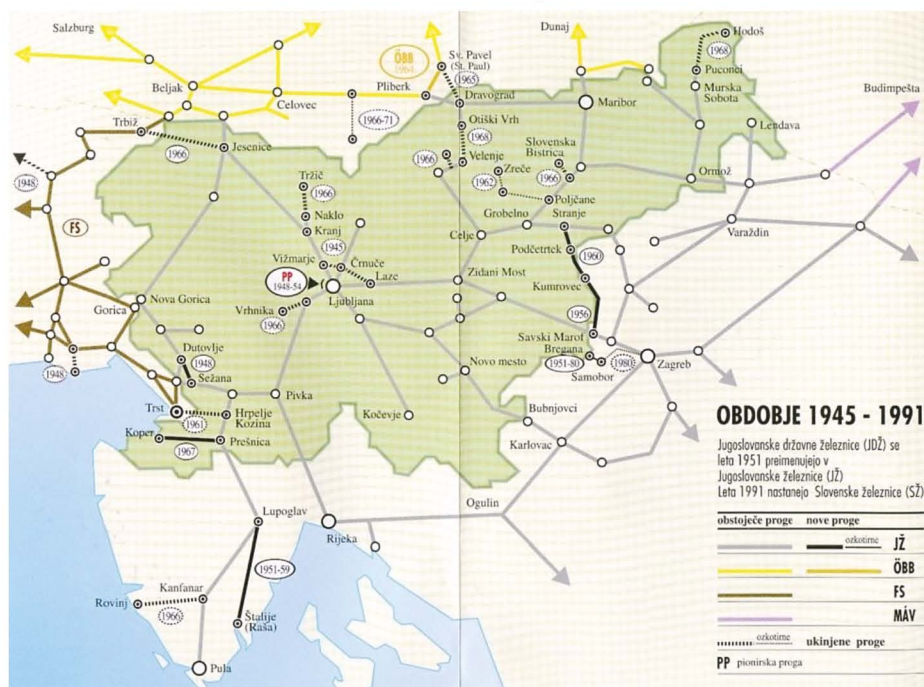
Tako so lahko Ormožani po krajših poteh potovali v Avstrijo preko Radgone, na Madžarsko pa preko Murske Sobote in Hodoša.

Železniške proge v letih 1918–1945.⁶

Pisalo se je leto 1968, ko je bila žal ukinjena (dne 1. 6. 1968)⁷ železniška povezava (Murska Sobota–Puconci–Hodoš in v nadaljevanju na območje sedanje Madžarske. Del proge, dolg 5,3 kilometre med Mursko Soboto in Puconci, je ostal

kot industrijski tir. Zaradi dotrajanosti so ga 15. julija 1997 zaprli za promet. Ob gradnji nove proge Murska Sobota–Hodoš so ta del obnovili in je danes del nove proge.

Železniške proge v letih 1945–1991.⁸

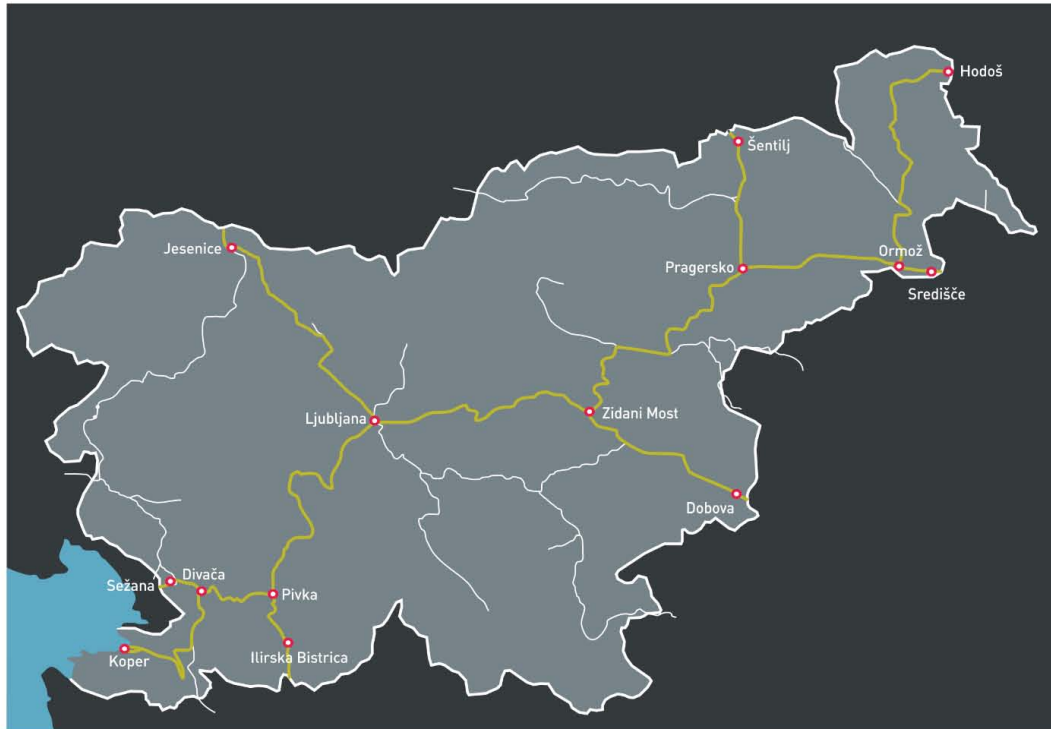
⁶ Dostopno na: <http://www.vlaki.jesenice.net/zanimiv13b.html>.

⁷ Dne 31. 5. 1968 je bila opravljena zadnja vožnja. Do 31. 12. 1968 je potekal še pogodbeni promet.

⁸ Dostopno na: <http://www.vlaki.jesenice.net/zanimiv13b.html>.

Pisalo se je leto 2001, ko je bila (odprtje proge je bilo 15. maja 2001) ponovno vzpostavljena železniška povezava Murska Sobota–Hodoš in v

nadaljevanju na območje Madžarske, saj je bila na stari progi povezava prekinjena pred 55 leti.

Železniške proge v letu 2020. Vir: DRI, 2020.

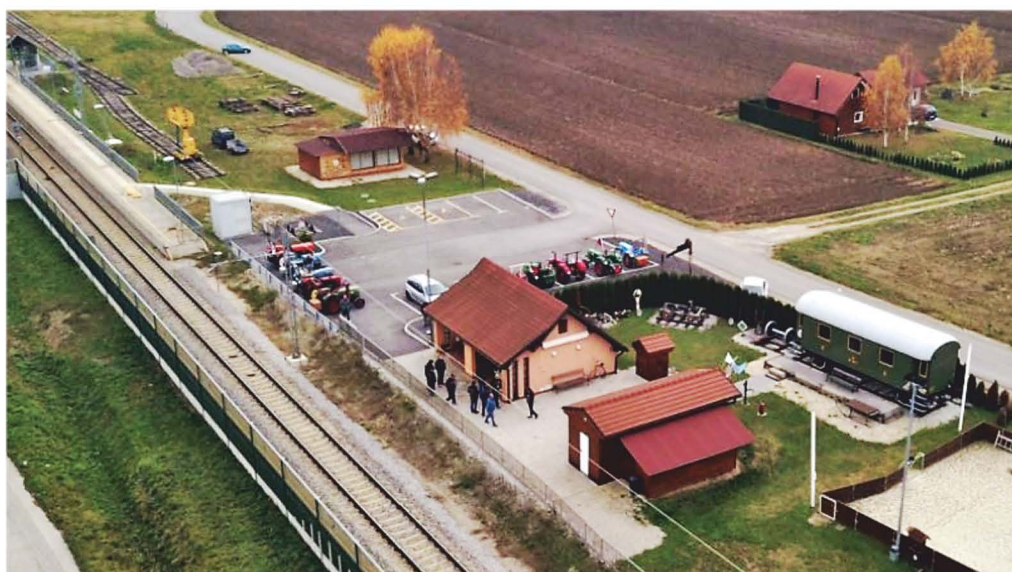
II. Kronologija ključnih korakov Društva Prleški železničar

Pisalo se je leto 2014, ko se je v Osluševcih ustanovilo Društvo Prleški železničar; društvo ki se zavzema za ohranjanje železniške in prleške dediščine.

Pisalo se je leto 2015, ko je Društvo Prleški železničar v Osluševcih v čast 155. obletnice odprtja proge Pragersko–Čakovec–Kotoriba–Nagy Kanizsa (Velika Kaniža) predali svojemu namenu obnovljen muzejski potniški vagon.

Društvo za ohranjanje dediščine Prleški železničar se ponaša s skrbno obnovljenim vagonom iz leta 1926, kjer je postavljena na ogled zbirka predmetov, povezanih z železnico. Vagon je preurejen kot postaja v malem, kjer je možno občudovati potniško blagajno, čakalnico, prometni urad in skladišče ter z njim povezane številne predmete.

V naslednjih letih je v Osluševcih na Stanici nastajal Učni center/park železniške dediščine, kjer so zraven muzejskega potniškega vagona še: **mali park železniški vozil in naprav** s progovnim vozičkom iz leta 1904 in modranom za prevoz materiala po eni tirnici; **Stanica kot objekt bivšega železniškega postajališča iz leta 1926**, ki je obnovljena in opremljena s predmeti železniške dediščine; **atelje/galerija za umetniške predmete**, kjer so slike na steklu z železniško tematiko in modelarna maketa Železniške postaje Ormož s tirno sliko od let 1927–1975 ter objekti v neposredni bližini: mlini na Dravi, vinska klet,...; **veliki park železniških vozil in naprav**, kjer je postavljena tirna platforma za montažo vozne mreže, korenska kretnica, tirnice tipa X Južne železnice, **lokomotiva DHL 200A, letnik 1973**, ki predstavlja izjemen eksponat železniške dediščine.

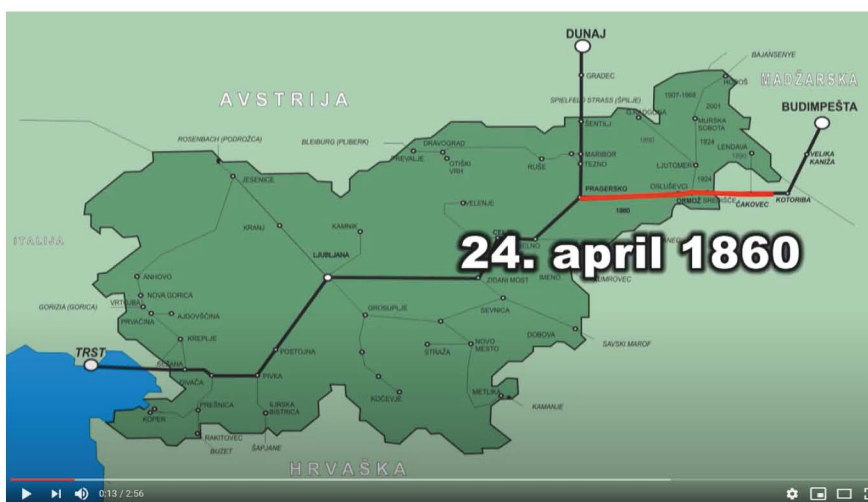
Učni center/park železniške dediščine v Osluševcih na Stanici.⁹

Piše se leto 2020, ko se častitljive 160. obletnice odprtja proge Pragersko–Čakovec–Kotoriba–Nagy Kanizsa (Velika Kaniža) spominjamo doma; vsak na svoj način. Za virtualni dogodek je bil za ogled spominov pripravljen video, ki je dostopen na naslednji

povezavi:

https://youtu.be/tV5ax_2n440;

avtor videa: Zdravko Munda.

Izsek iz videa o 160. obletnici odprtja proge Pragersko–Čakovec–Kotoriba–Nagy Kanizsa (Velika Kaniža). Vir: https://youtu.be/tV5ax_2n440. Avtor videa: Zdravko Munda.

Sklepne misli

Naj se sanje na spomine iz naše skupne dediščine, ki jo je vredno ohranjati, nadaljujejo do snidenja na Stanici v Osluševcih.

Sanje, ki se uresničujejo članom Društva za ohranjanje dediščine Prleški železničar, naj bodo del tudi vaših sanj na spomine iz naše skupne dediščine, ki jo je vredno ohranjati.

Pisalo se bo leto ... pisalo se bo ..., ko bo ...

Povzetek

Kronologija zgrajenih železniških prog v Prlekiji in Prekmurju v letih v obdobju od leta 1860 do leta 2001 s

kratkimi opisi in prikazanimi zemljevidi nazorno prikazuje razvejanost železnice v tem delu Slovenije, glede na ostale pokrajine v Sloveniji. Predvsem pa leta 1960, ko je bila železniška proga na relaciji Pragersko–Ptuj–Ormož–Središče–Čakovec–Kotoriba–Velika Kaniža zgrajena že tri leta po prvi železniški povezavi na sedanjem slovenskem ozemlju oz. po povezavi dveh bogatih trgovskih centrov Dunaj in Trst. Leta 1960 pa povezava še s tretjim bogatim trgovskim centrom Budimpešto.

Kronologija društva podaja utemeljitev, kot je možno tudi zaslediti v različnih tiskanih, radijskih in drugih medijih, da gre za zelo aktivno društvo, ki se zavzema za ohranjanje železniške in prleške dediščine.

⁹ Dostopno na: <http://www.prleskizeleznicar.eu/>. Foto: Zdravko Munda..

Literatura

- Mladen Bogić, *Pregled razvoja železniškega omrežja v Sloveniji in okolici*, Tiri in čas, št. 10, 1998.
- Sto godina železnica Jugoslavije 1849–1949, 1952.
- Jože Jenko, *Svet med Muro in Dravo; »Železnice med Muro in Dravo v 19. in 20. stoletju«*, ob stoletnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru 1868–1968, Založba obzorja Maribor, 1968.
- Ivan Mohorič, *Zgodovina Železnic na Slovenskem*, 1968.
- *Pogled na zgodovino železnice Prlekije in Prekmurja na prelomu modernizacije*, Zbornik, 2020.

Vir

- Arhiv Društva za ohranjanje dediščine Prleški železničar, Osluševeci, Podgorci.

Spletna vira

- <http://www.vlaki.jesenice.net/zanimiv13.html>.
- <http://www.vlaki.jesenice.net/zanimiv13b.html>.

Zala Fras, Špela Rožman¹

Dr. Jakob Ploj, rodoljub iz Prlekije

Po padcu absolutizma leta 1859 je v avstrijskem cesarstvu nastopila ustavna doba. Sprejeta ustava je zagotavljala enakopravnost vseh narodov v državi, kar pa se je v praksi različno izvajalo. Politično življenje se je precej razmahnilo tudi med Slovenci in ponovno so po letu 1848 stopile v ospredje zahteve prvega slovenskega političnega programa Zedinjene Slovenije. Narodno gibanje Slovencev se je z možnostjo ustanavljanja slovenskih organizacij postopoma krepilo. Pri tem pa so ključno vlogo imele čitalnice in tabori ter rodoljubi, ki so delovali v teh organizacijah. Eden takšnih je bil tudi dr. Jakob Ploj - Galov Japec(k).

Prispevek predstavlja rezultate raziskovalne naloge z istoimenskim naslovom. V šolskem letu 2019/2020 sta jo izdelali učenki 7. razreda OŠ Sv. Jurij ob Ščavnici pod mentorstvom Anite Zelenko.

Ključne besede: Jakob Ploj, čitalnice, tabori, narodna zvest, domoljubje

Slovensko narodno gibanje v 2. polovici 19. stoletja

Na dunajskem kongresu leta 1814/15 so voditelji tedanjih velesil (ruski car Aleksander I., avstrijski cesar Franc I. in pruski kralj Friderik Viljem III. ter Velika Britanija in Francija) na novo uredili meje v Evropi, ki jih je pred tem spremenil Napoleon Bonaparte. Trajni mir in politično stabilno Evropo so želeli doseči z vzpostavitvijo ravnotežja moči med evropskimi velesilami in vzpostavitvijo t. i. starega reda. Zagovarjali so politična načela pred francosko revolucijo (absolutizem in fevdalizem). Vodenje in upravljanje države izvaja plemstvo, ki ji je dana pravica do vladanja po milosti božji. Kljub uvedbi vrste ukrepov (cenzure), se je moč meščanstva krepila in netili so se upori in revolucije po Evropi. Metternichov absolutizem je bil poražen v revolucionarnem letu 1848.

Večina Slovencev je v 19. stoletju živela v avstrijskem cesarstvu, znotraj katerega so bili razdeljeni med različne upravne enote.² Večina ljudi na slovenskem narodnostnem ozemlju je

znala samo slovenski jezik. Izobraženo meščanstvo in plemstvo je za pogovorni in dopisni jezik uporabljalo predvsem nemški jezik, ki je bil uradni jezik v avstrijskem cesarstvu. V šolah se je uporabljal nemški jezik, z izjemo osnovnih šol. Do sredine 19. stoletja je slovensko kmečko prebivalstvo spoznalo pomen intelektualnega razvoja svoje mladine, saj je vedno več le-teh obiskovalo pouk. Z izidom učbenikov v slovenskem jeziku se je tudi slovenščina vedno bolj uveljavljala v osnovni šoli. Z izjemo Bleiweissovih Novic, ki so začele izhajati leta 1843, so časopisi izhajali v nemškem jeziku.³ Slovenska narodna zavest se je počasi širila v drugi polovici 18. stoletja. V prvi polovici 19. stoletja je zajela del inteligence in meščanstva. Velika večina meščanstva in plemstva je bila v tem času narodnostno neopredeljena.⁴

Leta 1848 so Slovenci zapisali in na Dunaju predstavili prvi slovenski politični program Zedinjena Slovenija. Slovensko kulturno gibanje je preraslo v politično gibanje. Jasno so bile

¹ Zala Fras, Špela Rožman, učenki 8. razreda OŠ Sv. Jurij ob Ščavnici.

² Najbolj slovenska upravna enota je bila Kranjska, kjer je živela ena tretjina slovenskega prebivalstva (36 %). Slaba tretjina Slovencev je živela na Štajerskem, slaba šestina pa na Primorskem. Na Koroškem je živela ena desetina Slovencev. V današnjem Prekmurju in Porabju je bilo 4 % Slovencev. Na območju Beneške Slovenije je živelo 2 % Slovencev. Melik, V., Tabori 1868–1871, str. 7.

³ Ilustrirana zgodovina Slovencev, str. 211–220.

⁴ Slovenska novejša zgodovina, str. 24–29.

izražene zahteve po združitvi vseh Slovencev v skupno upravno enoto, ki naj bi bila avtonomna in imela svoj deželni zbor. Zahtevali so uvedbo slovenskega jezika v šole in urade. Izrazili so zahtevo, da slovenska upravna enota ostane del avstrijskega cesarstva, in tako zavrnilo velikonemški program. Te zahteve so izrazili v številnih peticijah, ki so postale prvi slovenski politični program. Prvi slovenski politični program je dobil s podpisi (deklaracijsko gibanje) množično ljudsko podporo. Vendar je bil parlament na Dunaju razpuščen in peticije ni obravnaval. Oktobra 1848 je bila revolucija na Dunaju zadušena. Po revoluciji leta 1848 nastopi desetletno obdobje Bachovega absolutizma, ki je trajal do leta 1859. V njem je bilo onemogočeno skoraj vsakršno politično delovanje in preganjana so bila narodna gibanja. Glavno besedo v času Bachovega absolutizma so imeli birokracija, vojska in Katoliška cerkev. V ospredju je bila velika težnja po vsesplošni modernizaciji monarhije. Leta 1849 je bila uvedena nova upravna ureditev, tej pa je leta 1859 sledila cerkvena ureditev Koroške in Štajerske. Odpravljena so bila okrožja (kresije). Temeljna upravna enota so postali okraji. S prizadevanjem Antona Martina Slomška je bil sedež škofije iz koroškega št. Andraža prenesen v Maribor. Društveni zakoni so od leta 1852 dalje onemogočali delo političnih društev. Zaradi cenzure so prenehali izhajati politični častniki, npr.: prvi slovenski politični list Slovenija. Naprej so izhajale le še Novice. Slovenska politična društva so se odpovedala političnemu delovanju in se preoblikovala v bralna društva, ki so prešla na kulturno delovanje.⁵

Ena temeljnih značilnosti avstrijskega cesarstva (1804–1867) in po letu 1867 Avstro-Ogrske je bila

velika narodnostna pestrost prebivalstva. V državi je bilo največ (1/4) Nemcev, 17 % je bilo Madžarov, malenkost več (skupaj) Čehov, Slovakov in Moravcev. Z dualistično ureditvijo so bili najbolj nezadovoljni slovanski narodi, saj so predstavljali več kot polovico prebivalstva v Avstro-Ogrski. Zaostren odnos med prebivalci različnih narodnosti se je stopnjeval proti koncu 19. stoletja in je bil zelo izrazit v mestih. Mesta so bila nekakšni narodni otoki sredi strnjene poselitve državljanov drugega naroda. Vladajoči narod je imel v mestih pomembno ekonomsko in politično moč. Nenehno je prihajalo do sporov glede pravice uporabe lastnega jezika v uradih, šolah in sodiščih.⁶

Kljub germanizaciji (širjenju in utrjevanju nemštva) se je slovenski jezik v obdobju Bachovega absolutizma okrepil. Uradi in sodišča so jo uporabljali pri poslovanju s strankami, ki niso znale nemščine. Slovenščina je postala obvezen učni predmet za slovenske dijake v gimnazijah. Narodnozavedna slovenska duhovščina pa si je prizadevala razširiti slovenščino kot učni jezik.⁷

Po izgubljeni vojni Avstro-Ogrske proti Piemontu in Franciji leta 1859 so se pokazali neuspehi Bachovega absolutizma. Zaradi gospodarske krize, ki se je pojavila leta 1857, so se odnosi v avstrijskem cesarstvu še bolj zaostrili. Sledile so politične spremembe. S februarским patentom⁸ je bil uveden dvotirni sistem. Na eni strani sta bila centralna vlada in državni zbor, ki sta ga sestavljali gospodarska in poslanska zbornica. Poslance v gospodarsko zbornico je imenoval cesar, v poslansko zbornico pa so jih do leta 1873 volili deželni zbori, potem pa neposredno volivci. Na drugi strani pa so precejšnje pristojnosti dobile dežele z deželnimi zbori.⁹

⁵ Ilustrirana zgodovina Slovencev, 1999, str. 232–239.

⁶ Slovenski zgodovinski atlas, str. 149.

⁷ Pančur, str. 24–26.,

⁸ Patent, vladarsko pismo za javnost (www.fran.si).

⁹ Pančur, str. 27.

Slovensko narodno gibanje je dobilo s političnim programom Zedinjena Slovenija politično vsebino. Prve deželnozborske volitve leta 1861 so minile v znamenju izbiranja uglednih osebnosti. Ni bilo boja med političnimi strankami, saj se je slovenski politični tabor komaj začel oblikovati. Med Slovenci so imeli največ ugleda javni delavci, saj so že bili uveljavljeni v gospodarstvu in kulturi (Fran Levstik, Janez Bleiweis).

V slovenskem političnem in kulturnem razvoju v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja sta se oblikovali dve politični smeri: staroslovenci in mladoslovenci. Do delitve med slovenskimi politiki je prišlo zaradi vprašanja uporabe jezika v časopisu *Novice* po letu 1865. Janez Bleiweis se je zavzemal za izdajanje slovenskega časopisa *Novice* v nemškem jeziku, čemur je ostro nasprotoval Fran Levstik, ki je od leta 1863 urejal časopis *Naprej*. Levstika so podprli predvsem Slovenci izven Kranjske.¹⁰

V ustavni dobi so središča narodnega in kulturnega delovanja postale čitalnice. Začetki čitalnic segajo v letu 1848, ko so bile organizirane kot bralna društva. V teh društvih so se zbirali meščani (mestna in trška inteligenca) in z branjem časopisov, izmenjavo političnih idej in pogledov, razpravami o prebirani vsebini, organiziranjem zabave utrjevali narodno zavest. Namen ustanavljanja teh bralnih društev v letu 1848 je bil krepiti slovensko narodno zavest med izobraženci. Pobudniki čitalnic v ustavni dobi so bili staroslovenci po vzoru na Hrvaškem. Glavna dejavnost čitalnic je bila organiziranje družbeno-družabnih dogodkov t. i. besed. To so bile prireditve z igrami, recitacijami, zdravljenjimi, s petjem, tombolo in predavanji. Običajno so se končale s plesom ali z veselico. Namen čitalnic v ustavni dobi je bil povezati Slovence, razvijati

slovenski jezik in petje ter vzbuditi občutek narodne pripadnosti. Sprva so čitalnice nastajale v mestih in trgih ter se postopoma širile tudi na vasi med kmečko prebivalstvo. Prvo čitalnico so ustanovili 29. januarja 1861 v Trstu. V tem letu sta bili ustanovljeni tudi čitalnici v Mariboru in Ljubljani. Leta 1869 jih je bilo na slovenskem narodnostnem ozemlju že več kot 60 čitalnic z okrog 4000 člani.¹¹

Januarja 1867 se je na deželnozborskih volitvah pokazalo, da ima narodno gibanje veliko podporo podeželskega prebivalstva. Kranjski deželni zbor je prvič dobil slovensko večino, vendar se je dunajska vlada namesto s Slovani sporazumela z Madžari. Istega leta se je v državi uvedla dualistična ureditev. Sklenjena je bila zveza med Ogrsko in deželami iz dunajskega državnega zbora. Slovenci so se razdelili med Benečijo v Kraljevini Italiji, avstrijskim delom monarhije in ogrsko polovico monarhije.¹²

Decembrska ustava iz leta 1867 je na zunaj enotno slovensko politiko razdelila na staroslovence, ki so ustavo podprli, in mladoslovence (Fran Levstik, Valentin Zarnik, Josip Vošnjak), ki so v letu 1868 začeli po zgledu Čehov z množičnimi politično-kulturnimi zborovanji na prostem (tabori). Do leta 1871 je bilo organiziranih 18 taborov. Taborsko gibanje je ponovno uveljavilo zahtevo po prvem političnem programu Zedinjena Slovenija. Na taborih so sprejemali resolucije,¹³ v katerih so zahtevali slovenski jezik v šole in urade na vsem narodnostnem ozemlju in lastno univerzo. Taborskemu gibanju so se pridružili tudi staroslovenci.¹⁴

Leta 1871 so vlado v avstrijskem delu Avstro-Ogrske prevzeli nemški liberalci. Germanizacijski pritisk vlade je bil vedno močnejši. Narodnozavedni profesorji so bili premeščeni v

¹⁰ Ilustrirana zgodovina Slovencev, str. 242–243.

¹¹ Uršič, str. 69–83.

¹² Ilustrirana zgodovina Slovencev, str. 246.

¹³ Javna izjava o pomembnem vprašanju, sprejeta na sestanku, zborovanju. (www.fran.si)

¹⁴ Ilustrirana zgodovina Slovencev, str. 246–148.

povsem nemška okolja. Med slovenskimi politiki se je vzpostavilo obdobje slogaštva. Mladoslovenci in staroslovenci so bili zaradi povečanega nemškega pritiska prisiljeni sodelovati. S skupnim nastopom na bili slovenski politiku uspešnejši. Kljub temu pa je leta 1877 kranjski deželni zbor v Ljubljani izgubil slovensko večino. Položaj Slovencev se je izboljšal z nastopom Taffejeve vlade leta 1879, ki je ostala na oblasti do leta 1893. Postopoma se je izboljšal položaj slovenščine v uradih, šolah in sodiščih. Leta 1883 so Slovenci ponovno dobili večino v kranjskem deželnem zboru. Položaj Slovencev na Štajerskem se je izboljšal, čeprav so bili v podrejenem položaju. Večino so imeli le v kmečkih okrajih, mesta pa so obvladovali Nemci. Z uveljavljanjem načelne

katoliške smeri konec 80. let 19. stoletja se je sloga med slovenskimi politiki končala. Ohranila se je le tam, kjer so bili Slovenci nacionalno bolj ogroženi, npr.: Koroška in Trst.¹⁵

Dr. Jakob Alojzij Ploj – Galov Japec(k)¹⁶

Jakob Ploj se je rodil 11. junija 1830 v Grabonošu pri Svetem Juriju ob Ščavnici,¹⁷ umrl pa 28. februarja 1899 na Ptuju.¹⁸ Mama je bila Ana Ploj, rojena Holc, iz Grabonoša¹⁹ št. 2, oče pa Matjaš Ploj doma iz Ivanjec, ki se je v Grabonoš priženil. V zakonu sta se jima rodila Jakob in Neža. Neža Ploj (poročena Korošec) je bila mama Antona Korošca; Jakob Ploj je bil ujec (materin brat, stric) Antonu Korošču.²⁰

Ime 3. Julij 1830 hora 10 vespore	Ljubljana	15 ^c	Josephus Henricus
Ime 11. Julij 1830 hora 9 vespore	Grabonoš	2	Jacobus
Ime 25. Julij 1830 hora 8 mane	Grabonoš	2	Anna

Vpis Jakoba Ploja v krstno knjigo leta 1830. Vir: Nadškofijski arhiv Maribor, krstna knjiga fare Sv. Jurij ob Ščavnici za leto 1830.

Jakobovo šolanje se je začelo na dvorazredni ljudski šoli (trivialki²¹) pri Svetem Juriju ob Ščavnici. Dve leti pred njegovim začetkom šolanja

je bilo leseno poslopje šole zamenjano z zidano stavbo iz opeke in kamenja. Pouk je obiskovalo nekaj več kot 150 učencev. Od leta 1842 do 1848 je

15 Pančur, str. 30–33.

16 Hišno ime za Jakobovo rojstno hišo v Grabonošu 2 je bilo »Galovi«.

Zato so Jakoba imenovali Galov Japec(k).

17 Nadškofijski arhiv Maribor, krstna knjiga fare Sveti Jurij ob Ščavnici za leto 1830.

18 Nadškofijski arhiv Maribor, mrliška knjiga fare Sv. Jurij na Ptuju za leto 1899.

19 V 19. stoletju se je vas imenovala Krabonoš.

20 Ilešič, str. 74.

21 Osnovna šola v manjših krajih z najosnovnejšim učnim programom v času avstrijskega cesarstva.

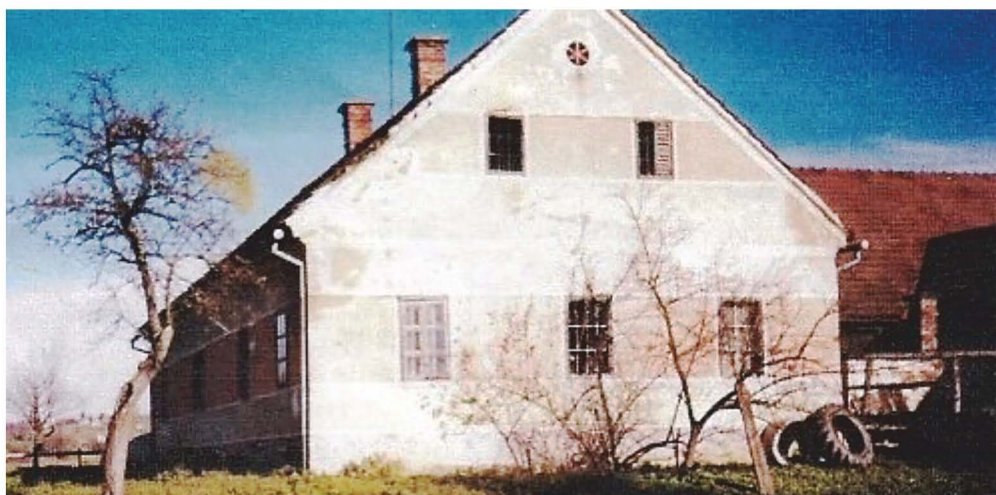
22 Zelenko, str. 13

šestletno gimnazijo obiskoval v Mariboru, kjer je bil odličen dijak. Ker filozofije ni bilo možno študirati v Mariboru, je šolanje od leta 1848 do leta 1850 nadaljeval na gimnaziji v Gradcu.²³

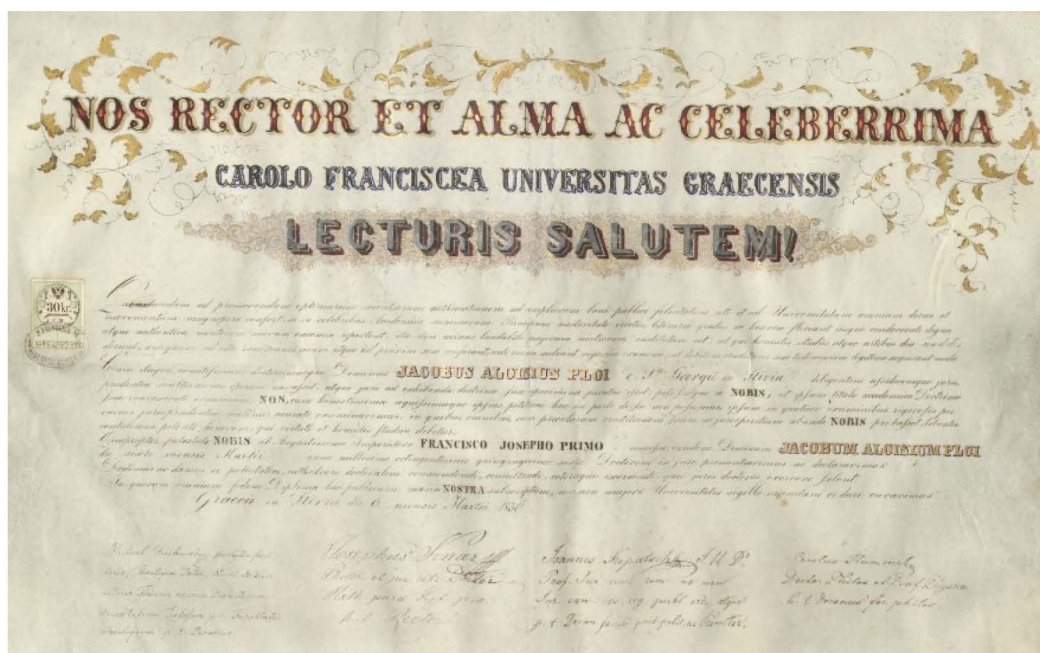
Zaradi političnih nemirov leta 1848 je bil vpisan (imatrikuliran) kot filozof šele 10. januarja 1848. Po zaključenem študiju v Gradcu je leta 1850 vstopil v graško bogoslovje. Po prigovarjanju rojaka Davorina Trstenjaka je po enem letu šolanja izstopil iz bogoslovja in se posvetil študiju prava, ki ga je dokončal leta 1856. Ves čas univerzitetnega šolanja ga je materialno in finančno podpiral ravno Trstenjak. Za doktorja prava je bil promoviran 6. marca 1856.²⁴

Rojstna hiša Jakoba Ploja. Foto: neznan.

Ljudska šola pri Svetem Juriju ob Ščavnici. Vir: SŠM, fototeka, inv. št. 833.

Diploma dr. Jakoba Ploja. Vir: PAM, škatla 1531, Jakob Ploj.

23 Ilešič, str. 74.

24 Prav tam.

Od 1856 do 1858 je bil odvetniški koncipient²⁵ v Gradcu, od 1859 do 1860 na Ptujju in od 1860 do 1861 v Mariboru. Odvetniško službo je med letoma 1861 in 1870 nastopil v Ljutomeru, od leta 1871 do svoje smrti pa na Ptujju. 7. marca 1856 je pripravništvo opravljal v pisarni pravnikarja dr. Meyera. S 23. julijem 1856 je pripravništvo nadaljeval pri Johannu Ulmu. Na Ptujju je bil pripravnik pri notarju in odvetniku dr. Ferdinandu Filaferru, v Mariboru je pripravništvo opravljal pri dr. Ferdinandu Dominkušu.²⁶ Mariborski slovensko naravnani meščani so se julija 1861 sestali v pisarni odvetnikarja dr. Ferdinanda Dominkuša ter ob neposredni spodbudi ustanovitve čitalnice v Trstu istega leta ustanovili prvo slovensko društvo, imenovano »Narodna slovanska čitalnica.« Ustanovitelji društva so bili odvetnikarja dr. Janko Serbec in dr. Jakob Ploj, jezikoslovca Josip Šuman ter Janez Majcigerij, glasbenik Janez Miklošič in zdravnik dr. Matija Prelog. V mestu je bil jezik sicer nemščina, vendar so bile razmere primerne tudi za slovansko čitalnico. Čitalnica se je pri svojem delu zgledovala po Mariborskem moškem pevskem društvu, kjer je dobila pobudo za organiziranje družabnega in glasbenega življenja. Čitalnica je bila ustanovljena z namenom, gojiti in utrjevati rabo slovanskega jezika, slovansko ljudsko petje, nuditi članom slovanske časnikarje, uprizarjati gledališke igre ter osnovati knjižnico. To so zapisali tudi v svoja pravila, ki so jih skupaj z zapisnikom o ustanovitvi čitalnice predložili okrajnemu uradu v Mariboru. Takoj po ustanovitvi je bilo nekaj več kot 30 članov. Čez leto

dni pa jih je bilo že 70. Člani čitalnice so bili predvsem odvetnikarji, sodnikarji, notarji, uradnikarji, zdravnikarji, inženirji, profesorji, učitelji, časnikarji in redki trgovci, trgovski pomočnikarji in železničarji.²⁷

Po uspešno opravljenem odvetniškem pripravništvu v Mariboru se je 8. oktobra 1860 poročil s komaj 17-letno Ptujčanko Barbaro Wegscheider, hčerko ptujškega meščana in trgovca. Rodila mu je sedem otrok, pet sinov in dve hčerki. Na dan rojstva prvega otroka (Otona) je bila v Mariboru ustanovljena čitalnica. Skupaj z gospodom Serbecem je dr. Ploj podpisal vabilo na sestanek ustanovitvi čitalnice v Mariboru.²⁸

Sredi leta 1862 se je dr. Ploj preselil v Ljutomer, kjer je bil imenovan za odvetnikarja. Svojo pisarno je imel na glavnem trgu v hišni številki 69, kjer je tudi stanoval.²⁹

Kot narodni buditelj in domoljub je imel dr. Ploj pomembno vlogo pri narodnem prebujanju Slovencev. Leta 1867 je bil zapisan med ustanovitelji čitalnice v Ljutomeru. Bil pa je tudi njen prvi predsednik. Delovanje čitalnice v Ljutomeru je podpiral tudi finančno. Na svoje stroške je leta 1868 naročil 25 izvodov časopisa Slovenski gospodar za občine v okolici Ljutomera. Na ta način je želel povezati podeželske župane z narodnim gibanjem. Leta 1868 je imel govor v Središču in Ormožu. Predsedoval je tudi odboru za prvi slovanski tabor v Ljutomeru. Pomembno vlogo pa je imel tudi pri organizaciji drugega slovanskega tabora v Žalcu. Njegov portret je na spominski sliki zadnjega tabora. Leta 1869 je bil med podpisnikarji poziva na tabor v Ormožu.³¹

25 Po Slovarju slovanskega knjižnega jezika gre za zastarelo besedo, ki se navadno pojavlja v zvezi pripravniški koncipient kar pomeni odvetniški pripravnik.

26 Ilešič, str. 75–78.

27 Kumik, Zupanič in Stavbar, dostopno na: <https://www.kamra.si/mmm-elementi/item/slovanska-citalnica-v-mariboru.html>

28 Nadškofijski arhiv Maribor, Poročna knjiga fare Sveti Jurij na Ptujju za leto 1860.

29 Kumik, Zupanič in Stavbar, dostopno na: www.kamra.si.

30 Ilešič, str. 75–78.

31 Novice, 28. julija 1869. Dostopno na: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-9A2MTRXQ/11fced40-dd0a-4adc-a5fa-ad48dcc06ffe/PDF>.

Jeseni 1869 se je dr. Ploj preselil iz Ljutomera na Ptuj, kjer je živel do svoje smrti leta 1899. Njegov svak Franc Wibmer mu je pomagal pri nakupu hiše na Ptuju, na tedanji Kolodvorski ulici 5, ki je bila v lasti posojilnice. Leta 1870 je dr. Jakob Ploj postal predsednik narodne čitalnice na Ptuju, ustanovljene leta 1864. Njen predsednik je bil do 1873. leta.³²

Tudi na Ptuju se je dr. Ploj politično udejstvoval, in sicer na strani mladoslovencev (liberalci). Na državnozbornih volitvah leta 1873 je kandidiral v okraju Ptuj-Ljutomer. Njegov protikandidat je bil Mihael Hermann, po rodu Nemeč, ki pa je bil odločen borec za pravice Slovencev in prvi tajnik narodne čitalnice na Ptuju. Hermann je kandidiral na strani konzervativcev (staroslovencev). Na državnozbornih volitvah, ki so potekale 20. oktobra 1873, je zmagal Hermann. Dr. Ploj je dobil 11 glasov, 7 na Ptuju in 4 v Ljutomeru.³³

Z narodnim prebujanjem je Ploj nadaljeval tudi na Ptuju. Udejstvoval se je na šolskem področju, v čitalnici in pri ustanavljanju ter delovanju posojilnice na Ptuju. Bil je predsednik ptujskega političnega društva Pozor in odbornik Slovenskega političnega društva za Štajersko. Umrli je 28. februarja 1899 na Ptuju. O njegovi smrti so poročali tedanji časopisi (Slovenski narod, Slovenec, Slovenski gospodar). O njem so poročali kot o znanem slovenskem rodoljubu in vrlem narodnjaku, ki je tudi svoje otroke vzgajal v slovenskem duhu.

— Umrli je včeraj v Ptuju znani rodoljub, gosp. dr. Jakob Ploj. Dopoldne ga je mej poslovanjem v posojilnici zadel mrtvoud, in že popoldne je izdihnil svojo blago dušo. Pokojnik si je za slovensko stvar v ptujskem okraju pridobil velicnih zaslug. Bodi mu zemljica lahka in prijazen spomin!

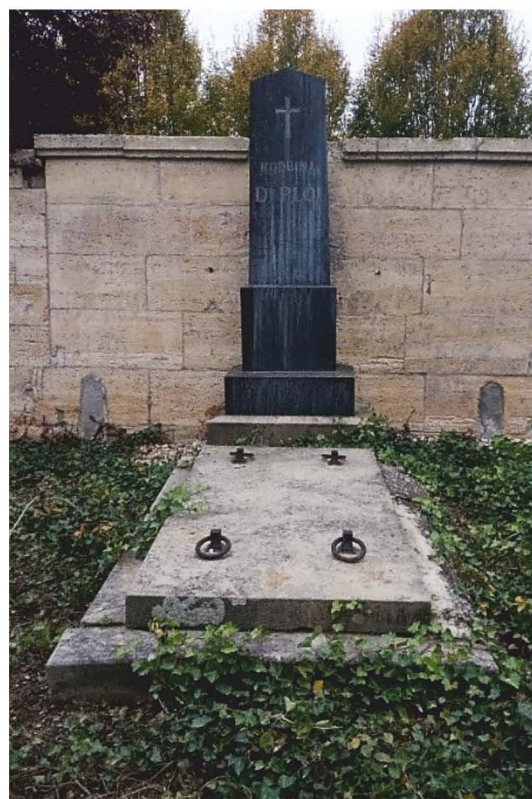
Nekrolog dr. Ploju v Slovenskem narodu. Slovenski narod, 1. marec 1899. Dostopno na: www.dlib.si.

Po volitvah.

Glas o vspehu volitev 20. okt. hitel je za 3 dni pred „Gospodarjem“ po svetu in večjidel — žalosten utis napravil. V resnici pa, dragi rojaki, ni zgubljeno nič, marveč smo v mnogem oziru na dobičku. Da to spoznamo, treba stanje celó mirno premisliti.

Veseliti nas mora v srce sijajna zmaga gospoda Hermana! Izmed 354 glasov dobil je Herman 282, nja nasprotnika pa: grof Wurmbrand le 41, dr. Ploj pa le samo 11 glasov, v Ptuju 7 in v Ljutomeru 4, v Rogatecu pa, t. j. v Rogačkem in Šmarskem okraju ne enega ne! Veste li, kaj to pomenja? To je silno veselo znamenje, da v vseh teh okrajih nemškutarija in slovenski liberalizem med ljudstvom še nimata čvrstih korenin! To je veselo znamenje, da ima ljudstvo v teh okrajih še vedro glavo in zdravo srce, da se ga nauk prejme, ter pozna sovražnike, od katerih mu največe nevarnosti preté, ter se jih krenko brani. Vri! Slovenci teh okrajev so ka-

Slovenski gospodar poroča o rezultatih volitev leta 1873. Slovenski gospodar, <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-TQ1DUYBB/9a7e4ee2-5c86-4112-8e10-62a46639b068/PDF> (23.12.2019).

*Nagrobnik dr. Jakoba Ploja na starem mestnem pokopališču na Ptuju.³⁴
Foto: Anita Zelenko (oktober 2019).*

³² Ilešič, str. 75–78.

³³ Prav tam.

³⁴ Farič, Štefanič in Zadavec, 2018.

Vloga dr. Ploja pri organizaciji tabora v Ljutomeru

15. novembra leta 1867 je bil na Dunaju sprejet zakon o društvih (Zakon o zborovanjih), ki je dal pravno osnova za organiziranje taborov. Tudi slovenski domoljubi so na osnovi tega zakona začeli ustanavljati čitalnice. V časopisu *Novice* so decembra 1867 že objavili obvestilo, da se bo sredi januarja leta 1868 odprla čitalnica v Ljutomeru. Odbor je v Slovenskem gospodarju objavil vabilo, s katerim je vabil k članstvu v čitalnici. Vabilo je bilo namenjeno vsem stanovom, predvsem pa kmečkemu prebivalstvu.

Ustanovitveni odbor čitalnice v Ljutomeru je štel 7 članov in med njimi je bil tudi dr. Ploj. Z volitvami novega stalnega odbora čitalnice, 17. 2. 1868, je dr. Ploj postal njen predsednik. Ostali člani stalnega odbora so bili: Ivan Kukovec, blagajnik in namestnik predsednika, dr. Valentin Zarnik (koncipient), tajnik, Dragotin Huber, I. Simonie (kaplan), arhivarja, V. Herzog (zdravnik) in dr. Anton Klemenčič (župnik), odbornika I. Bauer (učitelj), pevovodja J. Gomilšek, A. Jesih, I. Mohorič (župan v Podgradju), namestniki odbornikov. Čitalnico so financirali domači narodnjaki. Tako je dr. Jakob Ploj na svoje stroške naročil 25 izvodov Slovenskega gospodarja za slovenske župane ljutomerskega okraja. Članstvo v čitalnici je hitro pridobivalo nove člane. Namen čitalnice je bil krepiti slovensko narodno zavest z branjem slovenskih časopisov in knjig, organizirati plese, slovenske dramske igre, slovenske pevske nastope. Čitalnica je bila pobudnik prvega slovenskega tabora.³⁵

V začetku leta 1867 so potekale volitve v okrajne zastope.³⁶ Prvi načelnik zastopa je postal dr. Ploj. Prvo sejo je sklical 3. avgusta 1867 ob 9. uri v

pisarni. Zbralo se je 30 članov, med njimi je bil tudi kmet Štuhec iz Bolehnečic. Okrajni zastop se je po odboru, ki mu je predsedoval Ploj, lotil graditve mostu čez potok Globetko. Člani Ljutomerske čitalnice so v začetku leta 1868 začeli aktivnosti za organizacijo zborovanja na prostem. Prvič v zgodovini Slovencev se je zbrala 7.000-glava množica in javno zahtevala združitev slovenskih dežel in enakopravnost slovenščine z nemščino. Za izvedbo tabora je bil imenovan centralni odbor. V Ljutomeru pa so izvolili poseben taborski odbor, ki so ga sestavljali Ploj, Zarnik, Klemenčič, Kukovec in Zemljič.³⁷

Prva naloga odbora je bila pridobiti dovoljenje za tabor, druga pa vabljenje k številčnejši udeležbi na taboru. Odbor je organiziral čitalniške izlete, s katerimi je vabil na tabor. Vabilo na tabor so natisnili kot letak in objavili v Slovenskem gospodarju, Slovenskem narodu in Novicah. Avtorstvo vabila pripisujejo dr. Ploju. Ploj je na dan ljutomerskega tabora sprejemal goste, otvoritveni nagovor pa je imel Klemenčič.³⁸

Slovensko katoliško politično društvo Pozor

Slovensko katoliško politično društvo Pozor je imelo sedež na Ptujju. Ustanovljeno je bilo 15. novembra 1865. Ker čitalnica ni smela politično delovati, je bilo za uspešne priprave na državnozbornske volitve ustanovljeno omenjeno društvo. Predsednik društva je bil dr. Ploj. Namen društva je bil širiti narodno zavest med Slovenci; za dosege tega cilja je društvo postavljalo svoje kandidate na volitvah v državni zbor na Dunaj in deželne zbore. Člani društva so ustanovili zbirko društvenih knjig (knjižnica). Za širjenje narodne zavesti so organizirali »besede« in veselice. Društvo se je financiralo z mesečnimi in

35 www.dlib.ljutomerska.citalnica.

36 Okrajni zastopi so bili samoupravni organi v Avstro-Ogrski. Predstavljali so vmesno stopnjo med občinami in deželnim zborom v Gradcu.

37 Ratiznojnik, str. 61–67.

38 Vrbnjak, str. 448–452.

prostovoljnimi prispevki članov društva, sprejemalo pa je tudi knjige in časopise za društveno knjižnico. Za ustanovitev društva je bilo potrebnih vsaj 20 članov. Vsak član društva je imel pravico brati društvene knjige in si jih tudi izposoditi na dom. Udeleževali so se lahko vseh društvenih shodov. Na shodih so imeli pravico govoriti, predlagati, glasovati, voliti in tudi kandidirati. Morali so upoštevati pravila društva in pridobivati nove člane. Članarina v društvu je mesečno znašala deset krajcarjev. Društvo je vodil odbor, ki je bil sestavljen iz sedmih članov: predsednika, namestnika predsednika, blagajnika, tajnika, ki je bil hkrati knjižničar, in treh namestnikov. Vodstvo društva se je izvolilo letno na občnem zboru. Odbor je skliceval društvene zборе in izvajal sklepe članstva.³⁹

Na državnozbornske volitve so se Slovenci na Spodnjem Štajerskem precej pripravljali. Vendar je prišlo med mladoslovenci in staroslovenci do neskladja. Na prvem volilnem shodu v Celju leta 1873 so se dogovorili, naj se za poslanca s ptujskega okraja izvoli dr. Ploj. Vendar so staroslovenci postavili svojega kandidata Mihaela Hermana, ki je na volitvah tudi zmagal.⁴⁰ Slovensko narodno življenje na Ptujju je imelo od leta 1882 svoje prostore v Narodnem domu, kjer je bil tudi sedež Narodne čitalnice. Njena naloga je bila prebujati narodno zavest in izobraževati slovensko ljudstvo. V času, ko je vodil ptujsko čitalnico dr. Ploj, so prostore za delovanje čitalnice najeli v prostorih Hotel zur Stadt Wien (današnji Narodni dom).⁴¹

Povzetek

Kljub pritiskom germanizacije na slovenski narod v 2. polovici 19. stoletja, je številnim slovenskim rodoljubom z narodnoprebudnim delom, utrjevanjem slovenske besede in razvojem narodne zavesti uspelo ohraniti Slovence kot narod. Med temi številnimi rodoljubi je bil tudi dr. Jakob Ploj iz Grabonoša, iz današnje Občine Sveti Jurij ob Ščavnici. Ugleden poklic odvetnika mu je omogočil vstop v krog takrat še maloštevilnih slovenskih intelektualcev Prlekije.

Rodil se je v kmečki družini leta 1830. Najprej se je šolal za duhovnika, vendar je na pobudo rojaka Davorina Trstenjaka študij opustil in se vpisal na pravo v Gradcu. Doktoriral je leta 1856. Odvetniško pripravništvo je opravljal v Gradcu, na Ptujju in v Mariboru. Leta 1861 je bil med pobudniki in ustanovitelji Slovanske čitalnice v Mariboru. Za odvetnika je bil postavljen v Ljutomeru, kjer se je takoj vključil v krog ljutomerskih izobražencev (župnik dr. Anton Klemenčič, trgovec Dragotin Huber). Bil je med pobudniki in ustanovitelji čitalnice v Ljutomeru in postal tudi njen predsednik. Pod njegovim predsedovanjem čitalnici je bil izveden prvi slovenski tabor. Če je bila vsebinska priprava tabora v rokah domoljubov iz Maribora, je propagandni in organizacijski del tabora imela čitalnica v Ljutomeru. Čitalnica je imela tako neposreden kot posreden vpliv na širjenje slovenskega jezika, slovenske narodne zavesti in ustanavljanje številnih društev v Ljutomeru in okolici (pevska društva, bralna društva, gasilska društva...), ki so krepila narodno zavest na podeželju. Dr. Ploj je sodeloval tudi pri organizaciji tabora v Žalcu, Kapeli in Ormožu. Na žalskem taboru se je v govoru zavzemal za uvajanje slovenščine v šole in urade.

38 Vrbnjak, str. 448–452.

39 Sklepi odbora so bili veljavni, če so bili na seji navzoči predsednik ali namestnik, tajnik in trije odborniki. Občni zbori so morali biti javni. Le razprav so se lahko udeležili člani društva. Občni zbori so bili veljavni, če je bila navzoča ena tretjina članov. Društvo se razpusti v primeru, če je manj kot dvajset članov ali če dve tretjini članov sprejme sklep o razpustitvi društva. V teh dveh primerih o razpustitvi odloča občni zbor. Društvo se razpusti tudi v primeru, če tako ukaže oblast države. Pravila društva Pozor je založilo društvo in jih natisnilo v Mariboru. SI ZAP 6, škatla št. 40, Zbirka muzejskega društva 1605–1961.

40 Kolar, str. 30–31.

41 Šuligoj, str. 115–133.

Leta 1870 se je dr. Jakob Ploj preselil na Ptuj in tam nadaljeval z delom odvetnika in s svojim narodnoprebudnim delom. Še istega leta je postal predsednik narodne čitalnice na Ptuj, ki ji je predsedoval do 1873. Ker čitalnica ni smela politično delovati, je bilo pod vodstvom dr. Ploja ustanovljeno politično katoliško društvo Pozor. V okviru tega društva so potekale priprave na državnozbornske volitve leta 1873, na katerih je v ptujskem okraju kandidiral z mladoslovenskim programom tudi dr. Ploj proti konzervativcu M. Hermannu in nemškemu liberalcu Wurmbbrandu. Bil je med ustanovitelji posojilnice na Ptuj in podpisniki njenih pravil. Za posojilnico je

podpiral tudi ptujsko Dijaško kuhinjo, ki je s toplim obrokom oskrbovala socialno šibke dijake. Leta 1882 je sodeloval pri nakupu Narodnega doma na Ptuj. Pokopan je na ptujskem pokopališču. Za njim se je ohranila bogata knjižnica (preko 1000 izvodov), ki je naslednjim rodovom omogočala krepitev slovenske narodne zavesti.

Dr. Ploj je bil s svojim znanjem in trdno slovensko narodno zavestjo eden od številnih slovenskih rodoljubov 2. polovice 19. stoletja, ki so z vztrajnim narodnoprebudnim delom utrjevali slovensko besedo in slovensko narodno zavest med Muro in Dravo. Oboje sta mu omogočala tudi njegova izobrazba in poklic odvetnika.

Literatura

- Boris Farič, Tatjana Štefanič, Dejan Zadavec, "Počivajte v miru!": nagrobniki s starega ptujskega mestnega pokopališča. Mestna občina Ptuj, Pokrajinski muzej Ptuj Ormož, Zgodovinski arhiv na Ptuj, 2018.
- Fran Ilešič, *Ljutomerski in Ptujski advokat dr. Jakob Ploj*, Časopis za zgodovino in narodopisje, 35(1-2), str. 74–78. (1940).
- *Ilustrirana zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1999, str. 211–246.
- Nataša Kolar, *Narodnostne razmere na Ptuj med letoma 1860–1882*. Časopis za zgodovino in narodopisje, 73 (1), str. 29–35, 2002.
- Sandra Zupanič Kurnik, Vlasta Stavbar, *Slovenska čitalnica v Mariboru*. Dostopno na: <https://www.kamra.si/mmm-elementi/item/slovenska-citalnica-v-mariboru.html>.
- Vasilij Melik, *Tabori 1868–1871. V: Taborsko gibanje na Slovenskem (7–24)*. Ljubljana, Ljutomer: Zavod za kulturo in izobraževanje Ljutomer, 1981.
- Andrej Pančur, *Politično življenje*. V: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005.
- Anton Ratiznojnik, *Čitalnica v Ljutomeru 1868–1914*. V: *Kronika*, 51(1), 61–77, 2003. Dostopno na: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-ML09K75K>.
- *Slovenska novejša zgodovina*, Ljubljana. 2005, str. 24–29.
- *Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana, Nova revija, 2011.
- Aljoša Špelec, *Volitve v okrajne zastope na Spodnjem Štajerskem v letih 1873 in 1876*. Dostopno na: <http://www.ukm.um.si/volitve-v-okrajne-zastope-na-spodnjem-tajerskem-v-letih-1873-1876> (23.12.2019).
- Ljubica Šuligoj, *Ptujška čitalnica in njen narodni dom*. Celjski zbornik, str. 115–134, Celje, Mestna občina, 1997.
- Sanja Uršič, *Čitalnice – posebnost slovenske zgodovine*. Andragoška spoznanja, 5 (3), str. 69–83, 1999. Dostopno na: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-WDUVYG82>.

- Viktor Vrbnjak, *Prvi slovenski tabor v Ljutomeru*, Maribor, 1968.
- *Slovenski gospodar*, Po volitvah. Dostopno na: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-TQ1DUYBB/9a7e4ee2-5c86-4112-8e10-62a46639b068/PDF> (23.12.2019).
- *Slovenski narod*, Osmrtnica dr. Jakoba Ploja. Dostopno na: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-AU2EZB9T/0fc243cc-6bed-4a49-8b0b-90cbb33f0c24/PDF> (23.12.2019).
- Anita Zelenko, *Razvoj šolstva v občini Sveti Jurij ob Ščavnici*, V: Zbornik ob 250-letnici šolstva pri Svetem Juriju ob Ščavnici. Sveti Jurij ob Ščavnici, 2017, str. 13–36, 2017.

Viri

- Nadškofijski arhiv Maribor, Krstna knjiga fare Sv. Jurij ob Ščavnici za leto 1830.
- (PAM) Pokrajinski arhiv Maribor, škatla 1531, Jakob Ploj.
- Pokrajinski arhiv Ptuj, Politično društvo Pozor, škatla št. 40.
- (SŠM) Slovenski šolski muzej, fototeka, inv. št. 833.

Drugi viri

- <https://www.sistory.si>
- Ustni viri, 2019. Ime in priimek hranijo avtorice članka.

Rajko Topolovec¹

Znani obrazi, ki so prispevali h kulturi Sv. Bolfenka na Kogu.²

S pomočjo domoznanske literature, leksikonov in po lastni presoji sem pripravil pregled kulturnega delovanja v rojstnem kraju.

Ključne besede: pisci, pisatelji, pesniki, likovni ustvarjalci, tehnični ustvarjalci

Beseda kultura izvira iz latinščine – kultus (čaščenje osebnosti, prednikov, ustvarjalcev, ustanoviteljev, bogov, religij,...).

Kulturno ustvarjalnost pri Sv. Bolfenku na Kogu lahko razvrstim:

- na ustvarjalce besede (pisce, pesnike in publiciste,...)
- na umetniške, likovne ustvarjalce
- na tiste, ki so pridobljeno znanje nesebično prenašali na mlajše

Ustvarjalci besede

MATEJ (BOŽIDAR) FLEGARIČ (1841–1907, Vodranci), osnovna šola v domačem kraju, gimnazija v Varaždinu, prof. v Osijeku. Bil je plodovit pisatelj in pesnik. Leta 1880 je napisal **Krčevinske potočnice**. Napisal je tudi življenjepisa **Štefana Modrinjaka** in **Dr. Kočvarja** iz Središča ob Dravi. Pod svoja prozna dela se je podpisoval **Matej**, pod poezijo **Božidar**.³

BOŽIDAR BORKO (1896–1980, Gomila), novinar, publicist, prevajalec, urednik,... Domača osnovna šola, gimnazija v Varaždinu. Knjižna dela: **Hvala vam, knjige, Na razpotju časa, Srečanja,...**

JOŽE KERENČIČ (1913–1941, Jastrepci), osnovna šola doma, učiteljske v Mariboru, univerza v Ljubljani. Leta 1939 je prevzel službo prof. na meščanski šoli v Radgoni. Dela: **Mati išče mojstra, Študija o zemljiških odnosih v Jeruzalemskih gorinah, več črtic in slavnostnih govorov, nekaj napisanega je ostalo v rokopisu in se je izgubilo**. Kot študent v Ljubljani je bil predsednik kluba »Njiva«, katerega člani so bili kmečki študentje. Stanoval je skupaj z drugimi študenti tega kluba v hiši Za gradom števil. 1 (Košmrlj, Hartman, Berce, Vesenjaj, Milena Petovar,...). Klub je bil v sporu s klubom »Triglav« na univerzi (člani delavski študentje, Kardelj, Kidrič, Šentjurčeva, Kraiger,...). Na **predvolilnem zboru**

Zagrajski kolektiv, od leve proti desni:
Drago Hartner,
Leopold Berce (ustreljen kot talec 30. marca 1942),
Milena Berce (roj. Petovar, ustreljena kot
talka 2. oktobra 1942),
Drago Košmrlj, Draga Nemeč Humeč,
Marjan Vesenjaj (padel kot partizan
2. februarja 1942),
Jože Kerenčič (ustreljen kot talec 27. decembra 1941).

¹ Rajko Topolovec, upokojeni dipl. ing. org., Ptuj.

² Slovenci ne bi imeli svoje države, če ne bi imeli lastne knjige! Na svetu so stot milijonski narodi z lastnim jezikom, a brez knjige, zato ne morejo imeti lastne države.

³ Nagrobni spomenik, ki so mu ga postavili prijatelji pri Sv. Bolfenku, ni ohranjen.

⁴ Drago Košmrlj, 1987, str. 10 (slika 1).

v Ljutomeru, 15. septembra 1935, je bil **nenapovedan govornik Društva kmečkih fantov in deklet**. Ob revolucionarnem govoru so nanj streljali jugoslovanski orožniki, zadeli so njegovega spremljevalca iz istega kraja in društva g. Mavriča. Na junijski plenarni seji Kominterne v Moskvi l. 1937 je bil skupaj s še tremi člani iz kluba Njive od KPS ovaden za trockista, za kar je Stalin zahteval »smrt«. 27. decembra l. 1941 so ga ustrelili Nemci kot talca v Mariboru. Skupen grob z ostalimi izdanimi tovariši je na centralnem pokopališču v avstrijskem Gradcu.

CIRIL VNUK (1942, Jastrebcji), slovenist. Po industrijski šoli v TAM-u, je delal kot orodjar v Metalni. Ob delu je končal prvo stopnjo na filozofski fakulteti za slovanske jezike. Poučeval je na Osnovni šoli Miklavž pri Ormožu. Leta 2012 je napisal **Slovar severovzhodnega ormoškega govora s kratkim opisom**, v katerem je 3.600 prleških besed. Napisal je tudi več črtic o navadah in šegah Prlekov. Ob lektoriranju Zbornika – ob 400-letnici cerkve pri Sv. Bolfenku na Kogu l. 2007, je zbornik obogatil s črtico O šegah naših ljudi. Leta 2019 je izdal **pesniško zbirko Pocvetaje** – v domačem narečju.

TONČEK LUSKOVIČ (1949, Lačaves) pravnik, zgodovino pisec, politik, sodelavec zbornika **Ormož skozi stoletja** in avtor številnih zgod. člankov. Podrobneje je predstavil vinogradniškega strokovnjaka Antona Puklavca z Vitana in slovenskega izseljenca v ZDA Vincenca Cankarja iz Jastrebcjev. Leta 2009 je napisal obsežno kroniko rojstnega kraja **Koga**. Proučuje tudi kulturne zgodovinske spomenike kraja. Je predsednik **Zgodovinskega društva Ormož**.

MARIJA ZALAR (+, Ljubljana). Nekdaj je bila učiteljica pri Sv. Bolfenku na Kogu, po vojni se je na Kog vrnila kot upokojenka. Kraj in dobri ljudje so se ji kot nekdanji učiteljici za vedno zapisali v

srce. Kot upokojenka je na Kogu živela bolj samotno življenje. Pokopana je v rojstni Ljubljani. Leta 1931 je ob proslavi 150-letnice prve šole na Kogu (4. junija 1931) napisala knjigo **Prigodnice ob 150-letnici šole (1781–1931) pri Sv. Bolfenku na Kogu nad Središčem ob Dravi**. Na spletu je navedeno še delo **Spomenica za desetletnico vladanja nj. vel. kralja Jugoslavije 1921–1931**. Po vojni je pisala pesmice v revijah **Ciciban** in **Pionir**. Večkrat je imela navado reči: »Na Kogu so tako dobri ljudje, podarijo mi več, kot bi v Ljubljani dobila za penzijo.«

RAJKO TOPOLOVEC (1937, Jastrebcji), dva razreda nemškega pouka v šoli za cerkvijo, ki jo je postavil sin Marije Terezije **Jožef II**. Po osnovni šoli sem nadaljeval še tri leta v »graničarski baraki«, nato končal še dva razreda nižje gimnazije v Ormožu in dva razreda v Ljutomeru, Srednjo tehniško šolo (TSŠ) pa v Ljubljani. Kot metalurg sem se l. 1957 zaposlil v TGA Kidričevo, kjer sem delal vso delovno dobo. Med delom sem se izobraževal še za dipl. ing. organizacije dela. Kot **kulaški sin** v srednji šoli nisem dobil štipendije, zato sem bil vseh osem let v breme staršem. Po upokojitvi sem postal alternativni pisec o »svinčenih letih na podeželju« in »brezrazredni družbi«. V samozaložbi sem izdal šest knjig in objavil čez dvesto raznih člankov. Sem član združenja **Aktivnih izumiteljev Slovenije – ASI**. Izvirne prototipe sem razstavljal doma in v tujini in prejel več priznanj. Sem tudi član **zgodovinskih društev v Ormožu in v Kidričevem**.

Likovni ustvarjalci

ROZINA (Borko) ŠEBETIČ (1927, Jastrebcji), v osnovno šolo je hodila v domačem kraju, srednjo pa je dokončala na Šoli za umetno obrt v Ljubljani. Leta 1965 je diplomirala na Pedagoški akademiji v Mariboru. Med Ptujčani je znana kot »njihova« učiteljica risanja. Še kot upokojenka je zelo **plodovita likovna umetnica**. Svoj talent še vedno

prenaša na »svoje« upokojske vrstnike in sodeluje na slikarskih razstavah doma in v tujini. Za svoje delo je prejela več priznanj in nagrad,

leta 1994 je prejela prestižno priznanje – oljenko Mestne občine Ptuj za področje kulture.

JOŽE HLEBEC (1935, Lačaves), bil je moj sošolec pri Sv. Bolfenku na Kogu. Ima »posluh« za naivno rokodelsko spretnost, ki jo s pridom tudi uresničuje. Njegovo dvorišče in dom sta pokazatelja njegovega ustvarjanja. Pogosto restavrira in predeluje stare vinske sode v uporabne stole in mize (nekaj teh lahko vidimo v razstavnem prostoru v **Košarkini hiši**).

Jože ob svojih delih. Foto: last avtorja.

Osebe, ki so svoje znanje prenašale na mlade

STANKO ČURIN (1929–2017, Kog), vinar svetovnega slovesa in prejemnik številnih prestižnih nagrad in priznanj. Kot prvi zasebni slovenski vinogradnik je leta 1971 ustvaril lastno stekleničenje visoko kvalitetnih vin. Leta 1985 je izvedel prvo slovensko ledeno trgatev in pridelal prvo ledeno vino pri nas. Leta 2004 je kot prvi v Sloveniji pridelal tudi posebno penino iz ledenega vina po klasični metodi.⁵ Posvečena mu je tudi leta 2004 **izdana monografija**.

Avtor prispevka si štejem v čast, da sem pri Stanku poskušal vino, ki sta ga pila tudi papež v Rimu in cesar v Tokiu. Foto: last avtorja.

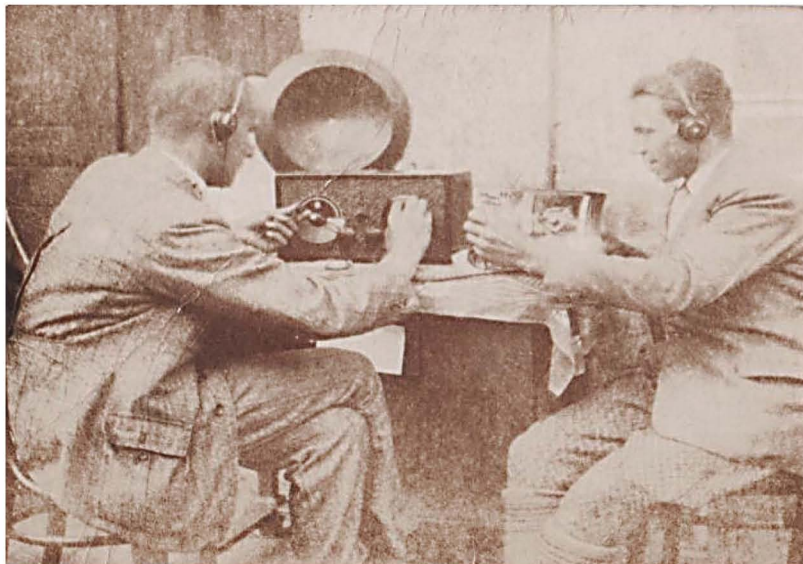
JOŽKO (Joško) TOMAŽIČ (1910–1980, Vitan), pisal je krajše politične in strokovne prispevke v časopis **Rodna gruda**. Bil je ustanovitelj več društev, npr. **DKFD (Društvo kmečkih fantov in**

deklet) doma in v okoliških krajih ter v okraju Ptuj; bil je tudi **podpredsednik Zveze kmečkih fantov in deklet (ZKFD) Dravske banovine Slovenije**. Leta 1937 je bil s predsednikom Zveze

⁵ Je tudi pričevalec moje knjige Podaljšano partizanstvo, saj je bil v komunizmu obtožen, da je sodeloval s protikomunističnimi bojevniki – Matjaževe vojsko (križarji).

Kronovškemu povabljen na olimpijske igre v Berlin, kjer je bil gost Hitlerjevega ministra za kmetijstvo. To je bil tudi eden izmed razlogov, da je takrat iz Nemčije v rojstni kraj pripeljal enega najmodernejših traktorjev, kakršnega ni bilo daleč naokrog.

Povojna oblast ga je zaprla in obsodila na smrt. Obtožbe se je rešil s kompromisom, da je posestvo prostovoljno vpisal v domačo KOZ-o (kolhoz), kateremu je na koncu tudi sam predsednikoval. Bil je gonilna sila dogajanja pri Sv. Bolfenku in v okoliških krajih. Leta 1938 je kot predsednik Društva sadjarjev in vrtnarjev pri Sv. Bolfenku **v Jastrebcih postavil**

Joško Tomažič in Franc Munda ob poslušanju radia leta 1928.
Foto: last Viktorja Munda.

sušilnico sadja, ki je bila prava posebnost daleč naokrog. V letih elektrifikacije rojstnega kraja je bil predsednik njenega odbora.

FRANC MUNDA (+, Vodranci); bil je **tehnično izobražen poznavalec kmetijske mehanizacije**. V mladosti se je ukvarjal tudi z radioamaterstvom. Spominjam se ga kot znanega »mlatilničarja«. Kot napreden Slovenec, lastnik radia je bil za časa nemške okupacije zaprt v nacističnem taborišču Dachau. V času povojne obnove našega kraja je bil pri Sv. Bolfenku tudi en mandat predsednik KLO Kog.

Predavatelji nadaljevalnega tečaja za mlade kmetovalce l. 1954.⁶ Foto: last avtorja.

VIKTOR MUNDA (1934, Vodranci); sin Franca, kmetovalec in prav tako **tehnično izobražen**. Je tudi poznavalec polpretekle krajevne zgodovine, zato mi je lahko veliko povedal za mojo knjigo »**Věsměštěr**« in tudi za knjigo **Podaljšano Partizanstvo**. Znan je tudi kot «izumitelj» stroja (kot priključka na traktor) za izdelavo zidne opeke.

MILAN KOLARIČ (Vodranski Vrh, Lačaves), upokojeni carinik, poznavalec zbirateljev starodobnih traktorjev in lastnik starodobnika traktorja Steyr. **Ustanovitelj STEYR KLUBA KOG**, ki je l. 2014 organiziral **Državno tekmovanje v oranju starodobnih traktorjev na Vitanu**.

⁶ Rajko Topolovec, 2009, str. 169.

Državno prvenstvo v oranju s starodobniki na Vitanu l. 2014 v organizaciji STEYR kluba KOG. Foto: last Milana Kolariča.

IVAN KUTNJAK (Gomila, Kog) kmetovalec in aktivni član STEYR kluba Kog in izumitelj več kmetijskih strojev in priprav (»samohodka« za obiranje sadja), tudi obnovitelj - restavrator staromodnih traktorjev.

PETER OREŠNIK (+, Ciganija, Jastrebc), kmetovalec, domači živinozdravnik in učitelj na gospodarskem tečaju za mlade kmetovalce na Kogu v petdesetih letih preteklega stoletja.

JOŽE KLANJČAR (+, Jastrebc), kmetovalec, ekonomist, udeleženec NOB, učitelj gospodarskih tečajev za mlade kmetovalce na Kogu v petdesetih letih preteklega stoletja.

ANTON TOPOLOVEC (+, Jastrebc), kmetovalec, priložnostni pisec člankov v Čebelarju in Sadjarju. Učitelj na gospodarskih tečajih za mlade kmetovalce na Kogu v petdesetih letih

preteklega stoletja. Kot »vesmešter« si je po vojni, ko v kraju še ni bilo elektrike, postavil v Jastrebcih vetrno elektrarno.

ROBERT KOŠAR(+), učitelj na Osnovni šoli pri Sv. Bolfenku na Kogu, vinogradnik, organizator, prijatelj generala Maistra, publicist.

ANA KOŠAR (+), žena Roberta Košarja, medicinska sestra z Dunaja, dobrotnica, zaprta zaradi povojne obnove cerkve. Svojo »Koškarkino hišo« je podarila kraju; danes se postopoma obnavlja in spreminja v prostor kulturnega dogajanja na Kogu.

Povzetek

Sestavek je namenjen predstavitvi ljudi, ki so v našem kraju na kakršen koli način prispevali h kulturni podobi kraja.⁷ S predstavitvijo je povezano tudi dejstvo, da se lahko na koga pozabi, upam, da sem zajel vse.

Literatura

Drago Košmrlj, *Hiša za Gradom št. 1*, Ljubljana, 1987.

Leksikon Spodnjega Podravja.

Leksikon znanih Slovencev.

Helena Srnec, *Prleška duša*, Središče ob Dravi, 2014.

Rajko Topolovec, »Věsměštěr«, Ptuj, 2017.

Rajko Topolovec, *Vse je za povedati – spisi in pisma*, Ptuj, 2009.

⁷ Sestavek sem pripravil že ob krajevnem oziroma kulturnem prazniku 27. decembra 2018 v svojem rojstnem kraju, ki pa potem žal ni bil predstavljen. Po mojih izračunih, je v začetku tega stoletja v mojem rojstnem kraju več oseb z nazivom doktor znanosti, kot je bilo še v začetku prejšnjega stoletja nepismenih.